

- ◆ STUMPF ISTVÁN: Alkotmányos identitás, szuverenitás, európai jog
- ◆ EÖRDÖGH ISTVÁN: A magyar Erdély Romániához történő annektálásának előzményei (1916-1919)
- ◆ DANIEL HAITAS: The European Union, Armenia and the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)
- ◆ EMESE ÚJVÁRI: Der Schutz der Biodiversität durch Völkerrecht - Unter besonderer Berücksichtigung der Rolle des Übereinkommens über die biologische Vielfalt und des Cartagena Protokolls II.
- ◆ BARANYI EMESE ZSUZSANNA: Muszlim bevándorlás Európába A muszlim közösség kialakulása az Egyesült Királyságban
- ◆ SZÉPVÖLGYI ENIKŐ: A dualizmuskori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései
- ◆ PAYRICH ANDRÁS: A büntetés-végrehajtási védő, mint a társadalmi kontroll elfelejtett/kifelejtett eleme
- ◆ LEGÁRD ILDIKÓ: A barát és ellenség megkülönböztetése a kibertérben
- ◆ GARAI RENÁTA - CSAPUCHA BERNADETT: A tartási kötelezettség elmulasztásának komplexitása, különös tekintettel az önhiba megítélésére és a gyermekek érdekeire
- ◆ SZALAI ZSOLT: Mithay Antal fényképei az elcsatolt területekről

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 STUMPF ISTVÁN: Alkotmányos identitás, szuverenitás, európai jog
- 13 EÖRDÖGH ISTVÁN: A magyar Erdély Romániához történő annektálásának előzményei (1916-1919)
- 47 DANIEL HAITAS: The European Union, Armenia and the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)

MŰHELY

- 59 EMESE ÚJVÁRI: Der Schutz der Biodiversität durch Völkerrecht - Unter besonderer Berücksichtigung der Rolle des Übereinkommens über die biologische Vielfalt und des Cartagena Protokolls II.
- 79 BARANYI EMESE ZSUZSANNA: Muszlim bevándorlás Európába A muszlim közösség kialakulása az Egyesült Királyságban
- 101 SZÉPVÖLGYI ENIKŐ: A dualizmus kori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései

FÓRUM

- 117 PAYRICH ANDRÁS: A büntetés-végrehajtási védő, mint a társadalmi kontroll elfelejtett/kifelejett eleme
- 125 LEGÁRD ILDIKÓ: A barát és ellenség megkülönböztetése a kibertérben
- 141 GARAI RENÁTA - CSAPUCHA BERNADETT: A tartási kötelezettség elmulasztásának komplexitása, különös tekintettel az önhiba megítélésére és a gyermekek érdekeire
- 157 SZALAI ZSOLT: Mithay Antal fényképei az elcsatolt területekről

E számunkat Mithay Antal fotói díszítik, a képeket a Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum helytörténelmi fénykép-gyűjteményéből válogattuk.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
FEHÉR LENKE | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LÁMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | KELEMEN ROLAND
SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580
<https://jap.sze.hu/jog-allam-politika>

Alkotmányos identitás, szuverenitás, európai jog

A jog és a politika kapcsolatrendszerében igen figyelemreméltó változások következtek be az elmúlt évtizedekben. A jog átpolitizálódása mellett a politika eljogiasodása váltott ki megkülönböztetett figyelmet az elemzők és kutatók körében. Az alkotmányozás időszakában még inkább előtérbe kerül a jog és politika egymáshoz való viszonya. Az alkotmányjogász és a politológus szakmában egyöntetű konszenzus van abban, hogy az alkotmányozás eminensen politikai kérdés. Tanulmányunkban arra keresünk választ, hogy szükségünk van nemzeti identitással rendelkező alkotmányra, vagy elegendő egy semleges alkotmány? Hol találkozik Alaptörvényünk a nemzettudattal? Mi a nemzeti identitás alkotmányos jelentősége manapság? Az európai jog és a nemzeti szuverenitás konfliktusában mi a jelentősége az alkotmányos identitásnak?

I. ALKOTMÁNYOK ÉS IDENTITÁSOK

A jelenlegi alkotmányos helyzetünk alapos megértéséhez érdemes áttekinteni, hogy milyen volt hazánkban az „alkotmányosság” a kommunista időszak alatt, innen kiindulva milyen irányban fejlődött az alkotmányjog a rendszerváltás után, és végül, milyen új elemekkel gazdagodott az Alaptörvény elfogadásával.

A magyar alkotmány évszázadokon keresztül íratlan alkotmány volt, amely egyrészt szokásjogon alapult, másrészt pedig az úgynevezett „sarkalatos törvényeken”, amelyek formálisan közönséges törvények voltak, de a jog és a hagyomány szempontjából nagyon fontosnak tartották őket.

A második világháborút követő szovjet megszállás árnyékában, miután a Magyar Dolgozók Pártja az országot teljes körű ellenőrzés alá vonta, a „sztálini” 1936-os szovjet alkotmány mintájára 1949 augusztusában megalkották az ország első írott alkotmányát.

Az Alkotmány egy olyan „társadalmi rendet” és egy olyan „érték-katalógust” vezetett be, amely a marxista-leninista ideológián alapuló

szocialista állameszményhez igazodott. „A nagy Szovjetunió fegyveres ereje felszabadította országunkat a német fasiszták igája alól, szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát...” – indított az Alkotmány preambulum, majd hosszasan ecsetelte a munkásosztálynak a szocializmusért folytatott küzdelmét. Magyarország „népköztársaság” lett, amely „a munkások és a dolgozó parasztok állama” volt. A gazdasági élet irányítását az Alkotmány az „állami népgazdasági tervek” alá rendelte, a tudomány területén pedig csak „a dolgozó nép ügyét szolgáló tudományos munka” támogatását irányozta elő, s a sort még hosszasan folytathatnánk.

A rendszerváltáskor elfogadott, s a *Magyar Közlöny* 1989. október 23-i számában kihirdetett alkotmánymódosítás megtisztította a korábbi alkotmányt a kommunista rendszer dogmáitól, az új szöveg talán egyetlen rendelkezésében sem maradt azonos az eredeti, 1949-es szöveggel.

Az alkotmányozók az alkotmány szerepét ekkor elsősorban a demokratikus átmenet kereteinek meghatározásában látták, amelynek lényegi részét képezte az alapvető jogok védelme és az intézményi keretek megteremtése a többpártrendszeren alapuló demokratikus állami működés számára.

Az alkotmány egy politikailag semleges alkotmányos identitást képviselt: nem jelentek meg karakteres, szimbolikus és társadalmi értékek, és teljességgel hiányzott a történeti perspektíva. Ez a megközelítés ugyanakkor korántsem meglepő. Az alkotmány semlegessége ugyanis kiemelkedő erénynek tűnt a szocializmus évtizedei után, amely időszakban az alkotmányszöveget súlyos ideológiai teher nyomta.

Két évtizeddel később, a 2010-es „fülkeforradalom” jogalkotása a magyar jogrendszer rendszerváltás utáni legradikálisabb átalakítását hozta magával. Bizonyos körökben az Alaptörvény megalkotása előtt azt a félelmet hangoztatták, hogy az alkotmányozó esetleg a Szent Koronát fogja szuverénnek, a legfőbb hatalom forrásának nyilvánítani. Ezzel szemben az Alaptörvény megmaradt a népszuverenitás és a jogállami demokrácia talaján. Alkotmányos szinten – a nemzeti identitás szempontjából – azonban fontos változások történtek: egyrészt az alkotmányozó egyértelműen szakított a politikai neutralitásra törekvő alkotmányosság korábbi megközelítésével; másrészt sor került a történeti alkotmány rehabilitálására. Ez a többoldalú értéktelítettség pedig végső soron megalapozta az alkotmányos identitás kialakításának normatív hátterét.

II. NEMZETTUDAT ÉS ALAPTÖRVÉNY

Az Alaptörvény megalkotói azt a nézetet képviselték, hogy az ország alkotmánya több, mint egy országos szintű szervezeti és működési szabályzat: identitás-kifejező, identitás-megerősítő dokumentumnak is lennie kell.

Ezt a törekvést tükrözi a rögtön a dokumentum elején elhelyezett „Nemzeti Hitvallás” elnevezésű preambulum, amelyben az alkotmányozó – a nemzet

nevében! – számba kívánja venni a nemzet közösségét érintő legfontosabb eseményeket, örökséget, a nemzet tagjait összekötő értékeket.

Ezek között – a teljesség igénye nélkül – megjelenik: a magyar nyelv és kultúra; a kereszténység; a földrajzi hely, ahol élünk; a szabadság iránti elkötelezettségünk; valamint a határon túl élő magyarokért való felelősségvállalás is. A Nemzeti Hitvallásban ennek szellemében „Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk”, és azt is „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet.”

Ezek az értékek – és mellette más értékek is – az Alaptörvény tételes jogi rendelkezéseiben később is visszaköszönnek. Így a H) cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy „Magyarország védi a magyar nyelvet”. Az L) cikk (1) bekezdése pedig a család fogalmának meghatározását mondja ki, és rendelkezik annak védelméről: „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.”

Az Alaptörvény tehát megjelenít és táplál egyfajta nemzettudatot. A nemzettudat védelmének lehetőségei azonban természetesen korlátosak és jogilag is korlátozottak. A legfontosabb korlát az, hogy a nemzettudat, a nemzethez tartozás tudata (amely lényegében a politikai közösségtudat és az etnikai-nyelvi közösségtudat találkozása) és a nemzet tagjait összekötő elemekkel, valamint a nemzet által megjelenített eszmei értékekkel való azonosság érzete olyan belső, tudati tartalom, amely ebben a minőségében a jog számára közvetlenül nem érinthető. Ez egy olyan természetes korlát, amelyet egy kimondott alkotmányos korlát is megerősít: az Alaptörvény VII. cikk (1) bekezdése értelmében mindenkinek joga van a gondolat szabadságához. A nemzettudatnak az oktatás keretén belüli megjelenítése is korlátozott – kiváltképp a felsőoktatás területén –, az Alaptörvény X. cikk (3) bekezdése szerint ugyanis a „felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak”.

A nemzettudat fejlesztésére és védelmére mindazonáltal alkotmányos eszközök is rendelkezésre állnak. Egyrészt pozitív, cselekvő oldalról nézve, az államilag szervezett alapfokú és középfokú oktatás során lehetőség van a nemzeti azonosságtudatot felébresztő, erősítő tananyag, foglalkozások és tanítási-nevelési módszerek alkalmazására. Másrészt negatív, a nemzettudatot a külső támadásoktól védő oldalról nézve, az Alaptörvény IX. cikk (5) bekezdése kimondja, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat – egyebek mellett – a magyar nemzet méltóságának a megsértésére sem; s hogy a magyar nemzet közösségéhez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.

III. NEMZETI IDENTITÁS AZ EURÓPAI UNIÓBAN

A nemzettudathoz képest a „nemzeti identitás” már egy fokkal kézzelfoghatóbb jogi fogalom.

A nemzeti alkotmányos identitáskérdésnek részletes tárgyalása előtt érdemes áttekinteni, hogy hogyan érvényesül ma a tagállamok szuverenitása az Európai Unión belül. Az alkotmányos identitás kérdésének aktuális jelentőségét ugyanis az adja, hogy összefügg a tagállamoknak az Európai Unión belüli szuverenitásával.

Az Európai Unió ma már a jogközösség és az önálló államiság között helyezkedik el. Elérte azt a kritikus tömeget, ami a tagállamokat egyre inkább arra ösztönzi, hogy ténylegesen kijelöljék saját „szuverenitásuk határait”. Az Európai Unió és Magyarország jogrendszerei összekapcsolódtak. Ezen kapcsolatok fokozatos szélesedésének lehetünk tanúi. A szélesedés szükségességét hirdető ún. „integrista” nézőpont „egy – gyakran félreértett és rosszul kontextualizált, mindazonáltal objektíve fontos – »szuverenista« nézőpontból szükségessé teszi azt az egyes tagállamok számára, hogy újradefiniálják önmaguk és a nemzeti alkotmány(os rendszer) viszonyát az Európai Unióhoz”.^[1]

Az Európai Unió alapvetően az uniós jog primátusára épül. A primátus a gyakorlatban az elsődleges jogból, illetve az Európai Unió Bíróságának (EUB) gyakorlatából levezethető jogértelmezési és jogalkalmazási elveken (például *effet utile*, közösségi jog szupremáciája, közvetlen hatály és közvetlen alkalmazhatóság) alapul.^[2] Ezek a szabályok és elvek mind hozzájárultak ahhoz, hogy az Európai Unió saját jogát (és ezáltal saját „énhatárait”) a tagállami joggal szemben definiálni tudta.^[3] Az EUB ezzel összefüggésben azt is kinyilvánította, hogy a tagállamok nem hivatkozhatnak saját alkotmányos berendezkedésükre annak érdekében, hogy az uniós jogot szelektíven vagy diszkriminatívan alkalmazzák.

A közösségi jognak azonban vannak saját maga által meghatározott korlátai is. Egy fontos új korlátot éppen az integrációt egyébként a korábbinál szorosabbra fűző Lisszaboni Szerződés vezetett be. Az Európai Unióról szóló Szerződésnek (EUSZ) a Lisszaboni Szerződés által módosított 4. Cikk (2) bekezdése nyilvánvalóvá teszi, hogy van egy olyan védett mag, amelyet a tagállam a szuverenitása körében megőrizhet: „[a]z Unió tiszteletben tartja a tagállamoknak a Szerződések előtti egyenlőségét, valamint nemzeti identitását, amely elválaszthatatlan része azok alapvető politikai és alkotmányos berendezkedésének, ideértve a regionális és helyi önkormányzatokat is. Tiszteletben tartja az alapvető állami funkciókat, köztük az állam területi integritásának biztosítását, a közrend fenntartását és a nemzeti biztonság védelmét. Így különösen a nemzeti biztonság az egyes tagállamok kizárólagos feladata marad.”^[4]

[1] Sulyok, 2014, 46.

[2] Vö. Costa/ENEL-ügy, 1964. július 15., 6/641 [1]; továbbá a Bizottság Jogi Szolgálatának 2007. június 22-i véleménye.

[3] Sulyok, 2014, 47.

[4] EUSZ, 2010, 4(2).

Mi a kapcsolat a nemzeti identitás és az alkotmányos identitás fogalma között? Egyes megközelítések szerint a nemzeti identitás fogalma tágabb, inkább politikai, mintsem jogi tartalmú; ezt jól mutatja, hogy a tagállamokban a nemzeti identitásról szóló viták túlnyomóan politikaiak. Más megközelítés arra mutat rá, hogy a nemzeti identitás fogalma idővel jogi jelleget ölt az alkotmányos identitás fogalmában, amely közösségi jogi alapfogalom. Az EUSZ által a nemzeti identitás keretében védelt politikai és alkotmányos berendezkedésnek mindenesetre az alkotmányos identitás „érinthetetlen” magvát adó intézmények és szabályozások természetesen az alapját képezik.^[5]

A témával foglalkozó jogtudósok már évekkel ezelőtt felismerték, hogy napjaink egyik legizgatóbb jogi kérdésévé nőtte ki magát, hogy az Európai Unió és a tagállamok viszonylatában mely szerv – az EUB vagy tagállami bíróság – dönthet egy adott kontextusban és időpillanatban arról, mint is jelent az alkotmányos identitás. Az egyik, szupranacionális (integrista) oldalról szemlélve az EUB lenne az értelmező fórum, hiszen ez rendelkezik végső hatáskörrel az EUSZ értelmezésére. A másik oldalról nézve az is kézenfekvő, hogy a tagállami alkotmánybíróságok bírják e rendelkezés értelmezésének hatáskörét az uniós jog és a belső jog viszonylatában, mivel egyrészt a 4. cikk (2) bekezdés a tagállamok számára biztosít garanciát alkotmányos rendszereik védelmében.^[6] Másrészt pedig azt is hozzátehetjük, hogy a tagállami alkotmánybíróság az adott tagállam alkotmányának autentikus értelmezője. A kérdés nem tét nélküli, hiszen a nemzeti (alkotmányos) identitás fogalmának értelmezése dönti el, hol a határ az uniós jog elsőbbségének vonatkozásában, és mi az a mag, amelyet a tagállam szuverenitása körében megőrizhet. A problémával számos európai alkotmánybíróság (illetve ilyen szerepet betöltő legfelsőbb bíróság) foglalkozott az ún. Lisszabon-határozatokban.

IV. AZ ALKOTMÁNYOS IDENTITÁS KIBONTAKOZÁSA

De mi az alkotmányos identitás, hogyan értelmezze azt egy alkotmánybíróság, ha erre lehetősége nyílik? Az alkotmányos identitás értelmezése elméletileg több irányból is megközelíthető. Fókuszálhatunk csak a saját alkotmányunkra, vagy összehasonlíthatjuk magunkat más nemzetekkel. Ragaszkodhatunk az alkotmány szövegéhez, vagy figyelembe vehetjük a szövegen kívüli tényezőket is. További kérdés, hogy az alkotmányosságnak csak az aktuális helyzetére vagyunk-e tekintettel, vagy azt történeti dimenzióban vizsgáljuk?

Az összehasonlító megközelítésre jó példa a francia iskola, amely az alkotmányos identitást egyszerűen, lényegében az egyediségen keresztül definiálja. Eszerint „minden az alkotmányos önazonosság elemének tekinthető, amely lé-

[5] Sulyok, 2014, 44., 49.

[6] Sulyok, 2014, 50.

nyegi, és megkülönböztet egy adott országot másoktól”.^[7] A megkülönböztető sajátosságok lehetnek jogi jellegűek, de akár kulturálisak is.

Ha az alkotmány szövegéből indulunk ki, akkor az alkotmányos identitást értelemszerűen mint jogi identitást fogjuk fel. Az alkotmányok szövegének minden eleme lehet valamiképpen a jogi identitás hordozója, de ezen belül is lehetnek különböző súlyú rétegek. Ennek talán leginkább eklatáns példái az ún. örökkévalósági klauzulák, azaz a szövegben rögzített, bizonyos változtatásokat kizáró korlátok.

A német alaptörvény 79. cikkelyének 3. paragrafusa a normál módosítás során is megváltoztathatatlanak mond ki két szabályt: az 1. cikkelyt – amely lefekteti az emberi méltóság sérthetlenségének az elvét és azt, hogy az emberi jogokat közvetlenül alkalmazni kell a törvényekben, továbbá a 20. cikkely által az állam számára megfogalmazott alapelveket, amelyek garantálják a demokráciát, a köztársaságot, a szociális felelősséget, a föderalizmust és az ellenállás jogát arra az esetre, ha valaki meg akarná szüntetni ezt a rendet.

Az örökkévalósági klauzulák szorosan összefonódnak az alkotmányos identitás kérdésével, ugyanis éppen „azt hivatottak biztosítani, hogy fennmaradjon egy korábbi identitás; megakadályozva, hogy a rendszert megfosszák olyan jellemzőktől, amelyek nélkül az valami egészen mássá alakulna át. Amikor az alkotmányozók kizárják, hogy a jövőben munkájuk bizonyos elemeit bárki módosítsa, valójában biztosítékot nyújtanak a jelenlegi identitás számára egy későbbi lehetséges, de elutasított identitással szemben”.^[8]

Árnyaltabbá válik a helyzetkép, ha az alkotmányos identitás feltárásának folyamatába az alkotmány szövege mellett az alkotmányszövegen kívüli tényezőket is bevonunk. Ebben az összefüggésben megint fontos szerepet kap az alkotmányos kultúra. Az alkotmány szövegének és az alkotmányos kultúrának a viszonya több irányú is lehet, de mindenképpen összetett kölcsönhatásokat rejt magában.

Az alkotmányjog az alkotmányos kultúrából fakad, de egyúttal vissza is hat rá. A kodifikált szabályok és elvek jó esetben visszaköszönnek a politikai közösség gyakorlatában és kultúrájában. Ha az országnak nem írott, hanem csak szokásjogi az alkotmánya, az sugallhatja azt, hogy ami alkotmányosan van, annak fennállása szükségszerű, vagyis az alkotmányos identitást csak „fel kell fedezni”. Viszont az alkotmányos identitás – akár az alkotmány szövegében, akár a szokásjogban rögzítetten – magában foglalhat olyan célkitűzéseket, amelyek kifejezetten és céltudatosan szemben állnak a meglévő társadalmi környezettel. Az alkotmány szövege előírányszóhat ugyan egy elérni kívánt alkotmányos identitást, de mindez írott malaszt marad, ha az alkotmányos közösség gyakorlata nem igazolja vissza. Törökország esetében például alapítójának, Kemal Atatürknek szekuláris vízióját tükrözte az alkotmány központi magja, de a teljes politikai közösség valódi alkotmányos identitását nem feltétlenül tudták rögzíteni és végérvényesen meghatározni az írott alaptörvény rendelkezései.^[9]

[7] Orbán, 2015.

[8] Jacobsohn, 2013, 5.; Jacobsohn, 2010, 388.

[9] Jacobsohn, 2013, 6., 8., 13.

Az alkotmányos identitás keresését tovább színesíti a történeti dimenzió bevonása. Egy adott tagállam alkotmányos identitása ugyanis nem egy adott időpillanatban keletkezik. „Így természetes, hogy a historizáló nézőpont sokat segíthet abban, hogy egy nemzeti alkotmánybíróság meghatározhassa, mit is tekint alkotmányos identitása szempontjából – egy befelé forduló és az organikus alkotmányfejlődésre koncentráló »önvizsgálat« szempontjából – döntő jelentőségűnek.”^[10] A jelen – vagy egy adott időszak – írott alkotmánya által képviselt identitást jelentősen más fénybe helyezheti a politikai közösség múltbéli tapasztalata: „azt, hogy mi mik vagyunk, szintén nagyban meghatározzák a múlt csatái, amelyek nem foszlanak szét egy új alkotmányos kísérlet útnak indításával, még akkor sem, ha ez a kísérlet egy látszólag koherens dokumentumban ölt testet”.^[11]

A történeti dimenzió által jobban kifejeződik a kontinuitás egyes alkotmányos intézmények tekintetében, és kitérnek az állam nemzetmegtartó képessége. Ennek a dimenzióknak a magyarországi jelentőségének megértéséhez nélkülözhetetlen a történeti alkotmány fogalma, s hogy az mit jelentett egykoron, és mit jelent ma.

Deák Ferenc szerint „Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlődött ki, s a nemzet szükségéhez és a kor igényeihez képest (...) lényegében és formában, időnként változásokon ment keresztül.”^[12] A magyar történelmi alkotmány tehát élő valóság, organikusan fejlődik, ugyanakkor nemzedékeken átívelő, viszonylagos stabilitást is hivatott adni a közösségnek: „mi a magyar alkotmányt, mely fokontként fejlődött ki a nemzet életéből, mint századok művét vettük által őseinktől, s kötelességünk azt, a lehetőségig állandóul biztosítva adni át utódainknak; kötelességünk oly biztosítékról gondoskodni, mely ne csak egyes halandóknak életére legyen szorítva, hanem kiterjedjen, s mint erős jogalap, ingatlanul átszálljon maradékról maradékra”.^[13]

Magyarországon 1949 óta ugyan kartális alkotmány van, de ma már a történeti szempont is elismerést nyer. A Nemzeti Hitvallás – a deáki gondolattal összecsengően – kinyilvánítja, hogy „tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. Az Alaptörvény tételes szabálya ennél konkrétabb szerepet is szán a történeti alkotmányunknak. Az R) cikk (3) bekezdése szerint ugyanis „az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”.

A deáki hagyomány úgy beszél az alkotmányról, mint identitásképző dokumentumról. Ha az alkotmányra úgy tekintünk, mint „a nemzet személyi iga-

[10] Szakály, 2015, 36.

[11] Jacobsohn, 2013, 7.

[12] Deák, 1865, 88.

[13] Farkas (szerk.), 1867, 227.

zolványára”, akkor az Alaptörvény egyik legfontosabb feladata éppen az, hogy a korábbi neutrális szöveghez képest értelmezési háttérként deklarálja a történeti alkotmány vívmányait.^[14]

De mi minősül a történeti alkotmányon belül vívmánynak? Egy jogtudományi megközelítés a fogalmat úgy elemzi, hogy „a vívmány kifejezés jelentése küzdelemmel, hosszú fáradozással elért eredmény, tehát szerves fejlődés eredménye”, de közben rámutat, hogy „azonban attól nem válik valami feltétlenül a történeti alkotmány vívmányává, hogy a történeti alkotmány szerves részét képezi, mivel ebben az esetben túl széles lenne a kör, amely a történeti alkotmány vívmányai közé tartozik”.^[15] Az Alkotmánybíróság nem definiálta a fogalmat általános jelleggel, de egyes határozataiban bizonyos jogintézményeket – így a bírói függetlenséget, vallásszabadságot és a sajtószabadságot – a történeti alkotmány vívmányai közé sorolt. Az Alaptörvény tételes rendelkezéseiből [B] és [C] cikk], valamint a Nemzeti Hitvallásnak a Szent Koronát nevesítő, már idézett részletéből kiindulva alappal vethető fel, hogy a hatalommegosztás, a jogállamiság és a népszuverenitás is besorolhatóak ebbe a körbe, a Szent Korona-tan ugyanis ezek korabeli megnyilvánulásának is tekinthető.^[16]

A nemzeti (alkotmányos) identitás kibontakoztatása terén a legutóbbi – és már nem is áttételes, hanem közvetlenül ezt érintő – fejlemény az Alkotmánybíróság 22/2016. (XII. 5.) AB határozata, amelyben a testület értelmezte az Alaptörvénynek az ún. „uniós klauzuláját”. Az E) cikk (2) bekezdésébe foglalt klauzula szerint „Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az Európai Unió intézményei útján gyakorolhatja”. A határozat indokolása tisztázza, hogy „a magyar Alkotmánybíróság az alkotmányos identitás fogalma alatt Magyarország alkotmányos önazonosságát érti”. A döntés pedig határozottan rendelkezett róla, hogy „az Alkotmánybíróság hatáskörei gyakorlása során, erre irányuló indítvány alapján vizsgálhatja, hogy az Alaptörvény E) cikk (2) bekezdésén alapuló közös hatáskörgyakorlás sérti-e az emberi méltóságot, más alapvető jogot, vagy Magyarország szuverenitását, illetve történeti alkotmányán alapuló önazonosságát”. Az alkotmányos identitás tartalmával kapcsolatban az indokolás előírta, hogy azt „az Alaptörvény egésze, illetve egyes rendelkezései alapján, az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése szerint azok céljával, a Nemzeti Hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban, esetről-esetre bontja ki”. Az Alkotmánybíróság tehát ebben a határozatában kifejezésre juttatta egyrészt azt, hogy az alkotmányos identitás az uniós hatáskörgyakorlás korlátja lehet. Másrészt azt is, hogy jogot formál a magyar alkotmányos identitás tartalmának értelmezéssel történő megállapítására. Harmadrészt

[14] Orbán, 2015.

[15] Szakály, 2015, 33.

[16] Stumpf, 2017, 172-173.

kiderül a fenti formulából, hogy az értelmezés során a testület figyelembe fogja venni a történeti dimenziót.

A határozat fenti megállapításaival teljes mértékben egyet tudtam érteni magam is. Nagyon fontos célkitűzésnek tartom Magyarországnak az Európai Unióban tagállamként való részvételével párhuzamosan a nemzeti szuverenitás és a nemzeti alkotmányos identitás védelmét. Figyelemmel kell lennünk mindazonáltal arra is, hogy a többségi indokolás az alkotmányos identitás védelmével kapcsolatos több konkrét kérdést megválaszolatlanul hagyott. Emellett azt sem állítanám bizonyossággal, hogy az imént idézett formulát, amely leírja az alkotmányos identitás elemei meghatározásának a módját, a többségi határozat teljesen következetesen alkalmazta. Mindezek alapján az Alkotmánybíróság előtt még komoly értelmezési feladat áll majd az olyan későbbi ügyekben, ahol az uniós jog és az Alaptörvény esetleg eltérő irányú döntésekhez vezetne, és ezt az összeütközést valahogy fel kell oldani.

V. EURÓPA ÉS MAGYARORSZÁG – MŰLT ÉS JÖVŐ

Az Európai Unióhoz az ezredforduló után csatlakozott kelet-közép-európai tagállamok, kitörve a szocialista múlt – ideologikus, mindamellett – uniformizáló jellegéből, az integráció jelen fázisában kényszerülnek arra, hogy alkotmányos rendszerük identitását megformálják, felvállalják és elfogadtassák az Európai Unióval. „Az integráció korai szakaszában a tagállamok számára az uniós jog elsőbbségével szemben tanúsítandó tolerancia volt »a belépő« az egységes Európa klubjába.” Jelenleg – különösen a Brexit után – a klub további működése (illetve annak minősége) a tét, ezért most az Európai Unió szempontjából is lényeges, hogy „mennyiben tartja magát az alkotmányos tolerancia elvéhez és »viseli el« a tagállamok alkotmányos identitását azért, hogy a klub továbbra is jól működhessen”.^[17]

A nemzeti identitásnak mind a kibontásában, mind pedig a védelmében kulcsszerepe van a tagállami, nemzeti alkotmánybíróságoknak. Vítas esetekben végső soron ezeknek az intézményeknek kell tartalommal megtöltenie ezt a jogi fogalmat, s aztán adott esetben azt érvényesítenie is.

Ezt a felelősségteljes értelmező tevékenységet azonban a nemzeti alkotmánybíróságoknak nem szükséges, sőt, nem is célszerű teljes elszigeteltségben és csak befelé fordulva elvégezniük, hanem a tagállami alkotmánybíróságok egymás között szoros együttműködésben, illetve az EUB-val folytatott párbeszédén keresztül végezhetik a leginkább hatékonyan az ilyen tárgyú alkotmányértelmezést.^[18]

[17] Sulyok, 2014, 48.

[18] Sulyok, 2014, 51.

A Nemzeti Hitvallás szerint „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.” Szent István király ezer éve hozott egy döntést, és az Alaptörvény ezzel a döntéssel vállal kontinuitást. A kontinuitás túl is megy a szimbolikus szinten, hiszen az E cikk (1) bekezdése azt is rögzíti, hogy „Magyarország az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében”.

Magyarország alkotmányos identitásának tehát része az európai identitás is.

Ennek az identitásnak a nemzetünk számára történő megőrzése és védelme mellett azon kell munkálkodnunk, hogy identitásunkkal gazdagíthassuk a közös európai alkotmányos identitást is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Deák Ferenc (1865): *Adalék a magyar közjoghoz - Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch-österreichische Staatsrecht” A magyar közjog történelmének szempontjából.* Pest. 88. o.
- Jacobsohn, Gary J. (2010): *Constitutional Identity.* In: *Harvard University Press.* October, 2010. P. 388.
- Jacobsohn, Gary J. (2013): *Az alkotmányos identitás változásai.* In: *Fundamentum.* XVII. évf. 1. sz. 5. o.
- Március 14-én Deák Ferenc által a képviselőház elé terjesztett válaszfelirati javaslat a legmagasabb királyi leiratra. In: Farkas Albert (szerk.): *Országgyűlési emlékkönyv, 1866, 1867.* Pest. 227. o.
- Orbán Viktor (2015): *Történelmi feladat volt az alaptörvény megalkotása.* Előadás a „Párbeszéd és Identitás” című konferencián 2015. április 24-én, Budapesten.
- Stumpf István (2017): *Reinventing Government. Constitutional Changes in Hungary.* Budapest. 172-173. o.
- Súlyok Márton (2014): *Nemzeti és alkotmányos identitás a nemzeti alkotmánybíróságok gyakorlatában.* In: *Nemzeti identitás és alkotmányos identitás az Európai Unió és a tagállamok viszonylatában.* Szeged. 46. o.
- Szakály Zsuzsa (2015): *A történelmi alkotmány és az alkotmányos identitás az Alaptörvény tükrében.* In: *Pro Publico Bono - Magyar Közigazgatás.* 2015/2. sz. 36. o.

EGYÉB JOGFORRÁSOK

- Európai Unió (2010): *Az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) a Lisszaboni Szerződés által módosított 4. cikk (2) bekezdése.*

A magyar Erdély Romániához történő annektálásának előzményei (1916-1919)

I. BEVEZETÉS

1878-ban Berlinben független államnak ismerték el Bulgáriát, Szerbiát, Montenegrót és Romániát, ami garanciát jelentett Romániának arra, hogy a különböző államterületeken szétszórta élő nemzettestvéreinek egységes közigazgatású anyaországa legyen, annál is inkább, mert geopolitikai határai nem voltak azonosak etnikai kiterjedésével. A Rómában található Olasz Szárazföldi Haderő Történelmi Hivatalának Levéltára (AUSSME: *Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito*) intézetében található az *Aspirazioni Nazionali della Romania* (Románia nemzeti törekvései) címen őrzött dokumentum, amely a régióknak a felsorolását és a nemzetiségi adatokat tartalmazza, amelyek a román expanziós törekvések fókuszában álltak:

„1 - Besszarábia 44.000km², 2.540.000 lakossal, amelyek közül az 1913-ban készült orosz statisztika szerint 1.840.000 volt a román és körülbelül 700.000, többségében román etnikum északon (Chotin térségében), németek és bolgárok délen, elszigetelt csoportokban román etnikumtól övezve. 2 - Erdély 85.000km², ahol körülbelül 2.300.000 román, 700.000 német és 950.000 magyar él. Az 1912-ből származó adatok szerint a lakosok összessége 3.950.000. 3 - Temesvár Bánátja 28.000km², körülbelül 1.500.000 lakossal, melyek közül 650.000 a román, 300.000 a német és más 300.000 szerb. 4 - Bukovina 10.000km², amelynek lakossága a legutolsó statisztikai felmérések szerint: 210.000 román, 300.000 rutén, 175.000 német és egyéb 135.000 más nemzetiségűek. Összesen 820.000 személy. 5 - Dobrudzsa, amelynek népessége a következő etnikumokból tevődik össze: 190.000 román, 50.000 bolgár, 40.000 tatár és török, 36.000 oroszok és lipovánok, 34.000 egyéb nemzetiségűek, összességükben 370.000. Az 1912-es népszámlálás szerint a Román Királyság népessége, Dobrudzsa mintegy 350.000 lakosával, 7.500.000-re tehető, míg az új Románia pedig 16.500.000 fő lélekszámra nőtt.”^[1]

A nemzeti és területi integralizmus ideológiájának megszületése egyidejű volt a román államiság megszületésével, ami tetten érhető a dákoromán koncepcióba burkolt, egyre radikálisabb román területi aspirá-

[1] AUSSME, F. E-8, r. 76, f. 7.

ciókban, ami a magyar Erdélybe századok folyamán fokozatosan betelepült, majd többséggé vált román nemzettestvérek lakta területtel együtt, az anyaországhoz történő annectálása következetes törekvését jelentette.

A területi expanzió megvalósításának reményében módosította Románia az Osztrák–Magyar Monarchiával és Németországgal 1883 óta fennálló szövetségi viszonyt semlegesre a nagy nemzetközi konfliktus első éveiben. A kezdetben semleges tartózkodás oka viszont távol állt Románia békeszerető elvekhez való elkötelezettségétől, mivel a balkáni térségben meghatározóvá vált stratégiai szerepének tudatában, területszerző célkitűzéseinek kivitelezhetőségét mérlegelve akart dönteni a számára legmegfelelőbb feltételek között. Ahogy 1904. április 8-án megszületett a francia–angol *Entente cordiale*, majd 1907 augusztusában francia közvetítéssel megtörtént az angol–orosz kapcsolatteremtés, amellyel a kettős Antant hármassá alakult át, Románia elérkezettnek látta a pillanatot az Antanthatalmakhoz történő csatlakozásra expanziós törekvései megvalósítása érdekében, amely fordulatban a német származású I. Károly király 1914. október 10-én bekövetkezett halála a belpolitikai akadályok megszüntét jelentette.

A Szerbia és az Osztrák–Magyar Monarchia között provokált^[2] súlyos válság, Tisza dualista koncepciója, amiből nem nyílt kiút Erdély etnikailag román többségű nemzetiségi kérdéseinek megoldására, jó alkalmat jelentettek az Antanthatalmaknak, hogy a részükről már jó ideje tervezett Monarchia és a történelmi Magyarország rekonstrukcióját napirendre tűzzék az ott elnyomott nemzetek felszabadítására, önrendelkezési jogaik biztosítására történő hivatkozással, Közép-Európa geopolitikai arculatának átalakításával, mégpedig a Monarchia romjain létesített új nemzetállamokkal.

Franciaország és Anglia a Monarchia gyengítése érdekében az őt környező, vele szövetséges országokkal kötendő titkos szerződésekkel és a nemzetiségi érdekeket szolgáló félhivatalos ígéretekkel kezdeményezett.^[3] Az Antant projektálta szerződések és ígéretek ugyanakkor Olaszország és Románia területi aspirációit elégítették ki, de a fő cél a Monarchia 1918-ig ugyan ki nem mondott szétdarabolása volt.^[4] A *casus bellit* szolgáltató Szerbia ugyanis egyáltalán nem szerepelt a francia–angol aggódások központjában, holott a szerb kormány már 1914 szeptemberében megfogalmazta azt a célját, hogy a háború eredményeként magához akarja csatolni a Monarchia délszláv területeit, de ezt az igényét akkor csak Oroszország ismerte el. Sőt, az Antant hallatlanná tette a szerb követeléseket az Itáliával 1915. április 6-án Londonban megkötött titkos szerződésben is,^[5] különböző régiókat ígérve Olaszországnak, melyeket hiány nélkül garantált is az 1918. november 3-i pádovai fegyverszünet alkalmával. Az akkor meghatározott demarkációs vonalak ugyanis szöges ellentétben álltak

[2] Vö.: Tortenelemcikk.hu: A Monarchia külpolitikája, 2015.

[3] Ld.: Elsovilaghaboru.com: Titkos szerződések, 2018.

[4] Ld.: Hajdu, 2014.

[5] Ld.: Rubiconline.hu: A londoni titkos szerződés aláírása.

a szerb követelésekkel, amelyek fosztásban maradtak, pontosan az előző titkos megegyezések miatt.

A nemzetiségi konfliktusok rendezésének álságos leple alatt folytatott, Antant fémjelezte politika egy másik bizonyítéka volt az 1916. augusztus 17-én megkötött titkos megállapodás Romániával, Bukarestben.^[6] A Román Királyság ugyanis a fegyveres semlegesség látszatát megtartva mérlegelte a nemzetközi helyzet alakulását a világháború kezdetétől, de közben folytatta a kónspirált diplomáciai konzultációkat az Antant tisztviselőivel, kivárva a számára legkedvezőbb és döntő pillanatot.^[7]

Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Oroszország ekkor Romániának ígérte Erdélyt, a Partiumot, a Bánságot és Bukovinát, cserébe a központi hatalmakkal kötött szerződés azonnali felbontásáért, az addigi semleges pozíciója feladásáért és az Antant oldalán történő haladéktalan hadba lépéséért a Monarchia ellen.^[8]

II. ERDÉLY ROMÁN INVÁZIÓJA 1916. AUGUSZTUS 27-ÉN

Az 1916-os Bukaresti Titkos Megegyezést tanulmányozva tetten érhető az az etikátlan, érdekorientált nagyhatalmi politika, amivel a népek önrendelkezéséről angol, amerikai és francia részről hangoztatott *slogans* ellenére az Antant érdekközösségként már nem habozott Romániának ígérni átállásáért cserébe többnemzetiségű területeket a Monarchia testéből, homlokegyenest ellenkezve később is a népek időközben Wilson meghirdette önrendelkezési jogával, idegen fennhatóság alá rendelve földrajzi régiók etnikumait, azok megkérdése nélkül, és szabad hovatartozási akarataik figyelmen kívül hagyásával.^[9]

Az Antant tehát háborús céljai megvalósítása érdekében – az általa vallott és hirdetett elvekkal szöges ellentétben –, önhatalmúlag Romániának ígérte Erdély, Bukovina, Bánát és Temesvár több etnikumú régióit és a magyarok lakta Alföld felét is. Ennek az ígéretnek a megvalósítása a Román Királyság addigi 139.000 km²-nyi területének megkészszerzését jelentette kizárólag Magyarország területi integritása rovására, tekintettel arra, hogy a tervezett határvonalak sehol nem érintették a román követelések Oroszországhoz tartozó területeit.

[6] Ld.: Ormos, 1983, 14-15.

[7] Ld.: Károlyfalvi, 2015.

[8] Az Antant kormányainak a megbízásából delegált tárgyaló diplomaták a következők voltak: George Barchay (Nagy-Britannia), Saint Aulaire (Franciaország), Carlo Fasciotti (Italia), Stanislaw Poklevski-Kozielh (Oroszország), valamint a következő katonai attachék: Thomson alezredes (NB), Deprés alezredes (Fr), Ferigo alezredes (It), Tatarinof ezredes (Oroszo.). A megegyezést az angol, francia, olasz küldöttek írták alá, valamint Brătianu román miniszterelnök. Ld.: Itt-ott.org: A bukaresti titkos szerződés, 2017.

[9] Vö.: A Szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa Angol Szekciója egyik dokumentumának konzultációja alapján készült olasz kivonat, Párizs, 1919. február 23-án, In: AUSSME, F, E-8, r. 74, f. 7.

Az Antant ígéretei birtokában elérkezett Nagy-Románia megvalósításának reális lehetősége és az „ősi román Dácia felszabadítása a magyar megszállóktól”, ami egyben a román nemzettestvéreket évszázadokig elnyomó magyar fennhatóságtól történő megszabadulást is jelentette.

Ferdinánd román király (1914-1927) bécsi nagykövete, Edgar Mavrocordat (1857-1934) 1916. augusztus 27-én Bécsben nyújtotta át a Királyság hadüzenetét a Monarchiának, és még aznap éjjel megtámadta Erdély védtelen határait – az egymástól eltérő források szerint – mintegy 380.000-440.000 létszámú sereggel.^[10] A „Ipoteza Z”-nek elnevezett operatív támadás szerint az inváziót végrehajtó erőknek napokon belül kellett volna elérniük a Maros vonalát, ahonnan az Alföldön keresztül nyugat felé két irányba törve kellett volna folytatni az offenzívát az ország belseje felé. A Romániáról szóló olasz katonai feljegyzések szerint ez alkalommal a támadó román hadsereg összetétele a következő volt: „öt hadtest; két gyalogos hadosztály, egyenként két dandárból állók; öt tartalékos gyalogos hadosztály és két lovas hadosztály, hozzávetőlegesen 625.000 ember mozgósíthatóságával”.^[11]

A „semleges” szomszéd váratlan betörése az országba a Kárpátok őrizetlen szorosain keresztül egyes reakciókat váltott ki, éspedig a soknemzetiségű erdélyi lakosok etnikai hovatartozásától függően.^[12]

Ferdinánd király szerint „...az erdélyi románok ellenségnek minősítették...” invazor testvéreiket, és a politikus Nicolae Iorga (1871-1940) felfigyelt arra, hogy „... semmiféle örömteljes fogadtatásban nem részesültek a határon betört csapatok a helyi román lakosság részéről...”.^[13] Az erdélyi románok tartózkodó magatartásának egyik meghatározója volt a világháború bizonytalan kimenetele. A nem román nemzetiségűek soraiban általános volt a menekülés onnét, ahol éppen elérte őket a román támadás arcvonala, mint pl. Orsova, Brassó, Gyergyószentmiklós, Csíkszereda, Fogaras, Marosvásárhely; Brassó hivatalait áthelyezték Földvárra, Nagyszeben kétharmada elhagyta a várost, és Csíkszereda szinte elnéptelenedett. A menekültek száma meghaladta a 200.000 főt, akiket Enyed, Torda, Kolozsvár, Temesvár és Szeged városai fogadták be. Budapestre menekült Nagyszebenből Daniel Georg Teutsch (1817-1893) evangélikus püspök kúriája ugyanúgy, mint a román Albina bankszövetség, míg a Zsil környéki bányászok Tatabányán kerestek megélhetést. A váratlan román támadás mindenütt pánikot és borzalmat hintett a civil lakosok között.

[10] Ld.: Fráter, 2000.

[11] Vö.: AUSSME, F. E-8, r. 76, f. 7.

[12] A magyar-román határon 1916 augusztusában csak a magyar csendőrség volt szolgálatban. A román inváziót követő napokban, az év augusztusában felállított császári és királyi hadsereg parancsnokságával megbízott Arthur Albert Arz (1857-1935) tábornok szervezte meg az ellenállást a 670 km hosszú erdélyi határszakasz védelmére, amihez mindössze 34.000 katona, 1000 csendőr, egyéb 35.000 frissen behívott, valamint 76 löveg állt a rendelkezésére augusztus végére. Vö.: Köpeczi, 1986, 1695.

[13] Vö.: Köpeczi, 1986, 221-223.

A román invázió láncreakciót provokált nemzetközi szinten, és Németország augusztus 28-án, Törökország pedig 29-én üzent hadat Romániának, majd szeptember elsején Bulgária is, megtámadva Dobrudzsát a következő nap. A bolgár-német-osztrák-magyar-török hadműveletek egységes vezetését Németország vette át, és August von Mackensen (1849-1945) megszervezte a Duna-hadsereget, támadást készítve elő Észak-Bulgáriából Bukarest ellen. A fővárost délről fenyegető veszély legyengítette az Erdély térségében indított román inváziót, sőt szeptember közepére le is állította. Erich von Falkenhayn (1861-1922) tábornok szeptember 26-28-án Nagyszebennél, majd október 5-6-án Persánynál mért döntő vereséget a román hadtestekre, míg a nagyszebeni Arz tábornok, mint az osztrák-magyar 1. hadsereg 1916. október 3-tól kinevezett parancsnoka, október 7-9-én aratott győzelmet a 4. román hadtest felett Brassónál, majd október közepétől Marosvásárhelyről, október 28-tól pedig Székelyudvarhelyről irányította a védelmi harcokat, jelentős román erőket kötve le, lehetővé téve a románok kiszorítását Erdélyből október végére. Mackensen, Constanza október 22-én történt elfoglalása után, Dobrudzsából kitorve a Duna felől támadt Bukarest irányába, és egyértelmű győzelmet aratva Târgu Jiu (Zsilvásárhely) térségében december 1-én sikerrel foglalta el a fővárost is december 6-án.^[14] Az Oroszországban 1917. november 7-én bekövetkezett bolsevik hatalomátvétel miatt Románia elvesztette szövetségét, és magára maradt a keleti fronton.

A Bukaresti Titkos Megegyezésben tett ígéretével ellentétben fegyverszünetet kötött a Központi Hatalmakkal 1917. december 9-én, majd különbékét Bukarestben 1918. május 7-én, amit azonban I. Ferdinánd király (1914-1927) nem szentesített.^[15] A bukaresti béke komoly gazdasági veszteségeket okozott Romániának, ami jelentős területvesztésekkel is járt, mert Dobrudza déli részét Bulgária kapta meg, és az Osztrák-Magyar Monarchiától elválasztó határ a Kárpátok déli és keleti lábaihoz került, míg Besszarábia hallgatólagosan román fennhatóság alatt maradt. Az elszenvedett vereség jelentőségéhez mérten viszonylag enyhének mondhatók a Románia elleni szankciók, amit Besszarábia 1917. decemberben történt román megszállásának a hallgatólagos tudomásul vétele is igazolt a Központi Hatalmak részéről.

A román invázió ugyanakkor súlyos anyagi, erkölcsi károkkal és emberi áldozatokkal járt, úgy az erdélyi civil lakosság, mint az agresszorok és a védelemre kényszerültek soraiban. A katonai műveletek alkalmával a román fél 100.000 feletti elesettel volt kénytelen számolni, valamint 150.000 körüli fogságba került katonájával. Az erdélyi térség felszabadítását sorozatos katonai bosszúállások követték a civil román lakosok rovására, és megkezdődtek a deportálások is. Az irredentizmussal és Románia érdekeinek okkult támogatásával vádoltak ellen mintegy 1000 esetben történt eljárás 1917 őszéig, letartóztatások és internálások foganatosításával.^[16]

[14] Vö.: Köpeczi, 1986, 1696-1697.

[15] Ld.: Wikipedia: Román front (első világháború), 2020; Dunaiszigetek.blogspot.com: A bukaresti béke és Magyarország új dunai határa, 2014.

[16] Vö.: Köpeczi, 1986, 1697-1698.

III. A BELGRÁDI KATONAI EGYZEMÉNY ELŐZMÉNYE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI AZ ELCSATOLÁSOKRA TEKINTETTEL

A szakirodalom szinte egyhangúan a reváns szította Franciaországot teszi elsődleges felelőssé az 1918-1919-ben megkötött, ismételt konfliktusok eredőjét képező békeszerződésekért és az európai egyeduralma érdekében véghezvitt igazságtalan geopolitikai átrendezésekért.^[17] Az Amerikai Egyesült Államok és Anglia ugyanis szabad kezet adtak a francia érdekeknek az Európa jövőjét érintő gazdasági, politikai és stratégiai kérdések eldöntésekor. Franciaország stratégiai érdekeltisége így meghatározó tényezővé vált a dunai térségben az Antant vitás kérdéseinek megoldásakor, melyekben egyedül az USA tekintélye ellensúlyozott a prepotens francia érdekérvényesítések alkalmával addig, amíg az képviseltette magát a Békekonferencián, de miután 1920. január 14-től jelen sem volt többé a Legfelsőbb Tanácsot helyettesítő Nagykövetek Tanácsában, a francia érdekek szabadon érvényesülhettek.

Thomas Woodrow Wilson amerikai elnök valójában több alkalommal kezdeményezett a béke érdekében, kölcsönös békefeltételek kifejezésére szólítva fel a háborús feleket, például 1916. december 18-án. Németország azonban a december 26-án adott válaszjegyzékében elzárkózott a konkrét békefeltételek bemutatásától. A Központi Hatalmak 1916. december 30-án ismertették ugyan készségüket a békekötést illetően, de a békefeltételek részletezése mellőzésével, amit az Antant egyértelműen elutasított az 1917. január 10-i jegyzékében, általános liberális elveket hangoztatva kilátásba helyezte az első alkalommal a Monarchia integritásának felszámolását, valamint utódállamok létesítését az az alsáság magyarázattal, hogy Wilson elnök kifejezett akaratát érvényesíti, miszerint: „az olasz, a szláv, a román és a csehszlovák nemzetiségeket fel kell szabadítani az idegen elnyomás alól”.

Az Antantot jellemző alsáságos politikai etika ekkor még II. Miklós cár (1868-1918) belátására bízta az 1795 óta felosztott Lengyelország „felszabadítását” az 1915-ös Londoni Titkos Szerződés értelmében, átengedve Oroszországnak az összes lengyel területet, míg a Központi Hatalmak 1916. november 5-én már deklarálták Orosz-Lengyelország függetlenségét, amit az orosz ideiglenes kormány 1917. márciusában ismert el egységesnek és függetlennek, de „szabad katonai szövetségben Oroszországgal”. Az Antant békéről vallott elveit viszont azonnal módosította, mihelyt Románia békére kényszerült Németországgal, és a bolsevik Oroszország 1918. augusztus 29-én határozatba foglalta a lengyelek függetlenséghez való jogát, elismerve Finnország és a három balti állam szuverenitását.

Ezek a geopolitikai változások az 1918. január 8-án meghirdetett 14 wilsoni pontnak – a nemzeti önrendelkezés (*national self-determination*) eszméjének és a liberális politikai eszméknek – is köszönhetőek voltak, bár az amerikai elnök csak autonómiát helyezett kilátásba a Monarchia nemzetiségei számára és nem

[17] Ld.: Ormos, 1983, 37-45.; Caroli, 1983, 435-479.

a függetlenséget; restaurációt Romániának és nem területi expanziót Magyarországra rovására; Szerbiának pedig csupán szabad tengeri kijáratot.^[18]

1. Különbéke keresése az Antanttal

David Lloyd George (1863-1945) brit miniszterelnök 1917 decemberében még meggyőződésből jelentette ki, hogy „nem terveztük az Osztrák Birodalom teljes felosztását, hanem arra gondoltunk, hogy annak keretén belül szabad, autonóm és gyakorlatilag független államokat állítunk fel a Brit Birodalom mintájára”.^[19] Kissé később, a szakszervezetek vezetőinek gyűlésén Nagy-Britannia katonai és politikai céljait taglalva ismét hangsúlyozta 1918. január 5-én, hogy „Wilson elnökkel egyetértve Ausztria-Magyarország feldarabolása nem tartozik háborús céljaink közé...”.^[20] Ugyanakkor nem felejtendő el, hogy 1917. június 28-30-án Párizsban tartották a Szövetséges és Semleges Országok Szabadkőműves Kongresszusát, amely már határozatában állást foglalt a Monarchia elnyomott népeinek felszabadítása érdekében, külön követelve Csehország függetlenségét.^[21] Tény, hogy Wilson elnök békejavaslataira az Antant 1917. január 10-én adott válaszában tett utalást „az olaszok, a szlávok, a románok és a csehszlovákok felszabadítását” célzó szándékára.^[22]

A vitathatatlanul pacifista Boldog I. Károly osztrák császár (1916-1918) ekkor felismerte birodalma veszélyes rohanását Németország oldalán, és kezdeményezett a különbéke érdekében, veszélyes diplomáciai manővereket hajtva végre a Németországról történő leválás érdekében, a Monarchia integritása céljából.^[23] Anglia 1917 elején készséges is lett volna a különbékére a Monarchiával,^[24] aminek zátonyra futásában szerepe volt: az Egyesült Államok részvételének az európai konfliktusban; az Antant, ezen belül Franciaország merev elzárkózásának az érdekegyeztetéstől és a Monarchia szétzúzódásának fokozatosan tért nyelő, egyre szélesebb konszenzust élvező koncepciója miatt. Mindezzel egyidőben az 1918. április 8-i római konferencián az Antant elfogadta az Osztrák-Magyar Monarchia emigráns nemzetiségi képviselőinek azon követelését, hogy a Monarchia helyén, Közép-Európában francia orientációjú kis nemzetállamok jöjjenek létre.

[18] Ld.: Glant, 2009.

[19] Lloyd George politikai profilját, különösen az Ausztria-Antant közti különbéke vonatkozásában ld.: Egedy, 2015.

[20] Vö.: Egedy, 2015.

[21] Antoine Marès, Benešről szóló monográfiájában szintén fontos összetevőként említi Kelet-Közép-Európa átalakulásában a francia szabadkőművességet, amely bátorította a Monarchia szláv népeit. Ld.: Marès, 2015, 502.; Drábik, 2018.

[22] Romsics, 1996, 273-339.

[23] Ld.: Ligeti Dávid IV. Károly és a Sixtus-affér c. esszéjét (Magyarhirlap.hu), valamint: Egedy, 2015; Magyar Hírlap, 2017.

[24] Az Ausztria-Magyarországgal köthető különbéke kérdéséről brit külügyi körökben 1917 elején ld.: Kemény, 2019.

Nem véletlen tehát, hogy a francia diplomácia 1918 októberében már világosan látta, hogy a Monarchia nem más, mint egy fiktív hatalom,^[25] annál is inkább, mert az Antant kormányai már 1918 júniusában hadviselő félnek ismerték el a Londonban megalakult emigrációs csehszlovák kormányt, ami valójában a Németországtól elszakadni nem tudó Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásának a jele volt. Az USA hadba lépése radikális fordulópontot jelentett az első világháborúban, és az 1918 őszén már több, mint 2 millió harcoló amerikai katonára nyugati fronton bizony megtörte a német inváziót az utolsó háborús esztendőben. Az augusztus 8-a és november 11-e közti Antant támadássorozat kezdetén maga Erich Ludendorff (1865-1937) tábornok és főparancsnok is beismerte, hogy a német fegyveres erő nem képes többé az érdemleges ellenállásra.^[26] A sorozatos katonai vereségek következtében először a szövetségesek kapituláltak. Bulgária 1918. szeptember 29-én fegyverszünetet kötött, majd Törökország írta alá 1918. október 30-án Moudrosban a fegyverszüneti megállapodást. 1918. október végén Bécsben, Budapesten, Prágában és Zágrábban nemzeti tanácsok alakultak, amelyek proklamálták az osztrák, a magyar, a csehszlovák függetlenséget, ill. a Monarchiától való elszakadást. I. Károly császár (1916-1918) pedig a Monarchiát szövetséges állammá nyilvánította az október 16-án kibocsátott kiáltványában.

2. A pádovai fegyverszünet drámája

Magyarországon a Wekerle Sándor (1848-1921) miniszterelnök vezette kormány 1918. október 20-án elfogadta a perszonálunióról szóló határozatot, de lemondott, amikor a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Polgári Radikális Párt, valamint Károlyi Mihály (1875-1955) Függetlenségi és 48-as Pártja létrehozta október 24-én a Magyar Nemzeti Tanácsot Károlyi Mihály elnökletével. A Magyar Nemzeti Tanács másnap kiadott 12 pontos kiáltványában ellenkormányt nyilvánította magát, hangsúlyozva ezzel háborúellenes és szociáldemokrata politikai profilját. Az október 28-i lánchídi csata; az őszirózsás forradalom néven elhíresült, úgynevezett polgári demokratikus megmozdulások; a Károlyi-féle párt szította forradalmi események alatt ért meg az elhatározás Tisza István meggyilkolására is,^[27] amit október 31-én hajtottak végre.

Egyidejű volt mindezzel Tisza legnagyobb politikai ellenfelének, a Magyar Nemzeti Tanács elnökének, Károlyi Mihálynak a miniszterelnöki kinevezése Habsburg József főherceg (1872-1962) régens részéről október 31-én. A minisz-

[25] „A számos irat közül, amely a Monarchia belső bomlását illetően egybevágó híreket közölt, egyet emelünk ki, egy október 23-i értesülést.” ‘On peut dire, qu’à l’heure actuelle, l’Autriche se présente comme un corps politique artificiel avec lequel, pratiquement, il est impossible de traiter, car sa signature collective n’engage nullement ses parties séparées.’ 6 N 124, a hírszerző szolgálat jelentése. Vö.: Történelmi Szemle, 1979.

[26] Vö.: Elsovh.hu: A német hadsereg fekete napja.

[27] Vö.: Doberdói Breit, 1925.

terelnöknek „avanzsált” Károlyi és kormánya november elsején felmentést kért és kapott az uralkodótól a neki tett esküje alól, majd „népkormánynak” tekintve magát felesküdt a Nemzeti Tanácsra, amelyet Károlyi után a katolikus plébános Hock János (1859-1936) elnökölt november 1-től.

A balra sodródó és független Magyar Népköztársaság ténye, valamint a Károlyi-kormány nyilatkozata, amit Magyarország részéről^[28] Linder Béla (1876-1962) magyar királyi hadügyminiszter küldött a Bádenben székelő AOK-hoz 1918. november 1-én este 11 órakor a harc azonnali befejezéséről, az egyik nyomós oka volt annak, hogy a kimerült Monarchia figyelmének központjába a pádovai fegyverszünet elfogadása került. Julier Ferenc (1878-1944) alezredes is parancsot kapott november 2-án Lindertől, hogy karhatalmi megfontolásokból az olasz frontról a szerb arcvonalra utazó hadosztályt irányítsa Budapestre.^[29] Ezek után a Monarchia fegyverszüneti bizottságának és elnökének, Viktor Weber (1861-1932) osztrák altábornagynak minden oka megvolt arra, hogy 1918. november 3-án délután 3 órakor aláírja a Pádovához közeli Vila Giustiban a feltétel nélküli fegyverszüneti szerződést az Antanthatalmakkal.^[30] A fegyverszüneti bizottság egyetlen magyar tagja, Nyékhegyi Ferenc ezredes visszaemlékezése szerint: „Fegyverszüneti feltételeket ma november 3-án délután 3 órakor elfogadtuk. A Szerződést aláírtuk. A szövetségesek az ellenségeskedést közép-európai idő szerint november 4-én délután 3 órakor fejezik be. A végrehajtási utasítás legfontosabb kivonatát a következő radiogram útján közlöm. Weber gy. tábornok.”^[31] Valójában az Osztrák-Magyar Monarchia gyakorlatilag ekkor már nem is létezett, de a szerződés egyik fontos jelentősége volt, hogy nem érintette a magyar területek integritását.^[32] Azaz a pádovai szerződés szigorúan katonai jellegű volt, és semmilyen módon nem befolyásolta Magyarország politikai határait vagy sorsát, azok átrendezését, melyekben kizárólag a várhatóan rövidesen összeülő békekonferencia volt hivatott dönteni.

A szerződést követő tragédia oka viszont az volt, hogy a november 3-án délután 3 órakor történt fegyverszüneti szerződés aláírása után a hadiállapot ugyan megszűnt *de jure*, de a szerződés szerinti fegyverszünet *de facto* csak 24 óra múlva, november 4-én délután 15:00 órakor lépett életbe. Mivel Linder már november 2-án táviratilag tudatta a frontokon harcoló magyar katonákhoz intézett kiáltványban a magyar kormány fegyverletételre vonatkozó döntését és az arra vonatkozó felszólítását, időközben a Bécs melletti laa'erbergi adó is közölte a hadseregcsoportok parancsnokságaihoz, méghozzá titkosítatlan, azaz bárki által olvasható formában, így gyorsan ismert lett a csapatok között is, ami a szétzúllás folyamatának lett az indító oka.

[28] Vö.: Nagyhaboru.blog.hu: A Károlyi-kormány fegyverletételi parancsa, 2018; Ormos, 1979. Ormos Mária itt burkoltan elismerni kényszerül, hogy Trianon tragédiájának egyik meghatározó oka volt a baloldali forradalmi megmozdulás.

[29] Ld.: Takács, 2016, 99.

[30] Vö.: Nyékhegyi, 1922.

[31] Vö.: Bencsik, 2003; Nagyhaboru.blog.hu: Fegyverszüneti feltételeket..., 2013.

[32] Ádám - Ormos - Barabás, 2007.

Az osztrák-magyar fegyveres erők tragédiáját elsősorban az ásta meg, hogy az osztrák-magyar hadsereg-főparancsnokság november 3-án adott parancsot a csapatoknak, hogy a hadműveleteket szüntessék be, ezért Weber gyalogsági tábornok arra kérte Pietro Badoglio (1871-1956) tábornokot, hogy az olaszok is szüntessék be az ellenségeskedést azonnal, amint az osztrák-magyar fegyverszüneti bizottság a feltételek elfogadását kijelentette. Erre azonban Badoglio nem volt hajlandó. Az 1918. november 3-án aláírt fegyverszünet olasz értelmezés szerint november 4-én délután 15:00 órakor lépett csak *de facto* életbe.^[33] Terminus, amit az olasz hadsereg főparancsnoka, Armando Diaz (1861-1928) tábornok szigorúan be is tartatott csapataival, amíg az osztrák fél könnyelműen és helyrehozhatatlanul anticipálta azt.

Az olaszok tehát folytatták hadműveleteiket megállás nélkül egy olyan ellenség ellen, amely már nem is védekezett, ezért teljesen indokolatlanul tovább folytatott offenzívájuk eredménye az lett, hogy olasz részről – az osztrák-magyar hibás értelmezéshez képest – 24 órával később történt a hadműveletek befejezése, mialatt teljesen jogosan bár, de indokolatlanul kerültek az osztrák-magyar katonák tömegesen olasz hadifogságba, és az ellenség kezébe jutott hadi felszerelések mennyisége is rendkívül nagy lett. Ezek méreteiről tiszta kép nyerhető, ha összehasonlítjuk az olaszoknál november 2-án déli 12 órakor és november 4-én délben kiadott harcjelentést. Az előbbiben még csak mintegy 80.000 hadifogolyról és 1600 zsákmányolt ágyúról emlékezik meg, ellenben ezek száma az utóbbi jelentésben már 300.000 emberre és legalább 5000 ágyúra emelkedett. Diaz tábornok a háború végéről tudósító, november 4-i jelentését így fejezte be: „A világ egyik legnagyobb hadseregének a maradványai rendezetlenül és reménytelenül kapaszkodnak fölfelé azokon a völgyeken, amelyekben oly dölyfösen érkeztek.”^[34]

Az olasz főparancsnok epés megjegyzésének az alapját már a hatalomra törő Károlyi *entourage* lerakta háborúellenes, propagandisztikus tevékenységével, amikor az engedelmesség megtagadására felszólító kiáltványokat terjesztett október 31-től,^[35] és Linder, a kilencnapos magyar hadügyminiszter, hivatalba lépése kezdetén, november 1-én meghirdette a Nemzeti Tanács előtt,^[36] hogy: „Nem kell hadsereg többé! Soha többé katonát nem akarok látni! Fegyvert többé szolgálaton kívül nem viselünk, sem tisztek, sem a legénység.”^[37] A magyar kormány november 1-én Mackensen tábornagynak is elküldte a magyar csapatok fegyverletételéről és az azonnali leszerelésükről szóló rendeletét.^[38] Ezt követően pedig november 2-től elrendelte a fegyverletételt, majd a visszavonuló hadsereg leszerelését. A pádovai fegyverszüneti szerződés szerint a német csapatoknak Magyarországon át történő visszavonulását november 19-éig be kellett fejezni.

[33] Vö.: Carte secrete, 1918-1939.

[34] Vö.: Nagyhaboru.blog.hu: Armando Diaz, 2018.

[35] Vö.: Olysoi-Héthérsi Gabányi, 1929, 50.

[36] Ld.: Nagyhaboru.blog.hu: A Károlyi-kormány fegyverletételi parancsa, 2018.

[37] Vö.: Trianon100.hu: Forrongó Magyarország, 2018, valamint ld.: Révész, 2019.

[38] Ld.: Olysoi-Héthérsi Gabányi, 1929, 125.

A felelőtlen Károlyi-kormány ekkor elmulasztotta egyben tartani a fegyverletételre felszólított, 1.3 milliós létszámot meghaladó magyar haderőt, ami az akkor már veszélyeztetett ország határainak a védelmét garantálhatta volna. Weber gyalogsági tábornok tiltakozott az ellenségeskedés olaszok részéről történő teljesen egyoldalú, önkényes folytatása ellen, és követelte a november 3-a óta ejtett hadifoglyok visszaadását, azonban az olasz legfelsőbb hadvezetőség elutasította követelését. Maga Diaz tábornok pedig elérhetetlenné vált a magyar kapcsolatkeresések során. Így tehát a magyar és osztrák katonák százazrei kerültek az olasz hadifoglyotáborokba egy fatálissá vált könnyelmű osztrák értelmezés miatt akkor, amikor *de jure* már nem is volt háború.^[39]

A Károlyi-kormány fegyverletételi nyilatkozatának Linder-féle végrehajtása így a magyar haderő felbomlását eredményezte, megzavarta rendezett körülmények között történő hazatérését, leszerelésével pedig felhasználhatatlanságát idézte elő a fegyverletétellel egyidejű román, csehszlovák, jugoszláv inváziók fejegette határok jogos és a küszöbön álló védelmére.

A fegyverletétel körülményei drámai módon érintették Magyarország jövőjét: „... így az olaszok 360 ezer hadifoglyot ejtettek. Közülük százezren csak 1920-ban térhettek vissza Magyarország területére, ami csupán egy volt a sok más tényező közül a kommunista agitátorok demoralizáló propagandája mellett, amiért nem volt bevethető hadsereg Magyarországon 1918 végén”.^[40]

A magyar kormány csak fél nappal az Antanttal megkötött egyezmény aláírása után, november 3-án éjjel 11 órakor szerzett tudomást a harcok beszüntetéséről és az „ezeréves határokat” is biztosítani látszó fegyverszünetről.^[41] A pádovai fegyverszünet kérdése a kormány november 4-i ülésén került napirendre, ami abból fakadt, hogy a fegyverszünetet Viktor Weber írta alá az Osztrák-Magyar Monarchia hadsereg-főparancsnoksága, az *Armeoberkommando* (AOK) nevében. Az Olasz Főparancsnokságnál 1918. november 4-én 16:37-kor történt kezdeményezés táviratilag egy Weber joghatóságát magyar érdekek képviselőjére elutasító magyar nyilatkozattal, amelyben a kormány pontosította, hogy „... tekintettel Magyarországnak Őfelsége által is elismert függetlenségére, a magyar királyi kormány nem fogadhatja el Weber gyalogsági tábornok közös megbízottként való részvételét a fegyverszüneti tárgyalásokon”.^[42]

Figyelemre méltó, hogy a pádovai fegyverszünet feltételei között meghatározott demarkációs vonalak az olasz fronton pontosan megegyeztek az Antant és Olaszország közti Titkos Szerződésbe foglaltakkal 1915. április 6-án, érintetlenül hagyva ugyan a magyar határokat, mint érvényben hagyott demarkációs vonalakat az első pillantásra, ugyanakkor a fegyverszünet 4. pontjába foglaltak súlyos veszélyt jelenthettek a szerződés végrehajtásakor:

[39] Ld.: Olysoi-Héthérsi Gabányi, 1929, 111-115.

[40] Ld.: Gottfried Barna előadását (Foter.ro); ill. Julier írását (Julier, 1933).

[41] Ld.: Hornyák, 2000.

[42] Vö.: Ádám – Ormos – Barabás, 2007.

- „4. A szövetségeseknek feltétlen joguk lesz:
- a) csapataikat az Ausztria-Magyarország területén levő összes vasutakon, utakon és vízvonalakon szabadon irányítani s a szükséges osztrák-magyar szállító eszközöket igénybe venni;
 - b) Ausztria-Magyarország mindazon stratégiai pontjait, amelyekre szükségük lesz, a szükséges idő tartamára haderejükkel megszállani, ott tartózkodni s a rendet fenntartani;
 - c) a szövetséges hadseregek céljaira fizettség ellenében requirálásokat végezni, bárhol is tartózkodnak.”^[43]

Azaz, miközben a pádovai fegyverszüneti szerződés csak az olasz frontra vonatkozott és a balkánit figyelmen kívül hagyta, ugyanakkor nem sértette semmiben Magyarország történeti határainak integritását, elismerve azokat demarkációs vonalakként, pontosítva, hogy: „...Romániával, Ukrainával és Lengyelországgal szemben a jelenlegi birodalmi határ képezi a kiüritésnél tekintetbe veendő demarkációs vonalat”.^[44]

Vitathatalan volt tehát, hogy a fentiekben idézett 4. pont értelmében a szerződés mégis feljogosította az Antantot a magyar területek megszállására; sőt, hogy arra delegálni tudjon bármely Szövetségest vagy Társult hatalmat, ami viszont nincs megnevezve a szerződésben, nyitva hagyva azt a kérdést, hogy milyen haderő fogja a szerződést végrehajtani.^[45] Lehetőség, amit az ország védtelenségét észlelve a szomszédos román, csehszlovák és szerb erők ki is használtak.

3. A Károlyi-kormány országvesztő kezdeményezése Belgrádban

Károlyi, amikor megkapta hatalmát a Habsburg IV. Károly magyar király *homo regius*-ától, Frigyes főhercegtől, nem a nép választotta kormányfő volt, jóllehet igyekezett ennek a látszatát kelteni, hogy elhatárolt legyen a háborúért kárhözhatótt előző kormányok felelősségeitől. Károlyi azonban elődeinél még tragikusabb fordulatot adott balra tolódott szociáldemokrata „népkormányával” az ország sorsának, mert hiába hitte, hogy a wilsonista pacifizmus hangoztatása és a szociáldemokrata mezbe öltöztetett modernizmusa belátásra fogja majd készíteni az Antantot kormánykoalíciója iránt. Ellenkezőleg, ahonnet Károlyi elsősorban a támogatást várta, éspedig francia részről, maga a francia külügyminiszter, Stephen Jean Marie Pichon (1857-1933), álkormánynak minősítette a magyar „népkormányt”, utasítva a Szövetséges Keleti Hadsereg főparancsnokát, miszerint: „Franchet d’Esperey tábornoknak meghagytuk, hogy ... a magyar álkormányt valójában mint egyszerű helyi hatóságot kezelje és csak olyan mértékben tartson fenn vele kapcsolatot, amilyen mértékben azt a katonai helyzet szükségessé teszi.”^[46]

[43] Vö.: Nyékhegyi, 1922, 13-14.

[44] Vö.: Nyékhegyi, 1922, 17.

[45] Ld.: Hajdú – Pollmann, 2014, 416.

[46] Vö.: Pichon francia külügyminiszter értesítését a londoni, berni, brüsszeli, római és washingtoni francia nagykövetnek, protokoll n°17-tel (Párizs, 1918. november 29).

A pádovai fegyverszüneti szerződést megelőzően és az azt követően következően végrehajtott Károlyi és Linder-féle hadseregfelosztó politikának köszönhetően az ország katonailag védtelenné vált, és képtelenné a fegyveres akcióra. Ugyanakkor minden jel arra utalt, hogy a Szövetséges Keleti Antant erők parancsnoka, Louis Franchet d'Esperey (1856-1942) tábornagy a Balkánon tudomásul sem vette a Weber és Diaz-féle pádovai fegyverszünetet, engedékenyen kezelve a szerb hadsereg Duna, Száva és Drina vonalaitól észak felé történő csapatmozgásait, veszélyeztetve a Szerémséget és a Bánátot.^[47]

Károlyi, az Antant berkeiben megkérdőjelezett hatalma és kétesnek bizonyult nemzetközi elismertsége érdekében azt a végzetessé vált, másik hibás döntést is meghozta, hogy megelőzve a Közép-Kelet Európa geopolitikai átrendezésére hivatott Békekonferencia várható határozatait, figyelmen kívül hagyta a pádovai fegyverszüneti szerződést, és a függetlenné vált, pacifista magyar kormány elnökeként kieroszakolt egy Konvenciót az Antant Magyarországhoz legközelebb eső főparancsnokától, felülírva az Osztrák-Magyar Monarchia és az Antant között Pádovában megkötött fegyverszüneti szerződést.

A kormány kiállította bizottságot kezdetben a Diaz vezérkari főnök joghatósága alatti pádovai Antant főparancsnokságra akarták küldeni, de kapcsolatfelvételi nehézségek léptek fel. A magyar kormány válaszára ekkor a Balkánon állomásozó Francia Keleti Hadsereg főparancsnokára, Louis Franchet d'Esperey (1856-1942) tábornagra esett, aki felhívta magára a figyelmet a Duna-medence térségében is, miután a Balkánon 1918. szeptember 25-én Bulgária, majd október 30-án Törökország kapitulált – mindkét ország ekkor írta alá a maga fegyverszüneti egyezményét –, aminek révén Franchet d'Esperey tábornok vezetésével rohamos gyorsasággal indultak meg az Antant csapatai Szerbián keresztül a magyar határ felé. A döntésben nem utolsó szempont lehetett Károlyi számára, hogy d'Esperey nem tartotta érvényesnek a pádovai fegyverszünet határozatait a parancsnoksága alá tartozó dél-keleti frontra, holott az volt, amit rövidesen bizonyítani fogunk. A magyar kormány döntésének kivitelezését az is befolyásolta, hogy november 3-án értesülést szerzett az Amerikai Egyesült Államok Romániához intézett táviratának tartalmáról, amelyben az USA garanciát vállalt az 1916-os Titkos Bukaresti Szerződésben foglaltak maradéktalan teljesítésére. „A távirat szerint az Antant Magyarországnak majdnem a felét: az egész Erdélyt, az Alföldnek Vásárosnamény–Debrecen–Gyoma–Orosháza vonalig eső részét és az egész Bánátot szándékozott Romániának átengedni.”^[48]

Az ambiciózus Károlyi kiutat remélt szorongatott helyzetéből, amikor kormánya és nemzetközi elismertsége, valamint a saját hadseregromboló politikája miatt védtelenné tett Magyarország nemzetbiztonsága érdekében Belgrádba indult 1918. november 6-án, hogy az Antant balkáni frontjának exponensével, Louis Franchet d'Esperey tábornaggal tárgyaljon, mialatt a szerb hadsereg be-

[47] Ld.: Hornyák, 2000, 75.

[48] Vö.: Olyszói-Héthérsi Gabányi, 1929, 128.

vonult a Szerémségbe.^[49] November 8-án pedig cseh katonai alakulatok lépték át a magyar határt és megszállták Trencsént, Vágújhelyt, Zsolnát, Ruttkát, valamint Turócszentmártont. Románia magatartásáról is aggasztó hírek érkeztek a kormányhoz.

Károlyi, egy megszégyenítő fogadtatás után, a saját kezdeményezésének köszönhetően kötött meg 1918. november 13-án Belgrádban egy Katonai Egyezményt, ami a Magyarországra vonatkozó pádovai fegyverszünet konkrét, de fatális kimenetelű végrehajtását eredményezte. Az egyezmény a demarkációs vonalat a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, a Maros mentén Szegedig, majd innen a Szabadka-Baja-Pécs vonaltól északra a Dráváig vontta meg, holott Pádovában fel sem merült a lehetőség, hogy a balkáni fronton a Szövetéses Keleti Hadsereg főparancsnoksága egy másik fegyverszünetet kötne vagy köthetne.^[50] Továbbá az a kötelezettség sem vonatkozott Magyarországra, hogy kiürítse a Szamos folyótól keletre, a Marostól délre és az Arad-Szeged-Pécs vonaltól délre eső területeket. Károlyiék viszont felelőtlenül, át nem gondolt könnyelműséggel, a stratégiai állapotok teljes félreismerésével és máig drámainak bizonyult tévedéssel, a belgrádi kezdeményezésüktől várták a szomszédos agressziók megállítását és a Békekonferencián való kedvezőbb elbírálást, mint a háborúért felelős előző kormányt leváltó, forradalmi kabinet.^[51]

A liberális demokrata Károlyi politikai korlátoltságát és stratégiai tévedését maga a francia külügyminiszter minősítette, amikor a magát népakarat szülte kormányfőnek tartott Károlyit és *entourage*-át jellemezte.^[52]

A Pádovai Fegyverszünet és Károlyi öncélúan kierőszakolt Belgrádi Katonai Egyezményének tragikus következményei távolról sem a békét jelentették Magyarországra számára, hanem egy új és megpróbáltatásokkal telített fejezetet nyitottak meg az ország történetében.

Időközben Németország is kapitulációra kényszerült, és 1918. november 11-én aláírta a fegyverszüneti egyezményt Compiègne-ban. Mackensen Balkánról történő kivonulásával pedig Románia számára minden lehetőség adott volt Erdély annektálására. Az Egyesült Államok a háború megnyerése után valójában egyre kevesebb érdeklődést tanúsított Európa területi felosztását illetően, és szabad kezet adott a bizarr, reváns fűtötte francia érdekeknek.

[49] A Károlyi-féle belgrádi kezdeményezés helytelenségéről és gyászos következményeiről ld.: Horváth, 1939, 1-33.

[50] A Belgrádi Katonai Egyezményről ld.: Ormos, 1979.

[51] Ld.: Hornyák, 2000.

[52] Vö.: Romsics, 2007.

4. A Belgrádi Katonai Konvenció

A belgrádi megegyezés a következőkben mozdította elő a környező nemzetek expanzióját Magyarország rovására: törvényesítette a szerb hadsereg előretörését magyar területek elfoglalására; megfosztotta Magyarországot keleten a Kárpátok képezte természetes védelméről Romániával szemben; a keleti és a déli frontvonalaktól 15 km-es mélységben meghúzott demarkációs vonalig történt evakuáció pedig stratégiai előnyt jelentett a szomszédos államoknak a területi követelések megvalósítására, holott a pádovai fegyverszüneti szerződésben erről szó sem volt. Végül az Antant ellenállás és minden indok nélkül jutott stratégiai pontok bevételéhez.

Konfliktusok eredője lett ugyanakkor az érintett kisebbségek számára, hogy a magyarok részéről evakuált területeken a megegyezés értelmében mégis a magyar hatóságok kezében maradt a közigazgatás, adott esetben az Antant felügyeletével. Jelentős volt a románok és a csehek csalódása. Súlyosabb volt mindennél, hogy maga a francia kormány és hadvezetés is kénytelen volt beismerni operációs térhódításának korlátolt lehetőségeit, ezért a Budapestre történő bevonulást Párizs november 26-án felfüggesztette, 30-án pedig átmenetileg letiltotta. A Belgrádi Konvenció valójában d'Esperey „magánakciója” volt, amit Károlyi nem látott át és azt sem, hogy Georges Benjamin Clemenceau (1841-1929) egyáltalán nem akart hatalmi pozíciójának törvényesítő látszatot adni, amiért a Konvenciót már néhány nappal később a franciák és szövetségesei érdekeit sértő megegyezésnek, azaz semmisnek minősítette.

Pichon francia külügyminiszter 1918. december 1-én titkos táviratot küldött – „nagyon sürgős” jelzéssel – a francia hadügyminiszternek, amiben Clemenceau hivatalos állásfoglalása érhető tetten, a francia kormány és az Antant nevében.

Valójában Franciaország már 1918. június 29-től elismerte a leendő Csehszlovákia Csehszlovák Nemzeti Bizottság néven létrehozott politikai szervének emigráns képviselőtét. Franciaország képviselői jogot, függetlenséget ígért az új államnak annak „történelmi határain” belül, holott azok sosem voltak. Augusztus 9-én ugyanígy járt el Nagy-Britannia, szeptember 2-án az Amerikai Egyesült Államok, október 24-én pedig Olaszország is. Ily módon az Antant valósnak vélt és elismert egy absztrakt, határok nélküli államot, annak még tényleges léte előtt, semmibe véve a közel egymillió magyar őslakos és másik hárommillió szudéta német lakos döntési jogait a hovatartozási szándékát illetően, meghazudtolva wilsonista elveit.^[53]

[53] Erre a tényre hivatkozott Németország alig két évtized múlva, amikor Csehszlovákia megkérdezése nélkül jött létre az 1938. szeptember 30-i Münchener Egyezmény, ugyanazon francia és angol hatalmak beleegyezésével. Ld. Tarján M. András írását: Rubiconline.hu: Csehszlovákia összeomlása.

Ezért nem meglepő az utókor számára, hogy a Belgrádi Katonai Konvencióval egyidejűleg a románok, a csehek és a következő hetekben a szerbek is sorra meg nem történtnek vették az Egyezményt, és jogsértően szállták meg a kijelölt területeket, mint az Antanttal Szövetséges és Társult hatalmak, máig nem szánlt jogsértő csorbát ejtve Magyarország területi integritásán.

5. Az 1918. november 11-i német fegyverszünet következményei

Az utolsó német támadás a nyugati fronton 1918 júliusában történt, de az év elejétől már bevetett egymillió körüli amerikai haderő, valamint az Antant összehangolt ellentámadása Amiens-nél végleges és sorsdöntő csapást jelentett a német hadsereg számára augusztus 8-án. A nyugati fronton augusztus 8. és november 11. között lezajlott száznapos offenzíva idején a Német Császári Haditengerészet matrózainak háborúellenes kieli lázadása október 29-én, és az azt követő forradalmi megmozdulások Németországban a köztársaság kikiáltásához vezettek november 8-án, majd a következő nap II. Hohenzollern Vilmos (1859-1941) császár (1888-1918) lemondásához, végül a Német Szocialista Köztársaság kikiáltásához november 10-én, aminek képviselőjében Matthias Erzberger (1875-1921) aláírta a compiegne-i Fegyverszüneti Egyezményt november 11-én.^[54]

Az új kormánynak azonban extrém szüksége volt egy kompakt hadseregre két szempontból is: az ország szociálpolitikai helyzetének a megerősítésére, valamint a Franciaország fenyegette történeti integritásának a védelmére, tekintettel az 1870-1871-es francia–porosz konfliktust 1871. január 18-án lezáró versailles-i békében elszenvedett területi veszteségek emlékei sugallta francia *revanche* veszélyére, amelynek a bosszú szította és fantáziát meghaladó fókuszában az ipari Ruhr-vidék, a Rajna régiója, valamint Elzász állt, az ország gazdasági ellehetlenítésével és megalázásával.

Georges Clemenceau sokrétű stratégiai céljai között szerepelt ekkor Mackensen visszavonuló balkáni erőinek elszigetelése, kivitelezve Magyarország francia megszállását; állandósítani a francia katonai fennhatóságot Közép-Európában, beleértve a bolsevizmus elleni harcban felhasználni tervezett Csehszlovákiát;^[55] garantálni Erdély felosztását Románia javára; és biztosítani a francia hegemoniát a Fiume–Zágráb–Budapest–Bécs vonalon. Ebben a stratégiai koncepcióban Budapest megszállásának már kulcsszerepet szántak a november 13-án Belgrádban aláírt katonai konvenció alkalmával, amikor Paul Prosper Henrys (1862-1943) és magyar részről Linder Béla honvédelmi miniszter elkészítették Budapest francia megszállása tervének minden részletét a Károlyi-kormány megbízásából.

Clemenceau 1918. november 18-án adott parancsot Franchet d'Esperey tábor-

[54] Ld.: Rosenberg, 1972, 5.

[55] Edvard Beneš (1884-1948) beszámolója Clemenceau-nak 1919. november 6-án, a fegyverszünet végrehajtása tárgyában. Szerinte csak a csehek képesek megakadályozni Ausztria-Magyarország bolsevizálódását. Vö.: Ádám – Ormos – Barabás, 2007.

noknak Budapest és Bécs elfoglalására. A következő napon pedig Henrys tábornok előkészítette a Budapesti Szövetséges Katonai Missziót, aminek a vezetését Ferdinand Vix (1876-1941) alezrederre bízta, aki 1918. november 26-án érkezett Budapestre, a tervbe vett francia megszálló csapatok elhelyezésének kidolgozására a Károlyi-kormánnyal.

A francia diplomácia, valamint Budapest francia megszállása tervében érintett katonai és politikai vezetők azonban megosztottak voltak a kérdésben, a franciák szöványos magyarországi jelenlétének tudatában.^[56] Az angol kormány november 18-i ülésén egyes képviselők a franciák „önző erőfitogtatásának” nevezték az egész tervezett akciót, és határozat is született a bizarr tervről, miszerint: „Őfelsége kormánya teljességgel ellenzi brit csapatok küldését Budapestre vagy Bécsbe.”^[57] Következésképpen a brit háborús kabinet egyáltalán nem volt hajlandó sem katonai, sem más okokból hozzájárulni ahhoz, hogy brit csapatokat használjanak fel Bécs és Budapest megszállására, amiről diplomáciai úton értesítették is Clemenceau-t, aki november 27-én fel is függesztette a tervezett bevonulást, majd 30-án pedig átmenetileg letiltotta, mivel sem Anglia, sem Olaszország nem nézte jó szemmel a francia ambíciókat a Duna-térségben. Franciaországnak ekkor szembesülnie kellett azzal a ténnyel, hogy képtelen volt a Duna-térségben rendelkezésére álló katonai hatékonyság hiányában megvalósítani Budapest megszállásával kapcsolatos bizarr stratégiai elképzeléseit.^[58] Mindez azonban kevés vigasz volt az egyidejű jogszerűtlen román, csehszlovák, szerb területfoglalások miatt egyre súlyosabb agresszióknak kitett magyar őslakosságnak.

A német fegyverszünetet követően a Mackensen parancsnoksága alatti sereg – mintegy 170.000-es, ha megviselt is, de kompakt fegyveres erő – megkezdte visszavonulását Ukrajnából, Romániából és a Bánátból Magyarországon keresztül, a Berlin és Budapest közti bilaterális megállapodás értelmében. Időközben azonban, 1918. december 2-án, Károlyi utasítást kapott Mathias Henri Berthelot (1861-1931) francia tábornoktól Mackensen átvonuló erőinek lefegyverzésére azzal az indokkal, hogy a visszavonulást nem hajtotta végre a Belgrádi Egyezmény XI. pontjában kikötött 15 napi határidőn belül, azaz az Antant meghatározta november 26-ig. Ez az akció viszont a francia politika megalomániájának volt a kiváló bizonyítéka, ami Károlyi rövidlátó helyzetfelmérésének is a kudarca volt. A Mackensen különítményének Magyarországon keresztül történt visszavonulásával kapcsolatos francia stratégiai baklövések sorozata evidenssé vált rövidesen, hisz a francia keleti hadsereg parancsnokának, Paul Prosper Henrys tábornoknak és a francia dunai hadsereg parancsnokának, Henri Mathias Berthelot tábornoknak az együttes ereje sem lett volna képes egy sikeres kimenetelű konfrontációra.^[59]

[56] Ld.: Szegedilap.hu.

[57] Vö.: Arday, 1975, 246-247.

[58] Ld.: Ormos, 1979, 75-93.

[59] Ld.: Takács, 2010.

A káosz teljes volt, mert a már lefegyverzett Magyarország nem rendelkezett a minimális katonai potencialitással sem a francia befolyás alatt álló Antanttól kapott utasítások végrehajtására, ugyanakkor Budapest „időzített” és tervezett francia megszállása egyre kilátástalanabbá vált. A Vix képviselte francia intolerancia Mackensen visszavonulása alkalmával a Németországgal kötött szövetséggel ellentétes kínos lépésekre kényszerítette az ellentmondásos kelepcebe került Károlyit, amiért az alapvetően fontos energia, a szénellátás megvonása volt a retorzió német részről, ellehetetlenítve a háborús konfliktus miatt már kimerült országot.^[60]

IV. ERDÉLY ROMÁN INVÁZIÓJA 1918. NOVEMBER 7. ÉS 1919. FEBRUÁR 26. KÖZÖTT^[61]

Romána időközben nem késlekedett megtenni azokat a politikai és stratégiai lépéseket, amelyek a Központi Hatalmakkal 1917. december 9-én Fokszányban kötött fegyverszüneti szerződésben és az 1918. május 7-én megkötött bukaresti békeszerződésben vállalt elkötelezettségeitől való megszabaduláshoz vezettek, keresve a győztesek közti pozíciót expanziós céljai megvalósítására.^[62] Franciaország buzdítására ezért a román diplomácia néhány nap leforgása alatt elérte, hogy Robert Lansing (1864-1928) amerikai külügyi államtitkár a november 5-én Iaşiba küldött táviratában az Egyesült Államok kormányának garanciájáról biztosította a román népet a királyság határain belül és kívül támasztott igényeivel kapcsolatban, amit november 7-én közzé is tettek, miszerint az Amerikai Egyesült Államok elismeri Romániát, mint szövetséges hadviselő felet, valamennyi követelésével és az őt megillető jogokkal. Károlyi Lansinghoz intézett reakciójában november 12-én példás kioktatásban részesítette a nyilvánvalóan tájékozatlan amerikai külügyminisztert, megvádolva a milliós nagyságrendű magyarság „egy másik országhoz történő csatolásáért, anélkül hogy véleményt nyilváníthatnának,” ami „szöges ellentétben áll Wilson elnök humanus elveivel”.^[63] Károlyi retorikája viszont vajmi kevésbé tudta ellensúlyozni azt a végzetes hibát, amit a következő nap a Belgrádi Konvenció aláírásával elkövetett.

Az amerikai állásfoglalás láttán a korábbi szerződésekért felelős Alexandru Marghiloman (1854-1925) kormánya november 8-án válságot jelentett be, november 9-én pedig hadat üzent Németországnak, a győztesek közé állva, majd a november 11-i compiegne-i fegyverszünetet követően lemondott, és a hatalmat Constantin Coanda (1857-1932) tábornok vette át. A francia főparancsnokság egyidejűleg utasította Coandát a román hadsereg mozgósítására, Ferdinánd

[60] Ld.: Ormos, 1983, 93-103.

[61] Erdély vesztéről ld.: Egylangotadok.blog.hu: Erdély veszte, 2018.

[62] Ld.: Egylangotadok.blog.hu: Erdély veszte, 2018.

[63] Ld.: Ádám – Ormos – Barabás, 2007.

király pedig, azonnal eleget téve a francia utasításnak, 1918. november 10-én ultimátumban szólította fel Mackensent a fegyverletételre, formálisan hadat üzenve Németországnak.

Románia ekkor már tudatában volt a Párizsban felértékelődött stratégiai jelentőségének, ahol egyrészt a 18 milliós országot a dunai régió legerősebb katonai tényezőjének tartották, másrészt a Szovjet-Oroszországban tervezett francia intervencióban nélkülözhetetlen szerepet szántak az aktív román katonai részvételnek. Ezért Párizs már 1918. október 12-én elismerte a Román Egység Nemzeti Tanácsának képviselőjét a nemzeti érdekek témájában, és 1918 decemberétől széleskörű diplomáciai támogatásban részesítették a román aspirációkat, sőt a kedvező amerikai állásfoglalások után, mintegy két hónappal Bukarest ismételt háborúba lépését követően, 1918. december 28-án a francia kormány már szövetségi státuszt szánt Romániának a béketárgyalásokon, tekintettel a Központi Hatalmak elleni hadműveleteire. Franciaország meggyőződését csak erősítette a Vörös Hadsereg kelet-galíciai támadása 1919. márciusában és a bolsevik Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása, ami végzetesnek bizonyult Magyarország területi integritása számára.^[64]

1. Erdély „időzített” román inváziója 1918. november 7-től

A román expanziós törekvések ismételt aktivizálódása az olasz katonai megfigyelést sem kerülte el, és 1918 novemberében a következő jelentésben számoltak be a második román mozgósításról: „Ausztria és Németország az elszenvedett vereség után, a fegyverszünetben kötött megállapodás értelmében megkezdték a visszavonulást a román területekről. Alighogy a megszálló német hadsereg megkezdte a visszavonulást, a román kormány elsődleges gondja volt Erdély és Bukovina elfoglalása, valamint a Besszarábiában állomásozó erői megerősítése, minden rendelkezésére álló haderő felhasználásával. Ahogy a mozgósítás megengedte, úgy fokozódott azonnal a magyarok és a bolsevikok elleni fellépése. Erdélyben így alakult ki nagyon gyorsan a három hadosztályból álló frontszakasz a Maros mentén; valamint Bukovina megerősítése, ahol novemberben csupán egy ezred volt szolgálatban, ami 1919 márciusában egy hadosztállyá bővült.”^[65]

Magyarország erdélyi térsége ellen a második „időzített” román katonai invázió 1918. november 7-től november 10-ig vette kezdetét, fokozatosan erősödve, kezdve Gyergyótölgyes és Gyergyóholló-Borszék térségétől, amiről csak november 12-én, a délutáni órákban érkeztek meg az első jelentések Budapestre.^[66] November 13-án további 30-40 fős katonai osztagok szállták meg Gyimesbükk és Csíkszentmárton magyar községeit. Ezzel egyidőben írták alá Belgrádban

[64] Az események elemzése során itt ismét tetten érhető a bolsevik diktatúrába sodródó Magyarországért felelős politikai elit bűnös szerepe Trianon tragédiájáért.

[65] Vö.: AUSSME, F. E-8, 76. o. r., f. 7.

[66] Ld.: Köpeczi, 1986, 132.

a katonai megegyezést, a balra sodródó magyar kormány pedig utasítást adott a határon szolgálatot teljesítő védelmi egységeknek, hogy kerüljék a tűzpárbajt a megszállókkal, és ne tanúsítsanak fegyveres ellenállást abban a reményben, hogy diplomáciai úton megoldható lesz a területsértő agresszió. Egyidejűleg a november 14-i katonai jelentések újabb és mindig számosabb fegyveres román osztagok betöréséről tudósították a kormányt Ojtoz, Gyimes és Tölgyes hágóin keresztül. Kolozsvár helyi törvényes hatóságai eredménytelenül kérték az Antant katonai beavatkozását a román invázió megakadályozásáért.

A megszállt erdélyi területeken a román katonai hatóságok sorozatos kegyetlenségeknek és visszaéléseknek adtak helyet, mint például: a magyar lakosság magántulajdona elkobzásának; a román népesség besorozásának; a nem román nyelvű foglyul ejtettek deportálásának; a magyar közigazgatás alatt álló épületek kisajátításának. A megszállást széleskörű propagandahadjárat övezte, jogosnak feltüntetve Románia területi expanzióját a következő *slogans* hangoztatásával: a román hadsereg az Erdélyi Román Nemzeti Egység Tanácsának (ERNET) hívására érkezett Erdélybe; Románia katonai akciójának pedig az a célja, hogy az idegen elnyomás alatt élő nemzettestvéreinek megadja az anyaországhoz tartozás közigazgatási feltételeit és a gazdasági biztonságot, valamint a szabadság jogát a Dunáig és a Tiszáig terjedő román föld népeinek.

2. Román szeparációs törekvések az 1918. november 9-i ultimátumban

Az 1918. november második felétől nyíltan hirdetett román propaganda Erdélyre vonatkozó politikai hitvallása az aradi Erdélyi Román Nemzeti Egység Tanácsának 1918. november 9-i ultimátumában jutott kifejezésre, amelyet a budapesti kormánynak küldtek, azzal a követeléssel, hogy „az események rohamos fejlődése folytán azon meggyőződésre jutottunk, hogy a népek önrendelkezési jogának értelmében, valamint a nemzetünknek és a vele egy területen élő kisebbségek érdekében, a közrend, vagyion- és személybiztonság megóvása céljából most át kell vennünk Magyarországnak és Erdélynek románok által lakott vidékei fölött a teljes kormányzó hatalmat”.^[67] Azaz a népek önrendelkezési joga szerint, valamint a közbiztonság érdekében Magyarország adja át a kormányzási hatalmat a Román Nemzeti Egység Tanácsának (RNET) Erdély valamennyi régiójában, nevezetesen: Torontál, Temes, Krassó-Szörény, Arad, Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Csanád, Békés, Ugocsa vármegyékben. Az ultimátum tartalmazta azt a követelést is, miszerint a magyar kormány tegye hivatalosan közzé a hatalom átadását, valamint hangsúlyozta az erdélyi románság megváltozhatatlan döntését a Magyarországtól történő végleges szeparációt illetően. Az ultimátumot a Károlyi-kormány 10-én vette át, és azt követően a határidő 12 órával történő meghosszabbítását kérte. A tárgyalást megszervez-

[67] Vö.: Fráter, 2000.

ve a nemzetiségi kérdésekben ügyvivő tárca nélküli miniszter, Jászi Oszkár (1875-1957) vezette 25 főből álló, különböző etnikumokat képviselő Delegáció utazott Aradra, ahol a tárgyalások a megyeháza tanácskozótermében 13-án délelőtt 11:00 órakor kezdődtek.

A RNET egy nappal később, a Iaşiban operatív küldöttei révén kérte Románia beavatkozását az Erdélyt fenyegető „bolsevik veszély” elhárítása érdekében anélkül, hogy erről a magyar kormányt értesítette volna. A Jászi Oszkár küldte Delegáció azzal a politikai céllal és felhatalmazással érkezett Aradra, hogy a soknemzetiségű Erdélynek autonómiát ajánljanak fel Magyarország közigazgatása keretében, válaszul a RNET szeparatista törekvéseire. Jászi kifejtette, hogy a magyar kormány egyetért az ultimátum alapelveivel addig, amíg a Magyarországon élő valamennyi kisebbség ugyanolyan önkormányzati jogokban részesül, mint az ultimátumban szereplő román. Hangsúlyozta, hogy az Erdély 26 vármegyéjében érintett románság kizárólagos kiváltsághoz jutása egyet jelentene a magyarság, a székelység és a németség jogfosztásával. A románok által megjelölt területen ugyanis 2 millió 900 ezer román mellett 3 millió 900 ezer nem román is élt. Tehát a románság a népességnek csak a 43%-át tette ki. Jászi egy szövetségi autonómiát dolgozott ki, etnikai tömbökre osztva Erdélyt. Emellett kidolgozott egy 11 pontból álló javaslatot is, Erdély és Kelet-Magyarország románok lakta vidékeinek élet- és vagyonbiztonsága érdekében. A román részről azonban elutasították a magyar javaslatokat, ragaszkodva az ultimátumban megfogalmazott román célok maradéktalan teljesítéséhez. Jászi politikai koncepcióját a Belgrádi Katonai Egyezményre építette, amelyben érintetlen maradt a magyar adminisztráció folytonossága az ország egész területén az Antant ideiglenes jelenléte ellenére az egyes zónákban. Jászi válaszára az aradi Romanul sajtója reagált november 20-án „a világ népeihez szóló” kiáltvánnyal a RNET megbízásából, követelve Erdély román lakosságának önrendelkezési jogát.^[68]

A magyar minisztertanács 1918. november 20-án foglalt hivatalosan állást a szerinte Románia által önkényesen elfoglalt területek kérdésében, nyilatkozatban kifejezve a Belgrádi Katonai Egyezményben foglaltakhoz való feltétlen ragaszkodását.

Néhány nappal később, 1918. november 23-án a magyar kormány kérésére megérkezett Budapestre az Antant 45 személyből álló Katonai Missziója, köztük 12 francia és szerb katonatiszttel. Ugyanakkor Clemenceau november 25-i megváltozott állásfoglalása Budapest francia megszállását illetően alapvetően csökkentette a Vix-misszió operatív jelentőségét.

Az 1918-as esztendő utolsó két hónapjában a Vix-misszió lett volna hivatott garantálni a Belgrádi Katonai Konvenció maradéktalan végrehajtását, ugyanakkor a Vix-misszió egy erős francia megszálló hadsereg hiánya miatt impotensnek minősült a román katonai invázió, valamint a magyar adminisztráció alatti Erdély illegitim elfoglalásának a megakadályozására, mert a november 1-én

[68] Ld.: Fráter, 2000.

Belgrádba bevonult Antant hadsereg már nem a korábbi, félmilliónál is többet számláló, valóban félelmetes haderő volt. A magyar kormány november 21-én egy külön Miniszteri Fegyverszüneti Bizottságot rendelt a Vix-misszió mellé azzal a feladattal, hogy ez utóbbi rendelkezésére bocsásson minden hiteles információt a magyar területeken elkövetett román atrocitásokról és agressziókról.

3. A francia politikai ambiguitás nemzetcsonkító következményei

A Belgrádi Katonai Konvenció francia kormány szerinti érvénytelen volta időközben egyre nyilvánvalóbbá vált a nemzetközi diplomáciai berkekben, amit félreérthetetlenül bizonyít a Párizsban szolgálatot teljesítő olasz nagykövet, Lelio Bonin Longare (1859-1933) 1918. november 28-i távirata Sidney Costantino Sonnino (1847-1922) olasz külügyminiszterhez: „Henri Berthelot bizalmasan bevallotta nekem, hogy a fegyverszünetnek tulajdonított megegyezés nem volt más, mint Franchet tábornok baklövése, aki a Villa Giusti-féle fegyverszünetről megkésve kapott egy nem teljes értesítést, ezért meg volt győződve, hogy hatalmában áll egy katonai megegyezés megkötése. A francia kormány a Henri-féle konvenciót nullának tekinti, azaz nem másnak, mint a helyi hatóságok egymás közti megegyezésének, a november 3-i fegyverszünetben foglalt diszpozíciók értelmében.”^[69]

Az ambiguens francia politika nyomán követhető azzal a ténnyel kapcsolatban, hogy a magyar és francia hatóságok közti immár folytonos kapcsolat ellenére hetekig elhallgatták a Franchet d'Esperey tábornok november 17-én adott engedélyét a románoknak a Belgrádi Katonai Egyezményben kijelölt demarkációs vonalig történő területfoglalás inváziójára, az Antant „szövetségesei” minőségben. A váratlan román invázió kezelhetetlenné tette napokon belül Erdélyben a magyarság sorsát, miután az 1918. november 25-én román megszállás alá került Borszékét követően a katonai invázió folytatódott a Maros vonaláig, ami 5.000 székely nemzetgyűlését provokálta Marosvásárhelyen november 28-án, ahonnét petíciót intéztek a magyar kormányhoz: Magyarország területi integritása védelméért és a Székelyföld^[70] felszabadításáért, ami ekkor már majdnem teljesen román megszállás alá került.^[71]

[69] Vö.: Fornano, 1987, 32.

[70] A natio siculica eredetéről a 20. század egyik legjelentősebb magyar történésze, Szűcs Jenő írt: „a székelyek eredetkérdése egyike a történelem igazán talán soha ki nem bogozzható rejtélyeinek”. Egyed Ákos történész, ha összefoglaló jelleggel is, de több más magyar történésszel együtt állást foglal a kérdésben, miszerint a székelyek a magyarral rokon, „csatlakozott” nép lehetnek. Úgy véli, már a honfoglalás előtt betelepédhettek a Kárpát-medencébe, és a magyarságnak mintegy szálláscsinálói voltak. A székelyek a XI. századtól kezdve a legutóbbi időkig adtak katonai szolgálatot a magyar királyoknak Erdélyben, védve az ország délkeleti határait. Ez a szerepük a magyar történelemben meghatározta tudatukat, életvitelüket, identitásukat és az életükkel védett erdélyi Székelyföld iránti ragaszkodásuk, szeretetük nemzedékről nemzedékre szállt a mai napig. Ld.: Egyed, 2013.

[71] A Székelyföld román megszállásának folyamatáról ld.: Bárdi, 2013.

A történelem igazolta valóság volt, hogy a román katonai expanzió nem állt meg a Belgrádban francia önkénnyel meghatározott demarkációs vonalnál, hanem a katonai agresszió azon túl is folytatódott. Románia eltökélt szándéka volt mindazon magyar terület megszállása, amit az Antant megígért számára az 1916. augusztus 17-én megkötött Titkos Bukaresti Szerződésben. A román expanziós terv kedvező feltételei között voltak egyrészt a nagyszebeni román Kormányzótanács segélykérése 1918. november végén a Iaşiban székelő kormányhoz, miszerint a megfelelő katonai protekció hiányában nem deklarálhatják az erdélyi románság egységét az anyaországgal; másrészt Berthelot^[72] francia tábornok december 12-én adott engedélye a román hadvezetésnek a belgrádi demarkációs vonal megszegésére és olyan magyar települések megszállására, mint például Máramarosziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykaroly, Dés, Kolozsvár, Nagyvárád.

Berthelot önkényes akciója és a román haderő előrenyomulása a demarkációs vonal megsértésével kiváltotta az Antant keleti erői főparancsnokának, Francois Franchet d'Esperey-nek a tiltakozását, aki december 16-án táviratban hívta fel Berthelot figyelmét arra, hogy kezdeményezése a Belgrádi Katonai Konvenció megsértése volt. Vix ugyancsak kénytelen volt december 15-én felhívni a figyelmet arra, hogy „...a román hatóságok egyre leplezetlenebbül hagyják figyelmen kívül a párizsi legfelsőbb parancsnokság utasításait, kompromittálva Franciaország jó hírnevét”.^[73]

A paralizált magyar szociáldemokrata politikai elit továbbra is naivan ragaszkodott a Belgrádban kapott francia ígéretekhez, és semmi hatékonyat nem tett az ország védelméért. Másrészt a francia politikai ambiguitás inkoherens megnyilvánulását is eltűrte, ugyanis a Vix-féle katonai misszió csak december 12-én közölte hivatalosan a magyar kormánnyal Románia és az Antant újdonsült szövetségét, mint francia részről a legtermészetesebbnek vett stratégiai tény: „Románia az Antant szövetségeként elismert, ezért Magyarország stratégiaiilag fontos – a Belgrádi Katonai Konvencióban meghatározott – pontjainak a román hadsereg részvételével történt elfoglalása ugyanolyan joggal történt, mint ha azt az Antant bármely más szövetségese tette volna.”^[74]

Egyidőben a székelyek román invázió-ellenes megmozdulásaival, november 21-én az erdélyi románok is nemzetgyűlést hirdettek meg 1918. december 1-re Gyulafehérvárra. Jászi miniszter garanciát adott a Budapesten tárgyaló Iuliu Maniu-nak,^[75] a RNET képviselőjének, hogy a magyar kormány nem fogja akadályozni a román

[72] Henri Berthelot tábornokot 1916 októberében nevezték ki a Romániában állomásozó Antant katonai missziója élére, aki 1917. december 9-ig volt a román haderők tanácsadója, ameddig azok Foksányban fegyverszünetre nem kényszerültek az orosz szövetség felbomlásával. Románia ismételt hadüzenetével egyidejű volt Berthelot visszatérése az országba novemberben, mint a Duna-térségben operatív francia erők parancsnoka és az Antant katonai missziójának koordinátora Bukarestben.

[73] Vö.: Ormos, 1983, 114-128. Ormos véleménye a kérdéskomplexumról a következő. „... Akkor is, ha Franciaország kifejezetten nem bízta a jogsértő román katonai manővereket, nem tett határozott lépéseket a megakadályozásuk érdekében.” Vö.: Ormos, 1983, 129-130.

[74] Vö.: Köpeczi, 1986, 197-198.

[75] Maniu politikai profilját ld.: Bárdi – Wéber, 1998.

nemzetgyűlést. Az Erdélyben szétszórtan élő román kisebbség számára különvontakkal könnyítették a tömeges részvételt a gyulafehérvári nemzetgyűlésen, a román hadsereg „felügyelete és védelme” alatt. A nemzetgyűlésen részt vett 1228 képviselő egyhangúan deklarálta az erdélyi románság nevében a Iuliu Maniu által már az előzetes aradi tárgyalásokon, november 4-én elhangzott beszédében megfogalmazott kiáltványt.^[76]

A gyulafehérvári nemzetgyűlés határozatai^[77] között a deklaráció legfontosabb tétele volt az erdélyi románok Román Királysággal történő uniója, kijelölve azokat az erdélyi területeket is, amelyeket az anyaországhoz történő annexióra ítélték: „A Nemzetgyűlés különösen kimondja a román Nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna folyók által határolt Bánságra.”^[78] Kinevezésre került a 15 tagú Kormányzótanács (Consiliu Dirigent al Transilvaniei), amelynek elnökévé Maniut választották december 2-án, és az unióról azonnal értesítették Ferdinánd királyt, aki viszont csak az uniót iktatta törvénybe, ami december 24-én került be Románia alkotmányába, de a kiáltvány többi része máig sem, köztük a nemzetek autonómiájára vonatkozó kitétel: „Teljes [nemzeti] szabadság az összes együttlakó népek számára. Minden nép saját nyelvén, kebeléből való egyének által fogja művelni, kormányozni magát és törvénykezését ellátni.”^[79] Az utóbbi deklarációs tétel azonban a későbbi és mai hivatalos román interpretációk szerint csak egyszerű „irányelv” és nem az annektált erdélyi területeken élő más népek önrendelkezési jogára és autonómiájára vonatkozó kitétel volt.

A Belgrádi Katonai Egyezmény semmibe vétele román részről, Marosvásárhely és Kolozsvár fenyegetettsége, a szociáldemokrata magyar kormány passzivitása az erdélyi székelység és magyarság határozott reakcióját váltotta ki a román agresszió ellen. „Ellenállási mozgalom tört ki a székely honvéd gyalogezredek frontról vissza, de haza még nem tért tagjaiból és a nagyváradi 4. Honvédszázad részeiből. Belőlük jött létre december 1-től Kolozsváron a Székely Hadosztály, amely kb. 2000 lelket számlált.”^[80] A küszöbön álló román megszállástól fenyegetett Kolozsváron nemzetgyűlést hívtak össze, és 1918. december 22. és 24. között 40.000 lakos gyűlt össze az akkor még szabad városban. Román szocialisták, Bánátból jött szászok, magyarok és székelyek foglalták nyilatkozatba, miszerint: „...a Magyar Népköztársasággal akarunk egységben élni. Követeljük valamennyi erdélyi nemzetiség számára a szabadságot, az egyenlőséget és az autonómiát az egységes és meg nem csonkított Magyarországon belül.”^[81] A román megszállást vezető Traian Moșoiu (1868-1932) tábornok ekkor már Kolozsvár megszállását tervezte, s átlépve a fegyverszüneti szerződésben megál-

[76] Vö.: Bárdi - Wéber, 1998, 136-162.

[77] A gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatait ld.: Trianon100.hu: A gyulafehérvári határozatok, 2018.

[78] Vö.: Trianon100.hu: A gyulafehérvári határozatok, 2018.

[79] Vö.: Trianon100.hu: A gyulafehérvári határozatok, 2018.

[80] Vö.: Egyhangotadok.blog.hu, 2018; Magyar Katolikus Lexikon: Székely hadosztály; Liget.ro: Akik a létezésért küzdöttek, 2019.

[81] Vö.: Köpeczi, 1986, 1720.

lapított demarkációs vonalat, megüzente Apáthy Istvánnak: ha ellenállás lesz, akkor lövetni fogja a várost!^[82]

A napról napra aktívabb román katonai diktatúra végül széteszlatta a nemzetgyűlést, és erőszakkal beszüntette azt december 24-én.^[83] Két nappal a kolozsvári nemzetgyűlést követően a román kormány hivatalos közleményben adta hírül Erdély és Bánát régióinak Romániához történt anektálását. A párizsi külügyminiszter, Stephen Jean Marie Pichon (1857-1933) nyilatkozata szerint a román határozat önkényes volt és érvénytelen; tekintve, hogy a kérdésben a Nemzetközi Békekonferencia döntése lehet majd csak mérvadó.^[84]

Csupán a Kratochvil Károly (1869-1946) alezredes parancsnoksága alatt szerveződött Székely Hadosztály hősies manőverei tartóztatták fel ideiglenesen Csucsánál az egyre intenzívebb román inváziót, de a kellő felszereltség és létszám hiányában, a bolsevizmusból torkolt Budapest által mellőzött honvédelmi kísérlet miatt elszigetelt maradt, és a Hadosztály fegyverletételre kényszerült a túlerő miatt Demecsernél 1919. április 26-án.

Egyidejűleg merült fel a román agresszió elleni katonai védekezés céljából, önszerveződő kezdeményezéssel az úgynevezett önálló Székely Köztársaság terve, ami autonóm államisággal rendelkezett volna. A budapesti Székely Nemzeti Tanács kezdeményezésére 1918. november 17-én nagygyűlést szerveztek, ahol három pontból álló javaslatlalt támogatták a kormány nemzetiségi politikáját, és felvetették az önálló Erdélyi Köztársaság létrehozásának a tervét, a maga román, székely, szász és magyar nemzeteivel; majd később előtérbe került egy Székely Köztársaság eszméje is, amit Paál Árpád (1880-1944), mint Udvarhely vármegyében helyettes alispán képviselt és propagált. A Köztársaság békés kiáltására tervezett aktus előtt azonban a román hatóságok letartóztatták 1919. január 9-én. A román katonai bíróság áprilisban felmentette az ügyész javasolta halálos ítélet alól, nehogy az eset nemkívánatos következményekkel járjon az egyre aktívabb Párizsi Békekonferencián. Maga a terv azonban elsekélyesedett a zavaros erdélyi történések sodrában.^[85]

A francia politikát minősíti az is, hogy miután 1918 karácsonján a román invázió meghaladta a Nagybánya-Kolozsvár vonalat, ugyanaz a Pichon nyilatkozta hivatalosan az európai kormányoknak 1918. december 30-án, hogy Románia státusza az Antant tagállamai között: „szövetségesi”.^[86] Magyarország területi integritása számára még drámaibbá vált a helyzet, amikor Berthelot tábornok Franchet d’Esperey tudta nélkül megegyezett a kormány által december 8-án

[82] Vö.: Magyarságkutató Intézet, 2019.

[83] A román megszállók elkövette kegyetlenségek, erőszakosságok és vagyonekborzások, valamint a magyar közigazgatás felszámolása az Erdély története c. műben dokumentáltak, ld.: 168-194.; 226-238.; 250-254. o.

[84] Vö.: Ormos, 1983, 122.

[85] A Székely Köztársaság tervéről ld. Bárdi Nándor tanulmányát (Szekelyfold.ma, 2015); Paál Árpádról ld.: Bárdi, 2013, 73-96.

[86] Vö.: Bárdi, 2013, 123-129.

Erdély közigazgatásáért provizórikusan kinevezett Apáthy István (1863-1922) kormányzóval december 31-én egy új demarkációs vonalban, éspedig Magyarország rovására: Nagybánya-Kolozsvár-Déva vonala alakított egy 15 km széles semleges zónát. A románok természetesen alighogy elfoglalták a Berthelot-Apáthy vonalat, zavartalanul folytatták a katonai inváziót nyugati irányban. Az elfoglalt területeken a katonai diktatúra azonnal beszüntette a magyar közigazgatást, és Apáthyt, aki főkormánybiztosi minőségében ellenszegült a törvénytelen román katonai diktatúrának, a kolozsvári román katonai parancsnokság letartóztatta 1919. január 15-én, majd a királyi haditörvényszék először halálra ítélte, majd többéves börtönre és kényszermunkára a nemzetközi visszhangnak engedve, majd december 22-én szabadlábra helyezték.^[87]

Ezek a hírek január 16-a körül érkeztek Budapestre. Ettől az időponttól Magyarországon felerősödött az ország védelmének igénye, ami kormányválságot is okozott. A román területfoglaló előretörés 1919. január 21. és 28. között állapodott meg ideiglenesen Nagybánya-Zilah-Cucsa-Zámoly vonalán, míg a Berthelot-Apáthy féle semleges zónát csak január 27-én hagyta jóvá Franchhet d'Esperey. Időközben, január 24-én Clemenceau óvatosságra intette Berthelot tábornokot a románok támasztotta területkövetelésekkel kapcsolatban, január 28-án pedig precíz utasításokat adott, és fenntartott magának minden utólagos döntést az aktuális stratégiai *status quo* és a területi adatok bármilyen módon történő megváltoztatását illetően, a január 18-án megkezdődő Békekonferencia zavartalanságának biztosítása érdekében.^[88]

4. A Vix-jegyzék, a kommunista államcsíny és a bolsevik Tanácsköztársaság

Az 1919. január 18-án Párizsban összeült Békekonferencián résztvevő győztes hatalmak képviselőinek elsődleges feladatai közé tartozott a Duna-térségben zajló események rendezése és az Antanttal Szövetséges és Társult Hatalmak területi érdekeinek a megvalósítása miatt feszültté vált katonai erőviszonyok és konfliktusok stabilizációja a béke feltételeinek megteremtéséhez, ami viszont a legyőzöttek jelenléte nélkül történt, akik csupán a konferencián hozott döntéseket követően, azok tudomásulvételére jelenhettek meg.^[89] A Magyarországot érintő országhatár kérdéseinek megoldásakor ezek úgy merültek fel, mint az olasz, a szerb-horvát-szlovén, a csehszlovák és a román expanziós igények kielégítési kötelezettsége az Antant, mint győztes részéről egyrészt, másrésztől mint a háború befejezésekor létrejött szerződések, fegyverszüneti és katonai megállapodások, a még folyamatban lévő agressziók miatt képlékeny demarkációs vonalak okozta területi viták tisztázási igénye az úgynevezett békekötés érdekében. Mivel a vitákban és az ország számára sorsdöntő folyamatokban – az

[87] Apáthy biográfiájának feldolgozását ld.: Mariska, 2006.

[88] Clemenceau diszpozícióinak részletes elemzését lásd: Ormos, 1983, 129. Az adott utasításokat pedig vö.: Ádám – Ormos – Barabás, 2007.

[89] Ld.: Arcanum.hu: A párizsi békekonferencia, 1919–20.

Antant-barát Károlyi-kormány elvakult reményeivel ellentétben – Magyarország nem is képviselthette magát, egyszerűen kiszolgáltatott maradt a csupán idő kérdését jelentő diktátum passzív elfogadására.

A párizsi Békekonferencia összeülésekor Magyarország katonailag teljesen paralizált volt a pádovai fegyverszünetet követő felelőtlen és hazaárulásnak minősíthető lefegyverzés, valamint a rövidlátóan és könnyelműen megkötött Belgrádi Katonai Konvenció miatt. Az ország hadserege hiányában teljesen kiszolgáltatott maradt a belpolitikában közbiztonság hiánya miatt, ami a bolsevizmus hatalomra jutását jelentette Budapesten, a külpolitikát illetően pedig a tragédiát, a radikális bolsevizmus nemzetközi veszélyt jelentő ténye miatt, ami az ország területi integritásának a veszélyeztetettségét provokálta az országot már egyébként is egyre intenzívebben sújtó csehszlovák és főleg román katonai expanzióknak adott kiválóan felhasználható indok révén.

A magyar-román és a szerb-román határ megállapítására felállított szakértői bizottság első érdemi vitájára 1919. február 11-én került sor. A Konferencia határkérdésekkel foglalkozó Területi Bizottsága 1919. február 17. és március 18. közötti egy hónapban Románia nyugati határainak kérdését még 10 alkalommal tárgyalta.^[90] Miután az Erdélyben meghatározandó román-magyar határvonal kérdésében az amerikai, angol és francia határjavaslatok mindegyike eltért az 1916-os Titkos Bukaresti Szerződéstől, a Területi Bizottság 1919. február 17-i ülésén Jules Laroche (1872-1961), a francia külügyminisztérium európai ügyekkel megbízott aligazgatója tudatta a szövetségesekkel, hogy Románia a korábbi megegyezéseket figyelmen kívül hagyva átlépte a Berthelot-Apáthy vonalat is, tekintve, hogy a román kormány az 1916-os Bukaresti Titkos Szerződésben megígért vonalig akar előre nyomulni. Laroche szerint a románok nem ismerik el az Antant helyi francia főparancsnokságának a fennhatóságát egy olyan ügyben, amelyet sajátjuknak tekintenek, másrészt hivatkoznak a magyarok által Arad és Bihar vármegyékben elkövetett kegyetlenkedésekre, amelyek miatt Románia arra kényszerül, hogy elrendelje csapatai megszállási akcióinak folytatását Erdélyben. Laroche felhívta a Bizottság figyelmét, hogy ebben az esetben a románok tisztán magyar területeket foglalnak majd el, ahol várható összeütközésektől kell tartani akár a lakossággal, akár a vitatott területen már összevont magyar fegyveres erőkkkel. Ezért Laroche javasolta, hogy „...a hatalmaknak közös nyilatkozat formájában szabályszerű figyelmeztetést kellene intézniük a román kormányhoz, emlékeztetve a békekonferencia egyik legutóbbi, a lengyelországi események kapcsán hozott határozatára, amely szerint az az állam, amelyik erőszakkal törekedik valamely vitatott terület birtokba vételére, nem használ, ellenkezőleg, árt saját ügyének”.^[91]

Az Olasz Katonai Szekció Besszarábia kapcsán vonta kétségbe a Békekon-

[90] A részleteket Románia nyugati határainak kijelöléséről ld. Romsics Ignác tanulmányában (Romsics, 2018).

[91] Vö.: Ádám – Ormos – Barabás, 2007.

ferencián a román katonai expanzió jogosságát Magyarországon és a román kormánynak az 1916-os Bukaresti Titkos Megállapodásra történő hivatkozását a Magyarországon végrehajtott területfoglalásokat illetően, emlékeztetve a Bizottságot, hogy „Bessarábia Nemzeti Tanácsa, mint a térség törvényes képviselője, már 1917-ben deklarálta az autonóm Bessarábia Köztársaság létrejöttét, majd ezt követően Oroszországtól való abszolút függetlenségét. Ugyanebben a Nemzeti Tanácsban 1918. április 9-én szavazták meg 83 szavazattal 3 ellenében Bessarábia unióját Romániával, azzal a feltétellel, hogy a provincia autonómiája garantált maradjon. Bessarábia novemberben kérte és érte el a román katonai intervenciót területi integritásának védelmére az orosz bolsevik invázió ellen. A következőkben Bessarábia lemondott autonómiájáról, és nyilatkozatba foglalta a feltétlen behódolást Romániának. Az aktuális román kormányban ma két miniszter révén képviselt Bessarábia.”^[92] Az Olasz Katonai Szekció 1919. február 23-án hozta tudomására a Békekonferencia Területi Bizottságának, hogy az olasz kormány nem tartja többé „...teljes érvényűnek az 1916. augusztus 17-i szerződés 4. cikkelyét. Az a szerződés ugyanis egyáltalán nem vette figyelembe az Orosz Impériumhoz tartozó területekre vonatkozó esetleges román követelések lehetőségét. Ma viszont Románia annektálta Bessarábia teljes területét, azaz mintegy 44.000 km²-t, több mint két és fél millió lakosával együtt. Ennek a ténynek az ismeretében kissé nehéz azt elfogadni, hogy Románia határai Magyarországgal az 1916-os szerződésben foglaltak szerint maradjanak érvényben.”^[93] Következésképpen „A román ügyekért felelős olasz Katonai Küldöttség (amelynek a Magyarország és a Románia közti új határvonal tanulmányozása a feladata) aggódva a román előre törések szülte esetleges fegyveres konfliktusok miatt, javasolta a Legfelsőbb Haditanácsnak két demarkációs vonal meghatározását, amelyeket sem a román, sem a magyar erők nem léphetnének át és amelyek egy szövetségesek megszállta semleges zónát zárnak körül.”^[94]

Így született meg a Békekonferencia elhatározása 1919. február 26-án egy új demarkációs vonal kijelöléséről, amely döntést viszont csupán 1919. március 20-án, de. 10-kor hozott Károlyi tudomására Vix alezredes, a Budapesten állomásozó Antant misszió néhány katonai képviselőjének kíséretében. A diplomáciai okmány, mint Vix-jegyzék – ami szerzőit tekintve valójában Antant-jegyzék volt – vált ismertté, amelyben az Antant kötelezte Magyarországot fegyveres erőinek 100 km-re történő visszavonására a Szatmár–Arad vonaltól nyugati irányban, majdnem a Tiszáig. Ezzel Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és Arad régiói román megszállás alá kerültek, valamint eme városok földrajzi vonalától céltudatosan nyugati irányba húzódott a semleges zóna, amelybe olyan szintiszta magyar városok kerültek, mint Vásárosnamény, Debrecen, Gyoma, Hódmezővásárhely és Szeged.^[95]

[92] Vö.: AUSSME, F., E-8, r. 76, f. 7.

[93] Vö.: AUSSME, F., E-8, r. 76, f. 7., 2.

[94] Vö.: AUSSME, F., E-8, r. 76, f. 7., 2.

[95] Ld.: Köpeczi, 1986, 1723.

A Vix-féle jegyzék üzenete egyértelművé kívánta tenni a magyar kormány számára, hogy a román offenzíva miatt nincs joga tiltakoznia mindaddig, amíg az meg nem sértette a demarkációs vonalat. A Vix-jegyzék március 20-i átadása pontot tett a Károlyi-féle naiv, pacifista, wilsonista és antantbarát politika folytatására, de egyben megásta a sírját az egyre inkább balra orientálódó szociáldemokrata Berinkey Dénes (1871-1944) kormányának is. Amíg ugyanis a szocializálódó Károlyi az ország konszolidációját várta politikai profilja elismeréséül az Antanttól, addig ő maga nem egy szuverén ország köztársasági elnöke volt a Szövetségesek szemében, hanem egy levert, megmaradt hadseregét szétzüllesztett, katonai szempontból akcióképtelen, megszállt országban található hatóság vezetője, akinek tehetetlenségét minden nehézség nélkül fel lehetett használni az Antant céljai érdekében, amit Károlyi mintha nem is érzékelt volna, és ha mégis, akkor egy ország tragédiájához járult hozzá azzal a politikai felelőtlenséggel, hogy hagyta a megszerzett hatalmat is kicsúszni a kezéből.^[96]

Károlyi a Vix-jegyzék okozta súlyos politikai helyzet megtárgyalására rendkívüli kormányülést hívott össze március 20-án délután 17 órára, ahol a Berinkey-kabinet helyett egy tiszta szociáldemokrata kormány megalakítását javasolta, amelynek kinevezését fel is vállalta a következő nap, abban a reményben, hogy az majd képes lesz egyrészt visszautasítani a Vix-jegyzéket és tárgyalásokba kezdeni az Antanttal, másrészt el tudja majd kerülni a kommunizmus radikalizálódását Magyarországon.

Amíg azonban Károlyi egy centralista, szociáldemokrata, Kunfi Zsigmond (1879-1929) elnökölte kabinet megvalósításán dolgozott, addig a szociáldemokrata kormánypárt balszárnyához tartozó, de kommunista szimpatizáns Landler Jenő (1875-1928) Károlyi tudta nélkül felkereste a Gyűjtőfogházban lévő Kun Bélát (1886-1938),^[97] és sietve megegyeztek, hogy a Károlyi-féle hatalom megingását kihasználva pártjaikat haladéktalanul egyesítik egy koalíciós kormány felállítása céljával, megelőzve Károlyi szándékának megvalósíthatóságát annak beleegyezése nélkül, a sikeres hatalomátvétel érdekében.^[98]

A szociáldemokraták többségével számolva Landler 21-én délután meg is állapodott a Gyűjtőfogházban őrzött kommunistákkal a két párt egyesítéséről Magyarországi Szocialista Párt néven, valamint a hatalom átvételéről. Ezután

[96] Id.: Trianon100.hu: A békekonferencia Magyarország megsemmisítését határozta el, 2019. Bár-hogy is történt a drámainak bizonyult hatalmi úr betöltése a Vix-jegyzéket követő órákban, az megkérdőjelezhetetlen, hogy Károlyi soha többé nem hazudtolta meg életvitelével a neki tulajdonított vagy tőle elvitatott proklamációt, és folyamatosan készséggel állt a kommunizmus szolgálatára 1944-et követően is, meggyőződéses baloldali szemléletet igénylő pozíciók betöltésével.

[97] Kun Bélát, más kommunista vezetőkkel együtt, Károlyi záratta börtönbe 1919. február 21-én. Kun Béláról lásd Farkas Sebestyén Lőrinc tanulmányát: Elsovilaghaboru.com, 2019; Bánki, 1976, 146-148.; Mult-kor.hu: 120 éve született Kun Béla, 2006.

[98] Ld.: Szilvay Gergely írását 2019.02.09-én, Salamon Konrád Mandinernek adott interjújáról A Tanácsköztársaság súlyosbította Trianont témában; Mandiner.hu, 2019b.

a budapesti Munkástanács és a Kossuth térre csődített tömeg előtt Kun Béla is bejelentette a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság megalakulását.^[99] Másnap, azaz 22-én, a vitatott Károlyi-féle aláírással megjelent a proklamáció a magyarországi Tanácsköztársaság hatalomátvételéről, ami nem volt más, mint kommunista államcsíny, tevékenységük nem tett jót a nemzet egybetartásának.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ádám Magda - Ormos Mária - Barabás József (ford.) (2007): *Francia diplomáciai iratok I.* Révai Digitális Kiadó, Budapest. (Elérhető: <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/francia-diplomaciai-1/ch01.html>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Arcanum.hu: A párizsi békekonferencia, 1919–20. (Elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/1990-7B2E/tortenelem-7EFC/sorsfordito-konferencia-7EFD/a-parizsi-bekekonferencia-191920-7F2D/>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Arday Lajos (1975): Angol-magyar viszony a polgári demokratikus forradalom idején az angol levéltári források tükrében. In: *Történelmi szemle*. 1975/2.
- AUSSME - Aspirazioni Nazionali della Romania (Katonai hírek Romániáról), 1917-1922. Az Olasz Szárazföldi Haderő Történelmi Hivatalának levéltára.
- Balla Tibor (2019): *Tanulmányok*. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/00000/00018/00045/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_2017_1_003-022.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Bárdi Nándor - Wéber Péter (1998): Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. In: *Limes*. 1998. 4. sz. (Elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/regio/kutatoiooldal/htmlk/pdf372.pdf>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Bárdi Nándor (2013): *Otthon és haza*. Pro-Print, Csíkszereda.
- Bencsik Gábor (2003): *Nyékhegyi Ferenc ezredes: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés (a páduai fegyverszünet)*. Magyar Mercurius Kiadó, Budapest.
- Caroli, Giuliano (1983): L'Italia ed il problema nazionale romeno alla Conferenza della Pace di Parigi, 1919-1920 (Olaszország és a román nemzeti probléma a párizsi Békekonferencián). In: *Storia e Politica*. XXII, Fasc. III, Milano.
- Carte segrete dell'intelligence italiana, Parte Prima, 1918-1939 (Az olasz Titkosszolgálat Titkosított iratai, Első rész, 1918-1939). (Elérhető: <https://www.sicurezza.italy.gov.it/sisr.nsf/wp-content/uploads/2014/12/pasqualini-vol2-partel-1.pdf>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Doberdói Breit József (1925): *A Mo-i 1918/19 évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*. Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár. (Elérhető: https://mek.oszk.hu/15400/15434/pdf/15434_1.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Drábik János (2018): *Százéves Trianon. Döntsük meg? Törődjünk bele? Kik Trianon igazi felelősei?* Gold Book Kiadó, Budapest.

[99] Kun Béla útját a hatalomig ld. Farkas Sebestyén Lőrinc esszéjében (Elsovilaghaboru.com: Kun Béla útja a hatalomig, 2019).

- Dunaiszigetek.blogspot.com: A bukaresti béke és Magyarország új dunai határa, 2014. (Elérhető: <https://dunaiszigetek.blogspot.com/2014/11/a-bukaresti-beke-es-magyarorszag-uj.html>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Egedy Gergely (2015): A különbéke esélyei: London és Bécs közeledési kísérletei az első világháborúban. In: *Grotius-tanulmányok*. 2015/3. sz. (Elérhető: http://www.grotius.hu/doc/pub/DPUFJC/2015-03-08_egedy-gergely_a-kulonbeke-eselyei.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Egedy Ákos (2013): *A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig*. Javított, bővített kiadás. Pallas-Akadémia, Csíkszereda.
- Eglyangotadok.blog.hu: Erdély veszte – Román betörések 1916, 1918. (Elérhető: <https://eglyangotadok.blog.hu/2018/12/17/erdely-veszte-roman-betoresek-1916>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Elsovh.hu: A német hadsereg fekete napja. (Elérhető: <http://elsovh.hu/a-nemet-hadsegreg-fekete-napja-1918-augusztus-8/>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Elsovilaglaboru.com: Kun Béla útja a hatalomig, 2019. (Elérhető: http://www.elsovilaglaboru.com/tortenete/cikk/kun_bela_utja_a_hatalomig. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Elsovilaglaboru.com: Titkos szerződések, 2018. (Elérhető: http://www.elsovilaglaboru.com/tortenete/cikk/titkos_szerzodesek. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Foter.ro: Megvédhette volna Erdélyt a Székely Hadosztály?, 2018. (Elérhető: https://foter.ro/cikk/20181126_megvedhette_volna_erdelyt_a_szekely_hadosztaly. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Fráter Olivér (2000): Erdély román megszállása 1918-1919-ben. In: *Kisebbségkutatás*. 9. évf. 2. sz. (Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00006/6.htm>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Glant Tibor (2009): A 14 pont története és mítosza. In: *Külvügyi szemle*. 2009/4. sz. (Elérhető: http://trianon100.hu/attachment/0001/412_kulugy_kulugyiszemle_2009__pages834-849.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Hajdú Tibor - Pollmann Ferenc (2014): *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914-1918*. Osiris, Budapest.
- Hajdu Tibor (2014): Az Antant hadicéljai 1914-ben. In: *Magyar Tudomány*. 2014/11. sz. (Elérhető: <http://www.matud.iif.hu/2014/11/03.htm>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Hornyák Árpád (2000): A Belgrádi Konvenció. In: *Világtörténet*.
- Horváth Jenő (1939): *A trianoni békeszerződés megalkotása és a revízió útja*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Itt-ott.org: A bukaresti titkos szerződés, 2017. (Elérhető: <https://www.itt-ott.org/hu/tortenelmnk/sztaray-zoltan-a-bukaresti-titkos-szerzodes>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Julier Ferenc (1933): *A világháború magyar szemmel*. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Károlyfalvi József (2015): *Háború Erdélyben az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Románia között*. Honvéd Hagyományőrző Egyesület, Kecskemét. (Elérhető: <https://mek.oszk.hu/14600/14661/html/>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Kemény G. Gábor (szerk.) (2019): *Iratok a nemzeti kérdéskör történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. VIII. kötet, 1917-1918. (Elérhető: http://1914-1918.btk.mta.hu/images/pages/KGG-VIII_tartalomjegyzk_1914-1918_mtabtktti_portlra.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Köpeczi Béla (szerk.) (1986): *Erdély története három kötetben*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.
- Liget.ro: Akik a létezésért küzdöttek, 2019. (Elérhető: <https://liget.ro/eletmod/akik-a-letezesert-kuzdottek-a-szekely-hadosztaly-tortenete>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).

- Magyar Katolikus Lexikon. (Elérhető: <http://lexikon.katolikus.hu/S/sz%C3%A9kely%20hadoszt%C3%A1ly.html>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Magyarhírlap.hu: IV. Károly és a Sixtus-affér. (Elérhető: https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/IV_Karoly_es_a_Sixtusaffer. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Magyarságkutató Intézet (2019): A kolozsvári nemzetgyűlés 1918. december 22-én. (Elérhető: <https://mki.gov.hu/hu/hirek/kolozsvari-nemzetgyules-1918-12-22>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Mandiner.hu, 2019a: A románok szerint az 1918-as Gyulafehérvári Nyilatkozat nem ígért autonómiát, 2019. (Elérhető: https://mandiner.hu/cikk/20190321_a_romanok_szerint_az_1918_as_gyulafehervari_nyilatkozat_nem_igert_autonomiat. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Mandiner.hu, 2019b : A Tanácsköztársaság súlyosbította Trianont – Salamon Konrád a Mandinernek, 2019. (Elérhető: https://mandiner.hu/cikk/20190209_salamon_konrad_interju_tanacskozarsasag_trianon. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Marés, Antoine (2015): *Edvard Beneš. Un drame entre Hitler et Staline*. Perrin, Paris.
- Mariska Zoltán (2006): Apáthy István politikai szereplése és pere. (Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00111/1561.html>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Ministero degli Affari Esteri, I Documenti diplomatici italiani, VI. serie (1918-1922), Roma 1956. In: Fornano, Pasquale (1987): *Crisi postbellica e rivoluzione. L'Ungheria dei Consigli e l'Europa danubiana nel primo dopoguerra (Háború utáni válság és forradalom. A Magyar Tanácsköztársaság és a Duna-térség Európája az első világháborúban)*. Milano.
- Mult-kor.hu: 120 éve született Kun Béla, 2006. (Elérhető: <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=12603>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Nagyhaboru.blog.hu: A Károlyi-kormány fegyverletételi parancsa - 1918. november 1-én, 2018. (Elérhető: https://nagyhaboru.blog.hu/2018/10/31/a_karolyi-kormany_fegyverleteteli_parancsa_1918_november. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Nagyhaboru.blog.hu: Armando Diaz, a Nagy Háború győztes olasz tábornoka, 2018. (Elérhető: https://nagyhaboru.blog.hu/2018/03/22/armando_diaz_a_nagy_haboru_gyoztes_olasz_tabornoka. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Nagyhaboru.blog.hu: Fegyverszüneti feltételeket ma november 3-án délután 3 órakor elfogadtuk, 2013. (Elérhető: https://nagyhaboru.blog.hu/2013/11/03/_fegyverszuneti_felteteleket_ma_november_3-an_delutan_3_orakor_elfogadtuk. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Nyékhegyi Ferenc (1922): *A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés (a páduai fegyverszünet)*. Táltos, Budapest.
- Olyósi-Héthérsi Gabányi János (1929): *A világháború története. Az összeomlás kezdetétől a békekötésig*. A szerző kiadása, Budapest.
- Ormos Mária (1979): A belgrádi katonai konvencióról. In: *Történelmi Szemle*. 1979/22. évf.
- Ormos Mária (1983): *Pádovától Trianonig 1918-1920*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ránki György (szerk.) (1976): *Magyarország története 1918-1919*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Révész Tamás (2019): *Nem akartak katonát látni? - A magyar állam és hadserege 1918-1919-ben*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Romsics Ignác (2007): *A trianoni békeszerződés - Az első világháborús hadicélok*. Osiris, Budapest.
- Romsics Ignác (2018): Románia nyugati határainak kijelölése a párizsi békekonferencián. (Elérhető: <https://epa.oszk.hu>, 2018/12. Letöltés ideje: 2020.08.08.).

- Romsics Ignác (1996): A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In: *Századok*. 1996/2. sz.
- Rosenberg, Arthur (1972): *Storia della Repubblica di Weimar (A Weimari Köztársaság története)*. Sansoni, Firenze.
- Rubiconline.hu: A londoni titkos szerződés aláírása. (Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalok/1915_aprilis_26_a_londoni_titkos_szerzodes_alairasa/. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Rubiconline.hu: Csehszlovákia összeomlása. (Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalok/1939_marcius_15_csehszlovakia_osszeomlasi/. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Szegedilap.hu: Francia katonák Szegeden. (Elérhető: <https://www.szegedilap.hu/cikkek/tudomany-tortenes/nagy-miklos--francia-katonak-szegeden-1.-resz.html>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Szekelyfold.ma, 2015. (Elérhető: <http://szekelyfold.ma/hirek/bardi-nandor-paal-arpad-szekely-koztarsasag-terve-1919-bol>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Takács Gyula (2010): Mackensen vezértábornagy internálása Magyarországon 1918-ban. In: *A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására közleményei (2)*.
- Takács Gyula (2016): Szándékok és körülmények a belgrádi konvencióval kapcsolatban. 44. jegyzet. (Elérhető: http://acta.bibl.u-szeged.hu/29720/1/kek_004_005_093-099.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Tortenelemcikkek.hu: A Monarchia külpolitikája, 2015. (Elérhető: <http://tortenelemcikkek.hu/node/221>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Történelmi Szemle (1979), 1979/1. sz. (Elérhető: http://real-j.mtak.hu/5732/1/TortelenmiSzemle_1979.pdf. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Trianon100.hu: A békekonferencia Magyarország megsemmisítését határozta el, 2019. (Elérhető: <http://trianon100.hu/kronika-cikk/a-bekekonferencia-magyarorszag-megsemmisiteset-hatarozta-el>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Trianon100.hu: A gyulafehérvári határozatok, 2018. (Elérhető: <http://www.trianon100.hu/blog-cikk/a-gyulafehervari-hatarozatok>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Trianon100.hu: Forrongó Magyarország, 2018. (Elérhető: <http://trianon100.hu/kronika-cikk/forrongo-magyarorszag>. Letöltés ideje: 2020.08.08.).
- Wikipedia: Román front (első világháború), 2020. (Elérhető: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Román_front_\(első_világháború\)](https://hu.wikipedia.org/wiki/Román_front_(első_világháború)). Letöltés ideje: 2020.08.08.).

A szászsebesi szász templom (1912-13)

DANIEL HAITAS

The European Union, Armenia and the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA)

I. INTRODUCTION

Armenia, a state located in the Caucasus and a member of the Eurasian Economic Union, signed a Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) with the European Union in 2017. In a sense, Armenia can be considered a country, which finds itself between two different integration projects, the European Union and the Eurasian Economic Union. Though it is a full member of the latter, by signing the CEPA it also expressed its desire to deepen its relations with the European Union. Here there shall be an overview of the background to EU-Armenia relations and the signing of the CEPA. Furthermore, certain aspects of cooperation between the European Union and Armenia shall also be examined, specifically with regards to the areas of visa liberalisation, public services, transport and energy, which, to varying degrees, are also addressed by the CEPA.

II. EUROPEAN UNION-ARMENIA RELATIONS AND THE CEPA

Armenia is located in the South Caucasus and has a population of approximately 2.96 million people.^[1] The country's history is strongly connected to both the Russian Empire and later the Soviet Union. Armenia became a part of the Russian Empire in the first half of the 19th century.^[2] Later, on December 30 1922 it became part of the Soviet Union within the Transcaucasian Federative Socialist Republic, and in 1936 gained the status of a constituent republic of the Union of Soviet Socialist Republics.^[3] In 1991, with the breakup of the USSR the country attained its independence, and subsequently became a member of the Commonwealth of Independent States (CIS).^[4]

[1] World Population Review, 2019.

[2] Kappeler, 2001, 174.

[3] Schultz, 1985, 456.

[4] BBC News, Timeline: Armenia, 2012.

It can be argued that Armenia has pursued something of a multidimensional foreign policy since attaining independence, as can be seen by its seeking to deepen its relations with the European Union, this being one of the major priorities of Armenian foreign policy.^[5] In 1996, this led to the European Union and Armenia signing a Partnership and Cooperation Agreement, and in 1999 this came into force.^[6] The major aims of this agreement as set out in Article 1 were to create a framework within which political dialogue could take place, which would allow for the parties to develop their political relations; supporting Armenia's attempts at the consolidation of democracy and its economic development, which included moving towards a market economy model; the promotion of trade, investment and general "harmonious economic relations" between the EU and Armenia; and to create a foundation for cooperation in economic, legislative, social, cultural, financial, technological and scientific areas.^[7]

Later, Armenia came to be one of the countries, which the European Union cooperates with within the context of the European Neighbourhood Policy and the Eastern Partnership.^[8] The European Neighbourhood Policy began in 2003 and further developed in 2004, and is the framework of the European Union's relations with 16 of its neighbours to the South and East,^[9] while the Eastern Partnership, which acts as the ENP's "eastern regional dimension",^[10] seeks to specifically develop its relationship with its Eastern neighbours, including Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Moldova and Ukraine.^[11]

A major development in bilateral relations, which took place were negotiations between Armenia and the European Union to sign an Association Agreement, which would have also included a Deep and Comprehensive Free Trade Agreement (DCFTA).^[12] In July 2013 Armenia and the European Union had completed the preliminary negotiations with regards to the signing of the Association Agreement, and it was hoped that during the Vilnius Summit in November 2013 it was going to be initialled.^[13] However, on 3 September 2013 Armenia ceased its negotiations with the European Union in relation to the Association Agreement and instead eventually became a member of the Eurasian Economic Union in 2015.^[14] In relation to this decision, it appears that this was connected to the Armenia being a member of the Collective Security Treaty

[5] Minasyan, 2017.

[6] European Friends of Armenia, 2014.

[7] Official Journal of the European Communities, 1999.

[8] Ec.europa.eu: EU-Armenia Relations.

[9] Ec.europa.eu: European Neighbourhood Policy.

[10] Ec.europa.eu: EU-Armenia Relations.

[11] Ec.europa.eu: Eastern Partnership.

[12] Giragosian, 2014.

[13] Giragosian, 2014.

[14] Grigoryan - Israyelyan, 2018.

Organization.^[15] This organization came into being in 2002, its members including Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia and Tajikistan.^[16] The then Armenian President Serzh Sargsyan made that statement that “I have repeatedly said before that when you are part of one system of military security it is impossible and ineffective to isolate yourself from a corresponding economic space”.^[17]

Despite this development, later the Council gave the European Commission on 12 October 2015 authorisation to commence negotiations with regards to a brand new agreement with Armenia to replace the original Partnership and Cooperation Agreement.^[18] The negotiations for this new agreement began in December 2015, and were brought to a conclusion on May 23 2017.^[19] On 24 November 2017, the European Union and Armenia signed the EU-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA), with it being applied provisionally since 1 June 2018.^[20] According to Article 1(a) of the Agreement, it aims to strengthen the political and economic partnership between the European Union and Armenia based on the common values they share and their close connections, which is to include the latter increasing its participation in the European Union’s programmes, policies and agencies.^[21] According to the Agreement, a Partnership Council is also established, which is to supervise and review the Agreement’s implementation, and is to consist of representatives of the signatories at the ministerial level and is to have regular meetings.^[22] The first of these took place on 21 June 2018 and the second on 13 June 2019.^[23]

The CEPA has been described as a kind of “compromise” between the Association Agreement that was ultimately not signed with the European Union and

[15] Danielyan, 2013.

[16] Collective Security Treaty Organization: Basic Facts.

[17] Danielyan, 2013.

[18] European Council/Council of the European Union: EU relations with Armenia, 2020.

[19] European Council/Council of the European Union: EU relations with Armenia, 2020.

[20] Ec.europa.eu, Facts and Figures About EU–Armenia Relations, 2020.

[21] Eur-lex.europa.eu, OJ L 23, 2018. In addition to this, Article 1 goes on to say that the Agreement aims: “(b) to strengthen the framework for political dialogue on all areas of mutual interest, promoting the development of close political relations between the Parties; (c) to contribute to the strengthening of democracy and of political, economic and institutional stability in the Republic of Armenia; (d) to promote, preserve and strengthen peace and stability at both regional and international level, including through joining efforts to eliminate sources of tension, enhancing bordersecurity, and promoting cross-border cooperation and good neighbourly relations; (e) to enhance cooperation in the area of freedom, security and justice with the aim of reinforcing the rule of law and respect for human rights and fundamental freedoms; (f) to enhance mobility and people-to-people contacts; (g) to support the efforts of the Republic of Armenia to develop its economic potential via international cooperation, including through the approximation of its legislation to the EU acquis referred to hereinafter;(h) to establish enhanced trade cooperation allowing for sustained regulatory cooperation in relevant areas, in compliance with the rights and obligations arising from WTO membership; and (i) to establish conditions for increasingly close cooperation in other areas of mutual interest.”

[22] Agreement, Article 362(1) and (2).

[23] European Council/Council of the European Union: EU relations with Armenia, 2020.

Armenia's commitments, which it now has as a result of joining the Eurasian Economic Union.^[24] It has been said that the CEPA is an "Association Agreement-lite", retaining most of its provisions, however excluding its arrangements relating to free trade.^[25] Furthermore, Armenia is the first Eurasian Economic Union member to sign such an agreement with the EU.^[26] Federica Mogherini, the then High Representative of the European Union for Foreign Affairs and Security Policy, stated that "This agreement is also the first of its kind, as it is concluded with a partner country which is at the same time a member of Eurasian Economic Union and in the Eastern Partnership".^[27]

It should be noted here that an important development in relation to the above-mentioned Eastern Partnership was the adoption on 11 May 2020 of the Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, which can be said to be an attempt to set out something of a roadmap for the future trajectory of the Eastern Partnership.^[28] This document reaffirms the importance of the Eastern Partnership to the European Union, and that the latter supports the "sustainable reform processes and offering close political association as well as economic integration with the EU and tangible impact on people's lives" and "reaffirms the joint commitment to building a common area of shared democracy, prosperity and stability".^[29] Specifically with regards to Armenia, the Council Conclusions state that "The Council encourages the implementation of the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement between the EU and Armenia which is provisionally applied since 1 June 2018 and looks forward to its entry into force".^[30]

III. SELECT EXAMPLES OF EUROPEAN UNION-ARMENIA COOPERATION

One important practical and even symbolic element connected to EU-Armenia relations relates to the issue of visa liberalisation. It was in December 2011 that the mandate was given to commence the negotiations with regards to both visa facilitation and readmission.^[31] Eventually there was the signing of the Agreement between the European Union and the Republic of Armenia on the facilitation of the issuance of visas^[32] and the Agreement between the European

[24] Shirinyan, 2017.

[25] Shirinyan, 2017.

[26] Arka News Agency, 2018.

[27] European Union External Action, 2017.

[28] Council of the European Union: Council conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, 2020.

[29] Council of the European Union: Council conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, Paragraph 2, 2020.

[30] Council of the European Union: Council conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, Paragraph 5, 2020.

[31] Delcour, 2017, 130.

[32] Eur-lex.europa.eu, OJ L 289/2, 2013.

Union and the Republic of Armenia on the readmission of persons residing without authorisation,^[33] both of which came into force during September 2014.^[34] The CEPA itself states that “The Parties shall continue to promote the mobility of citizens through the Visa-facilitation Agreement and consider in due course the opening of a visa-liberalisation dialogue provided that conditions for well-managed and secure mobility are in place”.^[35]

The abovementioned Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020 also addresses the issue of visa-liberalisation. With regards to this matter, the document states that for those Eastern Partnership countries that do not have a visa-free travel regime with the European Union (which includes Armenia, Azerbaijan and Belarus), the European Union will consider the possibility of launching new dialogues relating to visa liberalisation, “if conditions allow, provided that well-managed and secure mobility conditions are in place, including through satisfactory implementation of the visa facilitation and re-admission agreements”.^[36] However, a major issue of concern for the European Union relating to this matter is the large amount of asylum applications, which are unfounded from certain countries of the Eastern Partnership.^[37] With regards to Armenia specifically, Andrea Wiktorin, the Head of the EU Delegation to Armenia, stated that an issue with commencing dialogue between the European Union and Armenia in this area is that certain European Union Member States have concerns regarding the number of asylum seekers in their countries from Armenia.^[38]

In relation to the European Union’s connection to the area of public service provision^[39] in Armenia, one notable example relates to digitalization in Armenia. The CEPA makes mention of this, with Article 62 of the Agreement stating that the European Union and Armenia are to “promote cooperation” in the area of information society development in order to benefit citizens and businesses via making information communication technology widely available. According to Article 62(a), such cooperation is to include the development of public online services. This has involved the sponsorship of various digitalization projects in this area by the European Union. From 2008 to 2018, the European Union gave twenty-five million euros to Armenia for the purpose of supporting e-governance.^[40] This was partly responsible for Armenian citizens now being able to

[33] Eur-lex.europa.eu, OJ L 289/13, 2013.

[34] European Commission: Mobility partnerships, visa facilitation and readmission agreements.

[35] Agreement, Article 15 (2).

[36] Council of the European Union: Council conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, Paragraph 18, 2020.

[37] Council of the European Union: Council conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, Paragraph 18, 2020.

[38] Mkrtchian, 2020.

[39] With regards to the subject of public services, apart from the topic dealt with directly here, in Article 301(d) of the CEPA when it defines “commercial activities” it states that this does not include an enterprise undertaking activities providing public services.

[40] EU Neighbours: EU supports e-governance in Armenia, 2019.

submit a complaint, request or application online to authorized state bodies, that is, to those which are able to give information and receive responses online.^[41] Furthermore, the EU4Armenia: e-Gov Actions project was launched, commencing in December 2017, and to be completed in December 2020, and which aims at increasing public service efficiency via establishing a common interoperability platform for the creation of a “One Window” portal covering all the various government services.^[42] The project, which is funded by the European Union, also seeks to enhance the accessibility, transparency and quality of Armenia’s public services.^[43]

With regards to the topic of transport, this is specifically dealt with in the CEPA under Title V, Chapter 1. According to Article 36 of the CEPA, the European Union and Armenia shall embark upon the expansion and strengthening of cooperation in the area of transport, with the aim of developing sustainable transport systems. Article 37 says that this shall cover all forms of transport, and to ensure an environmentally friendly approach in this area. This also involves promoting efficient, safe and secure transport operations, and the enhancement of the major transport links between the territories of the two entities. According to Article 38(1), the EU and Armenia seek to improve the movement of passengers and goods, which also involves the promotion of open borders via the removal of various obstacles. Article 38(3)(a) makes specific mention of the Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (TRACECA). This initiative was launched in May 1993 and has 8 former Soviet Republics as members, including Armenia, and is financed by the European Union, with the aim of developing the transport corridor from the territory of Europe, through the Black Sea, Caucasus, Caspian Sea and all the way to Central Asia.^[44]

The CEPA also makes provision for cooperation in the energy sector, stating that the EU and Armenia are to cooperate in this area based on the principles of “partnership, mutual interest, transparency and predictability”.^[45] This also includes “regulatory harmonisation” in this particular sector.^[46] Furthermore, cooperation covers promoting and enhancing energy security and diversity with regards to supply and the generation of power, and promoting regional cooperation and integration in this area.^[47] One project connected to the energy sector is the EU4Energy Initiative, which is a programme aiming to support such objectives as achieving a greater amount of energy supply reliability, energy efficiency

[41] EU Neighbours: EU supports e-governance in Armenia, 2019.

[42] Delegation of the European Union to Armenia: EU4Armenia, 2018.

[43] IU Networks, 2018.

[44] TRACECA: History of Traceca. At present, the members of the TRACECA programme includes: Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Moldova, Romania, Tajikistan, Turkey, Turkmenistan, Ukraine, and Uzbekistan. See Asia Regional Integration Center: Cross-border Infrastructure – Transport Corridor Europe Caucasus Asia (TRACECA) at aric.abd.org.

[45] Agreement, Article 42(1).

[46] Agreement, Article 42(1).

[47] Agreement, Article 42(2)(a),(b),(e).

and utilization of renewal energy.^[48] This programme involves certain countries in the regions of Eastern Europe, Central Asia and the Caucasus, and includes Armenia as one of the focus countries.^[49] Another example of the cooperation between the European Union and Armenia, which may be observed in the energy sector relates to the Energy Community. On 1 July 2006 the Energy Community Treaty came into force, its main objective being the extension of the European Union's norms and rules in the area of its internal energy market to the states of Southeastern Europe.^[50] In 2011 Armenia became an Observer to the Energy Community Treaty, which, however, it must be noted, does not entail either legal obligations or rights within the broader framework of the Energy Community.^[51]

On a final note, it is worth adding to the above that there has been cooperation between the European Union and Armenia in the context of the COVID-19 pandemic. The European Commission launched an emergency support package for the Eastern Partnership states in order to help them deal with the disease.^[52] Specifically in relation to Armenia, this includes aid amounting to over 92 million euros for both immediate and short-term needs, and includes such things as humanitarian aid packages for the elderly, the disabled and large families.^[53] Another example of assistance is the EU having provided 30 motoblocks in order to help Armenian farmers in order to deal with the difficulties that have arisen as a result of the pandemic.^[54] Furthermore, it should be noted that the Visegrad Four group declared the launching of the V4EastSolidarity program with the aim of helping Eastern Partnership countries deal with COVID-19.^[55]

IV. CONCLUSION

It can be said that the EU-Armenia CEPA, like other legal instruments of the European Union's external relations policy, is tailored and adapted to the nature and specific contours of its relations with the relevant partner state. Armenia is a country, which can be said to follow the pattern of certain other post-Soviet states which attempt to pursue something of a multidimensional foreign policy.

[48] EaP/Eastern Partnership, EU4Energy – Armenia.

[49] International Energy Agency for EU4Energy: Countries overview.

[50] Energy Community: Who we are.

[51] Energy Community: Secretariat issues policy recommendations for Armenia, 2017.

[52] European Commission: The EU's response to the coronavirus pandemic in the Eastern Partnership, 1, 2020.

[53] European Commission: The EU's response to the coronavirus pandemic in the Eastern Partnership, 2, 2020.

[54] Ghazanchyan, 2020.

[55] Visegrad Group: The Visegrad Group Joint Statement on the Future of the Eastern Partnership, Paragraph 6.

While firmly positioning itself within the framework of the Eurasian integration project, Armenia has at the same time sought to strengthen its relationship with the European Union. As has been seen, this is particularly evident in the signing of the CEPA with the European Union, and with regards to the specific areas of cooperation that have been surveyed here, that is, visa liberalisation, public services, transport and energy.

REFERENCES

- Arka News Agency (2018): Armenia may achieve free visa regime with European Union in 2020, deputy acting foreign minister says, 6 November 2018. (Available at: http://arka.am/en/news/politics/armenia_may_achieve_free_visa_regime_with_european_union_in_2020_deputy_acting_foreign_minister_says/. Downloaded on: 2019.03.12.).
- Asia Regional Integration Center: Cross-border Infrastructure – Transport Corridor Europe Caucasus Asia (TRACECA). (Available at: <https://aric.adb.org/initiative/transport-corridor-europe-caucasus-asia>. Downloaded on: 2019.06.29.).
- BBC News, Timeline: Armenia. (Available at: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1108274.stm>. Downloaded on: 2019.03.18.).
- Collective Security Treaty Organization: Basic Facts. (Available at: http://www.odkb.gov.ru/start/index_aengl.htm. Downloaded on: 2019.04.04.).
- Council of the European Union (2020): Council Conclusions on Eastern Partnership policy beyond 2020, Brussels, 11 May 2020, 7510/1/20 REV 1. (Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/43905/st07510-re01-en20.pdf>. Downloaded on: 2020.05.30.).
- Danielyan, Emil (2013): Sarkisian Opts for Russian-Led Unions, Radio Azatutyun, September 3 2013. (Available at: <https://www.azatutyun.am/a/25094659.html>. Downloaded on: 2019.04.04.).
- Delcour, Laure (2017): *The EU and Russia in Their 'Contested Neighbourhood': Multiple External Influences, Policy Transfer and Domestic Change*. First Edition. Routledge, London–New York.
- Delegation of the European Union to Armenia EU4Armenia (2018): e-Gov Actions, 14 March 2018. (Available at: https://eeas.europa.eu/delegations/armenia_en/41316/EU4Armenia:%20e-Gov%20Actions. Downloaded on: 2019.06.29.).
- EaP/Eastern Partnership: EU4Energy – Armenia. (Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/factsheet_eu_support_to_energy_armenia.pdf. Downloaded on: 2019.07.01.).
- Energy Community (2017): Secretariat issues policy recommendations for Armenia, 31 July 2017. (Available at: <https://www.energy-community.org/news/Energy-Community-News/2017/07/31.html>. Downloaded on: 2019.07.01.).
- Energy Community: Who we are. (Available at: <https://energy-community.org/aboutus/whoweare.html>. Downloaded on: 2019.07.01.).
- EU Neighbours (2019): EU supports e-governance in Armenia, 6 June 2019.

(Available at: <https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/news/eu-supports-e-governance-armenia>. Downloaded on: 2019.06.29.).

- Eur-lex.europa.eu (2013): Agreement between the European Union and the Republic of Armenia on the facilitation of the issuance of visas, OJ L 289/2, 31.10.2013, p. 2–11. (Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22013A1031%2801%29&qid=1406800742090&from=EN>. Downloaded on: 2019.03.12.).
- Eur-lex.europa.eu (2013): Agreement between the European Union and the Republic of Armenia on the readmission of persons residing without authorization, OJ L 289/13, 31.10.2013, p. 13–29. (Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22013A1031>. Downloaded on: 2019.03.19.).
- Eur-lex.europa.eu (2018): Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement Between the European Union and the European Atomic Energy Community and Their Member States, of the One Part, and the Republic of Armenia, of the Other Part, OJ L 23, 26.1.2018, p. 4–466. (Available at: <https://eurlex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22018A0126%2801%29>. Downloaded on: 2019.03.10.).
- European Commission: European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations – Armenia. (Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/countries/armenia_en. Downloaded on: 2019.03.12.).
- European Commission: European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations – Eastern Partnership. (Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/eastern-partnership_en. Downloaded on: 2019.03.12.).
- European Commission: European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations – European Neighbourhood Policy. (Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/overview_en. Downloaded on: 2019.03.12.).
- European Commission: Facts and Figures about EU-Armenia Relations. (Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eap_factsheet_armenia.pdf. Downloaded on: 2019.03.12.).
- European Commission (2020): The EU’s response to the coronavirus pandemic in the Eastern Partnership, April 2020. (Available at: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/coronavirus_support_eap.pdf. Downloaded on: 2020.05.30.).
- European Commission – Migration and Home Affairs: Mobility Partnerships, visa facilitation, and readmission agreements. (Available at: https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/international-affairs/eastern-partnership/mobility-partnerships-visa-facilitation-and-readmission-agreements_en. Downloaded on: 2019.03.19.).
- European Council/Council of the European Union: EU relations with Armenia. (Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/armenia/>. Downloaded on: 2019.03.12.).

- European Friends of Armenia (2014): EU-Armenia relations: future developments and prospects, March 2014. (Available at: <https://eufoa.org/wp-content/uploads/2016/12/FutureofEUAMRelations-2.pdf>. Downloaded on: 2020.06.01.).
- European Union External Action (2017): Remarks by HR/VP Federica Mogherini following the signing of the European Union-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) with Edward Nalbandian, Minister of Foreign Affairs of Armenia, Bruxelles, 24/11/2017. (Available at: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/36208/remarks-hrvp-federica-mogherini-following-signing-european-union-armenia-comprehensive-and_da. Downloaded on: 2019.03.18.).
- Ghazanchyan, Siranush (2020): EU provides 30 motoblocks to 13 rural settlements of Armenia. Public Radio of Armenia, 27 May 2020. (Available at: <https://en.armradio.am/2020/05/27/eu-provides-30-motoblocks-to-13-rural-settlements-of-armenia/>. Downloaded on: 2020.05.30.).
- Giragosian, Richard (2014): Armenia's Strategic U-Turn. European Council on Foreign Relations. April 2014. (Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/179381/ECFR99_ARMENIA_MEMO_AW.pdf. Downloaded on: 2018.03.18.).
- Grigoryan, Stepan - Israyelyan, Nikolay (2018): EU and Armenia on the facilitation of the issuance of visas, New Eastern Europe, 27 July 2018. (Available at: <http://neweasterneurope.eu/2018/07/27/eu-armenia-facilitation-issuance-visas/>. Downloaded on: 2019.03.12.).
- International Energy Agency for EU4Energy: Countries overview - Energy landscape of the Focus Countries. (Available at: <https://www.eu4energy.iea.org/countries/countries-overview>. Downloaded on: 2019.07.01.).
- IU Networks (2018): €5.650.880 EU Funded "EU4Armenia: e-Gov Actions" Project Launched, 20 July 2018. (Available at: <https://www.iunetworks.am/en/news/eu4armenia-e-gov-actions>. Downloaded on: 2019.07.01.).
- Kappeler, Andreas (2001): *The Russian Empire: A Multi-Ethnic History*. Translated by Alfred Clayton. Routledge, London-New York.
- Minasyan, Sergey (2017): New Opportunities in in Armenian-EU Relations. In: *PONARS Eurasia*. Policy Memo No. 476, May 2017. (Available at: https://www.researchgate.net/publication/319213597_New_Opportunities_in_Armenian-EU_Relations. Downloaded on: 2019.03.18.).
- Mkrtchian, Anush (2020): EU Envoy Hopeful About Visa Liberalization Talks With Armenia, 28 February 2020, Radio Azatutyun. (Available at: <https://www.azatutyun.am/a/30460222.html>. Downloaded on: 2020.05.30.).
- Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Armenia, of the other part. In: *Official Journal of the European Communities*. 239, 9.9.1999, p. 3-50. (Available at: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/euarmenia_partnership_and_cooperation_agreement_en.pdf. Downloaded on: 2019.03.12.).
- Schultz, L. (1985): Legal History, Armenia. In: F.J.M Feldbrugge - G.P Van Den Berg - William B. Simons: *Encyclopedia of Soviet Law*. Second Revised Edition. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht.

- Shirinyan, Anahit (2017): What Armenia's new agreement with the EU means, Euobserver, 24 November 2017. (Available at: <https://euobserver.com/opinion/140017>. Downloaded on: 2019.03.12.).
- TRACECA: How TRACECA started. (Available at: <http://www.traceca-org.org/en/traceca/history-of-traceca/>. Downloaded on: 2019.06.29.).
- Visegrad Group: The Visegrad Group Joint Statement on the Future of the Eastern Partnership. (Available at: <http://www.visegradgroup.eu/documents/official-statements/the-visegrad-group-joint-200409>. Downloaded on: 2020.05.30.).
- World Population Review: Armenia Population 2019. (Available at: <http://worldpopulationreview.com/countries/armenia-population/>. Downloaded on: 2019.03.18.).

•
A pozsonyi Izabella utca (1911-12)

Der Schutz der Biodiversität durch Völkerrecht Unter besonderer Berücksichtigung der Rolle des Übereinkommens über die biologische Vielfalt und des Cartagena Protokolls II.

Cartagena Protokoll

I. ENTSTEHUNGSGESCHICHTE

Das Cartagena Protokoll über die Biologische Sicherheit (Biosicherheits-Protokoll, Biosafety-Protokoll)^[1] wurde am 29. 01. 2000 in Montreal beschlossen, als zusätzliche internationale Vereinbarung (konkretisierendes Zusatzprotokoll) zum Übereinkommen über die biologische Vielfalt (CBD). Es enthält völkerrechtlich verbindliche Regelungen zum grenzüberschreitenden Transfer von lebenden genetisch veränderten Organismen („*living modified organism*“, LMO^[2]).^[3] Das Protokoll trat am 11. September 2003 in Kraft, nachdem es vom 50. Staat ratifiziert wurde.^[4] Mittlerweile sind 172 Staaten (zusammen mit der EU) Mitglieder des Biosafety-Protokolls.^[5]

Eine Ermächtigung für das Zustandekommen des Cartagena Protokolls beinhaltet der Art. 19 Abs. 3 CBD über das Aushandeln eines Protokolls, das geeignete Verfahren „im Bereich der sicheren Weitergabe, Handhabung und Verwendung der durch Biotechnologie hervorgebrachten lebenden modifizierten Organismen, die nachteilige Auswirkungen

[1] Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity; Protokoll von Cartagena über die biologische Sicherheit zum Übereinkommen über die biologische Vielfalt, Zwischen Deutschland, Österreich, der Schweiz und der EU-Kommission, abgestimmte Endfassung. Die einschlägigen Artikel des Cartagena Protokolls werden aufgrund dieser Übersetzung zitiert.

[2] Die Aufnahme des Aspektes der Biosicherheit in das Übereinkommen über die biologische Vielfalt wurde auf Druck der großen Agrarexporteur-Industriestaaten erst durch einen sprachlichen Kompromiss ermöglicht, wonach im Übereinkommen statt dem Begriff „gentechnisch modifizierten Organismen“ (GMOs) der der „lebenden modifizierten Organismen“ (LMOs) angewendet wird (Vgl. Behrends, 2007, 103-104.).

[3] Sparwasser – Engel – Vofskuhle, 2003, 376.; Scheyli, 2000, 775-776.; Steinmann – Strack, 2000, 367.; Buck, 2000, 319.; Valdes, 2011, 55.

[4] Koch, 2010, 560.; Bundesamt für Naturschutz: Hintergrundinfo CBD-COP 10/MOP5. Was ist die MOP? 5. Tagung der Vertragsparteien des Protokolls über biologische Sicherheit.

[5] Convention on Biological Diversity.

auf die Erhaltung und nachhaltige Nutzung der biologischen Vielfalt haben können“, erhalten soll.^[6]

An dem COP 2 wurde im Jahre 1995 in Jakarta ein entsprechendes Verhandlungsmandat (sog. „*Jakarta Mandat*“) beschlossen. Zu diesem Zweck kam eine Open Ended ad hoc Working Group (OEWG) zustande, deren Vorsitzende vor der außerordentlichen Vertragsstaatenkonferenz der CBD („*Extraordinary Conference of Parties*“ – ExCOP) in Cartagena (Kolumbien) im Februar 1999 einen Entwurfstext für ein Protokoll über Biologische Sicherheit vorlegte. Der Vorschlag hatte einige kritische Punkte, wie etwa die Frage der Behandlung von genetisch veränderten Agrarprodukten, die Anwendbarkeit des Vorsorgeprinzips, die Haftung für Schäden aus der grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs, oder das Verhältnis des Protokolls zu den Abkommen der Welthandelsorganisation. Daraufhin machte die Europäische Union am letzten Verhandlungstag einen Kompromissvorschlag, den alle Verhandlungsteilnehmer mit Ausnahme der sog. Miami-Gruppe (Argentinien, Australien, Chile, Kanada, Uruguay, USA) unterstützten, der aber schließlich nicht akzeptiert wurde. Die außerordentliche Vertragsstaatenkonferenz wurde im Januar 2000 in Montreal (Kanada) fortgesetzt, wo das Protokoll schließlich verabschiedet wurde.^[7]

II. ZIELSETZUNG UND GELTUNGSBEREICH DES CARTAGENA PROTOKOLLS

1. Zielsetzung

Das Ziel des Protokolls ist zu einem angemessenen Schutz bei der Weitergabe, Handhabung und Verwendung der lebenden genetisch veränderten Organismen, die nachteilige Auswirkungen für die Erhaltung und Nutzung der Biodiversität oder Risiken für die menschliche Gesundheit haben könnten, beizutragen. Dabei sind besonders die Risiken in Zusammenhang mit der grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs zu berücksichtigen.^[8]

[6] Art. 19 Abs. 3 CBD; Präambel Cartagena Protokoll; Ball, 2000, 353.; Rengeling, 2003, 808.; Scheyli, 2000, 774.; Buck, 2000, 320.; Steinmann – Strack, 2000, 368.; Behrends, 2007, 104.; Außerdem verpflichtet Art. 8 lit. g CBD die Vertragsparteien soweit möglich und sofern angebracht, Mittel zur Regelung, Bewältigung oder Kontrolle der Risiken, die mit der Nutzung und Freisetzung von LMOs zusammenhängen, einzuführen oder beizubehalten. Dabei sind auch die Risiken für die menschliche Gesundheit zu berücksichtigen (Vgl.: Buck, 2000, 319.; Behrends, 2007, 104.).

[7] Ball, 2000, 353.; Buck, 2000, 320-321.; Steinmann – Strack, 2000, 368.; Vidékfejlesztési Minisztérium: Cartagena Jegyzőkönyv; Behrends, 2007, 104-105.; Fricke, 2004, 178.

[8] Art. 1. Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.

Also das Hauptziel des Protokolls ist, die möglichen negativen Effekte der Biotechnologie auf die Biodiversität und die menschliche Gesundheit zu reduzieren.^[9]

2. Geltungsbereich und Schutzgüter

Der Anwendungsbereich des Cartagena Protokolls erstreckt sich auf die grenzüberschreitende Verbringung, sowie die Durchfuhr, die Handhabung und die Verwendung aller LMOs, welche nachteilige Auswirkungen auf die Erhaltung und nachhaltige Nutzung der Biodiversität haben können, oder Risiken für die menschliche Gesundheit bedeuten können.^[10]

Lebender veränderter Organismus (LMO) bedeutet nach der Begriffsbestimmung des Protokolls „jeden lebenden Organismus, der eine neuartige Kombination genetischen Materials aufweist, die durch die Nutzung der modernen Biotechnologie erzielt wurde“.^[11]

Lebend sind im Sinne des Protokolls die Organismen, die fähig sind, genetisches Material zu übertragen und zu vervielfältigen, einschließlich steriler Organismen, Viren und Viroiden.^[12]

So sind zum Beispiel LMOs die genetisch veränderten Bakterien und Viren, die in der Pharmaindustrie verwendet werden, gentechnisch modifiziertes Saatgut und Pflanzen (wie z. B. Mais, Soja oder Weizen), gentechnisch veränderte Nutztiere, die noch vermehrungsfähig sind. Verarbeitete Produkte wie etwa Sojaöl sind aber keine LMOs.^[13]

Schutzgüter des Protokolls sind die biologische Vielfalt und ihre nachhaltige Nutzung, sowie die menschliche Gesundheit.^[14]

[9] Nordmann, 2014, 215.; Härtel, 2008, 239-240.

[10] Art. 4 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.

[11] Art. 3 lit. g Cartagena Protokoll.

[12] Art. 3 lit. h Cartagena Protokoll; Behrends, 2007, 107.

[13] Buck, 2000, 322.; Steinmann – Strack, 2000, 368.; Scheyli, 2000, 776.

[14] Art. 4 Cartagena Protokoll. Es war bestritten, ob die menschliche Gesundheit als Schutzzweck berücksichtigt werden kann. Die Ursache des Streites war, dass die sog. „Jakarta Mandat“ weiter gefasst wurde, als die Ermächtigungsgrundlage im Biodiversitätsabkommen (Art. 19 Abs. 3 CBD). Schließlich wurde aber dieser zusätzliche Schutzzweck auf Druck der überwiegenden Anzahl der Vertragsstaaten ins Cartagena Protokoll aufgenommen (Vgl. Steinmann – Strack, 2000, 369.; Behrends, 2007, 117-118.).

III. VERFAHREN IN ZUSAMMENHANG MIT DER ERLAUBNIS VON GRENZÜBERSCHREITENDEN TRANSFER

1. Verfahren der Vorherigen Informierten Zustimmung (AIA-Verfahren)

Das Hauptziel des Cartagena Protokolls ist die Kontrolle des grenzüberschreitenden Transfers von LMOs, um die damit in Zusammenhang stehenden Risiken vermindern zu können. Zu diesem Zweck steht das Verfahren der Vorherigen Informierten Zustimmung („*Advance Informed Agreement Procedure*“ – AIA-Verfahren) im Vordergrund.^[15]

Gemäß Art. 7 Abs. 1 des Protokolls findet das AIA-Verfahren vor der ersten absichtlichen grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs mit dem Ziel der absichtlichen Einbringung in die Umwelt im Importstaat statt.^[16]

a) Ausnahmen von dem AIA-Verfahren

Es gibt einige Typen von gentechnisch veränderten Organismen, auf die das AIA-Verfahren nicht anwendbar ist. Die Ausnahmen von dem AIA-Verfahren sind die folgende:

Die gentechnisch veränderten Organismen, die nicht mehr vermehrungsfähig sind, da die Anwendung des AIA-Verfahrens sich nur auf die „*lebenden modifizierten Organismen*“ beschränkt.^[17]

Auch die pharmazeutischen Produkte für den Menschen sind vom Anwendungsbereich des Protokolls ausgenommen, wenn für sie andere völkerrechtliche Abkommen gelten, oder andere internationale Organisationen zuständig sind.^[18]

- Die Durchfuhr, also der Transit von LMOs in einen Drittstaat. Die Vertragsparteien können aber nationale Regelungen für den Transport von LMOs durch ihre Staatsgebiete treffen.^[19]
- Die grenzüberschreitende Verbringung von LMOs, die zur Anwendung in geschlossenen Systemen („*contained use*“) bestimmt sind. (Zum Beispiel in wissenschaftlichen Labors.) Die Vertragsparteien können aber die LMOs vor dem Import einer Risikobeurteilung unterziehen, und Normen für die Verwendung von LMOs in geschlossenen Systemen erlassen.^[20]

[15] Scheyli, 2000, 776.

[16] Art. 7 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.; Behrends, 2007, 107.; Valdes, 2011, 56.

[17] Scheyli, 2000, 780.

[18] Art. 5 Cartagena-Protokoll; Steinmann – Strack, 2000, 368.; Buck, 2000, 322.; Scheyli, 2000, 780.; Behrends, 2007, 106.

[19] Art. 6 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.; Scheyli, 2000, 780.; Behrends, 2007, 107.

[20] Art. 6 Abs. 2 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.; Steinmann – Strack, 2000, 369.; Behrends, 2007, 107.

- Die LMOs, die als Nahrung- oder Futtermittel, oder zur Weiterverarbeitung dienen („*food, feed or processing*“ – FFPs). Für sie gelten bestimmte Sonderbestimmungen (ein vereinfachtes Verfahren) des Protokolls.^[21]
- Die grenzüberschreitende Verbringung von LMOs, die – nach Entscheidung der Vertragsstaatenkonferenz zur Konvention über Biologische Sicherheit (CoPMoP) – wahrscheinlich keine nachteiligen Wirkungen auf die Erhaltung und nachhaltige Nutzung der Biodiversität, sowie auf die menschliche Gesundheit haben.^[22]

b) Verfahrensstufen

Das AIA-Verfahren besteht grundsätzlich aus zwei Teilen: Aus der Notifikation des Imports durch den Exporteur und aus der vorherigen Zustimmung des Importeurs.^[23]

Da das AIA-Verfahren vor dem geplanten Export von LMOs durchgeführt werden soll, braucht der Exporteur die vorherige Zustimmung des Importstaates.^[24] So hat der Exportstaat oder der Exporteur vor der grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs die zuständige Behörde des Importstaates von dem beabsichtigten Transport schriftlich zu benachrichtigen. In der Anlage I Cartagena Protokoll gibt es eine Liste von den Mindestinformationen (so Angaben zum Transport, zum LMO selbst, und Hinweise zu den empfohlenen Methoden zur Gewährleistung des sicheren Umgangs mit dem LMO), die in der schriftlichen Notifikation angegeben werden müssen.^[25]

Die zuständige Behörde des Importstaates hat innerhalb von 90 Tagen den Eingang der Notifikation zu bestätigen.^[26] In dieser Bestätigung muss man darauf hinweisen, ob die Angaben in der Notifikation den Mindestanforderungen von der Anlage I Cartagena Protokoll entsprechen, und nach welchem Verfahren über den Import von den LMOs entschieden wird. (Die Vertragsstaaten haben die Möglichkeit, nach ihrem innerstaatlichen Recht zu verfahren, oder nach dem in Art. 10 Cartagena Protokoll beschriebenen Verfahren vorzugehen.)^[27] Wenn es keine Empfangsbestätigung erteilt wird, gilt es nicht als Zustimmung zur grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs.^[28]

[21] Art. 7 Abs. 3 Cartagena Protokoll; Steinmann – Strack, 2000, 368.; Buck, 2000, 322.; Scheyli 2000, 781.; Behrends, 2007, 107-108.

[22] Art. 7 Abs. 4 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.; Scheyli, 2000, 780.; Steinmann – Strack, 2000, 369.

[23] Steinmann – Strack, 2000, 369.; Behrends, 2007, 107.

[24] Scheyli, 2000, 777.; Behrends, 2007, 108.

[25] Art. 8 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 322.; Scheyli, ZaöRV, 2000, 777.; Behrends, 2007, 108.

[26] Art. 9 Abs. 1 Cartagena Protokoll.

[27] Art. 9 Abs. 2 Cartagena Protokoll; Behrends, 2007, 128-129.

[28] Art. 9 Abs. 4 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 323.; Scheyli, 2000, 778.

Die zuständige Behörde hat innerhalb von 270 Tagen eine begründete Entscheidung von der Importgenehmigung zu treffen, oder die antragstellende Stelle über die Verlängerung der Entscheidungsfrist zu informieren.^[29] (Auch das Versäumnis der fristmäßigen Entscheidung gilt nicht als Zustimmung zum Import.)^[30]

c) Entscheidungsmöglichkeiten

Der Importstaat hat vier Möglichkeiten hinsichtlich der Entscheidung: Er kann den Import ohne weitere Bedingungen genehmigen, er kann die Genehmigung mit bestimmten Bedingungen erteilen, oder er kann den Import verbieten. Schließlich kann er zusätzliche Informationen verlangen, oder die Entscheidungsfrist verlängern.^[31]

Der Importstaat kann bei Vorliegen neuer wissenschaftlicher Erkenntnisse über mögliche nachteilige Auswirkungen auf die biologische Vielfalt seine getroffene Entscheidung jederzeit überprüfen und nötigenfalls ändern.^[32]

d) Risikobeurteilung

Bei dem AIA-Verfahren spielt die Risikobeurteilung („*risk assessment*“) eine wichtige Rolle. Die Entscheidungen müssen im Einklang mit den Grundsätzen der Risikobeurteilung getroffen werden, die in Art. 15 und in der Anlage III zu finden sind.^[33]

Die Risikobeurteilung bezweckt die Feststellung und Beurteilung der möglichen nachteiligen Auswirkungen von LMOs auf die Erhaltung und nachhaltige Nutzung der Biodiversität und auf die menschliche Gesundheit, wobei die Risikobeurteilung streng wissenschaftlich durchzuführen ist.^[34]

Es ist also eine Verpflichtung des Importstaates, um eine Risikobeurteilung im Rahmen des AIA-Verfahrens zu kümmern.^[35] Er kann aber die Ausführung der Risikobeurteilung,^[36] oder die Tragung der Risikobeurteilungskosten^[37] vom Exporteur verlangen.^[38] So wird es auch möglich, die Risikobeurteilung von einer unabhängigen Institution – unter Kostentragung des Exporteurs – durchführen zu lassen.^[39]

[29] Art. 10 Abs. 3 Cartagena Protokoll.

[30] Art. 10 Abs. 5 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 778.; Buck, 2000, 323.; Behrends, 2007, 107., 115.

[31] Art. 10 Abs. 3 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 778-779.

[32] Art. 12 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 779.; Scherzberg, 2005, 5.; Behrends, 2007, 126.

[33] Art. 10 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 323.; Valdes, 2011, 57.

[34] Art. 15 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 323.; Valdes, 2011, 57.

[35] Scheyli, 2000, 787-788.

[36] Art. 15 Abs. 2 Cartagena Protokoll.

[37] Art. 15 Abs. 3 Cartagena Protokoll.

[38] Scheyli, 2000, 779.

[39] Buck, 2000, 323.; Behrends, 2007, 116-117.

Hinsichtlich der Durchführung der Risikobeurteilung werden folgende Grundsätze in der Anlage III aufgezählt:

Die Risikobeurteilung soll auf anerkannte wissenschaftlichen Untersuchungsmethoden und transparent durchgeführt werden. Bei der Beurteilung können externes Expertenwissen und die Leitlinien einschlägiger internationaler Organisationen berücksichtigt werden.^[40]

Die Risikobeurteilung ist für jeden Einzelfall („*case-by-case*“) durchzuführen, da es von dem betroffenen LMO, seiner Nutzungsart, oder der voraussichtlich betroffenen Umwelt abhängt, welche Informationen für die Risikoabschätzung erforderlich sind.^[41]

Es wird klargestellt, dass das Fehlen der wissenschaftlichen Gewissheit oder des wissenschaftlichen Konsenses weder als ein besonderes Risiko, noch als ein nicht vorhandenes oder annehmbares Risiko auszulegen ist.^[42]

So wird es in dem Protokoll auch betont, dass mangelnde wissenschaftliche Sicherheit hinsichtlich des Umfangs von möglichen nachteiligen Auswirkungen eines LMO auf die Biodiversität und die menschliche Gesundheit die Vertragspartei nicht daran hindert, eine Entscheidung über das Verbot der Einfuhr zu treffen, um die möglichen nachteiligen Auswirkungen zu verhindern oder zu minimieren (sog. Vorsorgeprinzip – „*precautionary principle*“).^[43] Das Protokoll ermöglicht damit die Vorsorge auch gegenüber den bislang nicht bekannten Wirkungen.^[44] Diese Ermächtigung ist aber nicht unbegrenzt: Die Einschränkung ist nur bei der Ungewissheit über den Umfang von Risiken möglich, so müssen mindestens „*wissenschaftlich erkennbare Hinweise auf gewisse Risiken*“ bestehen.^[45]

In der Anlage III werden auch die methodischen Grundlagen der Risikobeurteilung konkretisiert. Die folgenden Schritte müssen eingehalten werden: Die Identifizierung neuer Eigenschaften des LMO, die nachteilige Auswirkungen auf die Biodiversität oder auf die menschliche Gesundheit haben können.^[46] Die Bestimmung der Eintrittswahrscheinlichkeit der möglichen nachteiligen Auswirkungen,^[47] die Einschätzung ihrer Konsequenzen,^[48] sowie des Gesa-

[40] Anlage III Nr.3 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 323.

[41] Anlage III Nr.6 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 786-787.; Buck, 2000, 323.; Behrends, 2007, 107.; Valdes, 2011, 57.

[42] Anlage III Nr.4 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 786.; Buck, 2000, 323.; Scherzberg, 2005, 5.; Behrends, 2007, 118.

[43] Art. 10 Abs. 6 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 323.; Steinmann – Strack, 2000, 370-371.; Fricke, 2004, 183.; Herdegen, 2014, 121.; Valdes, 2011, 57. Die Anwendung des Vorsorgeprinzips geht schon an die Rio Deklaration (Principle 15) aus dem Jahre 1992 zurück (Vgl. Scherzberg, 2005, 5.). Hinter dem Vorsorgeprinzip steht der Gedanke, dass der Umweltschutz effektiver ist, wenn bereits die Entstehung von Schaden oder Belastungen vermieden werden kann (Vgl. Graf Vitzthum, 2010, 465.).

[44] Scherzberg, 2005, 5.

[45] Behrends, 2007, 120.

[46] Anlage III Nr.8 lit. a Cartagena Protokoll.

[47] Anlage III Nr.8 lit. b Cartagena Protokoll.

[48] Anlage III Nr.8 lit. c Cartagena Protokoll.

mtrisikos vor dem Hintergrund der Schadenseintrittswahrscheinlichkeit, und dessen Konsequenzen.^[49] Die Empfehlung, ob diese Risiken annehmbar oder beherrschbar sind.^[50] Im Falle der Unsicherheit bei der Risikoabschätzung können weitere Informationen verlangt werden, oder geeignete Risikobewältigungsstrategien eingesetzt werden, und/oder die LMOs in der aufnehmenden Umwelt überwacht werden.^[51]

Die Risikobeurteilung ist also ein gemischt national-internationales Verfahren. Die Entscheidung über die Importgenehmigung treffen die nationalen Behörden, aber die dabei angewandte Methodik wird nach dem Protokoll standardisiert.^[52]

2. Verfahren bei den LMOs zur unmittelbaren Verwendung als Lebens- oder Futtermittel oder zur Verarbeitung

Von dem AIA-Verfahren sind die LMOs, die zur unmittelbaren Verwendung als Lebens- oder Futtermittel oder zur Verarbeitung vorgesehen sind (sog. LMO-FFPs), ausgenommen. Für den internationalen Handel mit diesen LMOs sind die Verfahrensregeln des Art. 11. des Protokolls anwendbar.^[53]

Für den Import von LMO-FFPs ist im Protokoll keine vorherige Notifikation des Exporteurs oder vorheriges Einverständnis des Importstaates vorgesehen. Aber wenn die Vertragsstaaten möchten, können sie nationale Regelungen bezüglich des Imports von LMO-FFPs erlassen. So kehrt in diesem Fall die Handlungspflicht um: Nicht der Exporteur muss die Erlaubnis beantragen, sondern der Importstaat muss tätig werden, um die Einfuhr zu verhindern.^[54]

Wenn eine Vertragspartei über den Import von LMO-FFPs entscheidet, muss sie ihre Entscheidung innerhalb 15 Tagen der anderen Vertragspartei über die Biosafety Clearing House mitteilen. Wenn die andere Vertragspartei keinen Zugang zum Biosafety Clearing House hat, ist sie schriftlich zu informieren.^[55]

[49] Anlage III Nr.8 lit. d Cartagena Protokoll; Vgl. Behrends, 2007, 118.

[50] Anlage III Nr.8 lit. e Cartagena Protokoll.

[51] Anlage III Nr.8 lit. f Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 323.

[52] Steinmann – Strack, 2000, 370.

[53] Scheyli, 2000, 781.; Behrends, 2007, 107. Die Mehrheit der Staaten, so besonders die Entwicklungsländer und die EU argumentierten für die umfassende Anwendbarkeit des Cartagena Protokolls auf alle LMOs, weil sie in den genetisch veränderten Nahrungsmitteln eine Gefahr für die menschliche Gesundheit sahen. Die großen Agrarexporture, besonders die USA wollten aber die Begrenzung des Anwendungsbereichs des Protokolls. Schließlich ist eine Kompromisslösung zwischen den Entwicklungsländern und der EU einerseits und den größten Exportstaaten von LMOs andererseits zustande gekommen: Für die wichtigsten Massenagrargüter ist das AIA-Verfahren nicht anwendbar, sie wurden aber vom Geltungsbereich des Cartagena Protokolls nicht ganz ausgenommen, so blieb eine Importkontrolle – meistens nach dem innenstaatlichen Recht – auch in diesem Fall möglich. (Vgl. Steinmann – Strack, 2000, 369.; Scheyli, 2000, 782.; Behrends, 2007, 108.).

[54] Steinmann – Strack, 2000, 369.

[55] Art. 11 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Scheyli, 2000, 782.

Die Vertragsparteien können ihre Entscheidungen hinsichtlich der Importerlaubnis von LMO-FFPs nach ihrem innerstaatlichen Recht treffen, mit der Voraussetzung, dass es mit dem Ziel des Protokolls vereinbar ist.^[56] (In diesem Fall muss das anwendbare innerstaatliche Recht über das Biosafety Clearing House zugänglich gemacht werden.)^[57]

Die Entwicklungsländer oder die Länder im Übergang zur Marktwirtschaft haben die Möglichkeit, wenn sie über kein innerstaatliches Recht zur Entscheidung über den Import von LMO-FFPs verfügen, ihre Entscheidungen vor der ersten Einfuhr der LMO-FFPs nach einer mit der Anlage III Cartagena Protokoll im Einklang stehenden Risikobeurteilung innerhalb 270 Tagen zu treffen.^[58]

Auch bezüglich der LMO-FFPs wird die Anwendbarkeit des Vorsorgeprinzips noch einmal betont.^[59]

Also hinsichtlich der Einfuhrerlaubnisse von LMO-FFPs enthält das Protokoll vereinfachte Anforderungen und die Vertragsparteien können selbst entscheiden, ob nationale Regelungen getroffen werden und wie gründlich sie den Import von LMO-FFPs kontrollieren wollen.^[60]

3. Einbeziehung von sozioökonomischen Erwägungen

Bei der Entscheidung über den Import von LMOs können gemäß Art. 26 des Protokolls auch sozioökonomische Erwägungen berücksichtigt werden. Dabei können besonders die Auswirkungen von LMOs auf die Biodiversität – insbesondere im Hinblick auf den Wert der Biodiversität für die indigenen und ortsansässigen Gemeinschaften – berücksichtigt werden. Die Einbeziehung von sozioökonomischen Erwägungen kann aber nur im Einklang mit den internationalen Verpflichtungen der Vertragsparteien geschehen.^[61]

[56] Art. 11 Abs. 4 Cartagena Protokoll. Diese Regelungen verpflichten die Vertragsstaaten nicht zu Importbeschränkungen, sondern sie bedeuten viel mehr Grenzen für die Zulässigkeit von Importbeschränkungen. (Vgl. Behrends, 2007, 131-135.).

[57] Art. 11 Abs. 5 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Scheyli, 2000, 783.

[58] Art. 11 Abs. 6 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Scheyli, 2000, 783.

[59] Art. 11 Abs. 8 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Fricke, 2004, 183.

[60] Buck, 2000, 323-324.

[61] Art. 26 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Steinmann – Strack, 2000, 371.; Herdegen, 2014, 121.; Scherzberg, 2005, 5.; Valdes, 2011, 57-58. Die Vereinbarkeit dieser Möglichkeit mit den WTO-Verträgen ist fraglich (Vgl. Behrends, 2007, 121.).

IV. WEITERE BESTIMMUNGEN

1. Kennzeichnungspflicht

Die Kennzeichnung von LMOs im internationalen Handel wurde differenziert geregelt.^[62]

Die LMOs, die zur absichtlichen Freisetzung in die Umwelt, oder zur Anwendung in geschlossenen Systemen bestimmt sind, müssen eindeutig als lebende genetisch veränderte Organismen gekennzeichnet werden. Hinzu kommen noch bestimmte technische Anforderungen betreffend den sicheren Umgang, weiterhin Angaben zum Importeur und zum Exporteur. Die Identität und die wesentlichen Merkmale von den LMOs, sowie die Erfordernisse der sicheren Handhabung müssen auch angegeben werden.^[63]

Im Falle von LMO-FFPs muss in der Kennzeichnung stehen, dass sie GVO^[64] „enthalten können“, und dass sie nicht zur Einbringung in die Umwelt bestimmt sind.^[65] Eine genauere Angabe, hinsichtlich der Größe des LMO-Anteils und der Art des LMOs ist nicht erforderlich, wenn die betreffenden LMOs bereits zugelassen und als sicher bewertet wurden.^[66]

2. Risikomanagement

Gemäß Art. 18. Abs. 1 des Protokolls sollen die Vertragsstaaten geeignete Maßnahmen einführen, um die Risiken, die mit der Verwendung und Transfer von LMOs zusammenhängen, zu bewältigen und zu kontrollieren.^[67] Als mögliche Maßnahme sollten die Vertragsparteien sicherstellen, dass die LMOs erst nach einer ihrem Lebenszyklus oder Generationsdauer entsprechenden Beobachtungszeit verwendet werden.^[68]

Die Vertragsstaaten sollen auch Maßnahmen ergreifen, um die unabsichtliche grenzüberschreitende Verbringung von LMOs zu verhindern.^[69]

[62] Buck, 2000, 324.

[63] Art. 18 Abs. 2 lit. a und c Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Steinmann – Strack, 2000, 371.; Scheyli, 2000, 792-793.

[64] GVO ist die gemeinhin übliche Abkürzung für gentechnisch veränderte Organismen (Vgl. Bundesamt für Naturschutz: Hintergrundinfo CBD-COP 10/MOP5.).

[65] Art. 18 Abs. 2 lit. b Cartagena Protokoll; Buck, 2000, 324.; Steinmann – Strack, 2000, 371.; Scheyli, 2000, 792.

[66] Bundesamt für Naturschutz: Hintergrundinfo CBD-COP 10/MOP5.

[67] Art. 16 Abs. 1 Cartagena Protokoll.

[68] Art. 16 Abs. 4 Cartagena Protokoll; Buck, ZUR 2000, 325.; Valdes, 2011, 57-58.

[69] Art. 16 Abs. 3 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 795.

3. Biosafety Claering-House-System

Das Cartagena Protokoll errichtete auf internationaler Ebene eine Kontakt- und Informationsstelle. Dieses Mechanismus erleichtert den Austausch von Informationen über LMOs, und unterstützt die Vertragsstaaten bei der Umsetzung des Protokolls. Hier werden zum Beispiel die in den Vertragsstaaten geltenden entsprechenden Gesetze und andere Regelungen, sowie die vorgenommenen Risikoabschätzungen öffentlich zugänglich gemacht. Auch wenn ein Vertragsstaat dem Import eines bestimmten LMO zustimmt, hat sie es dem Biosafety Claering-House-Mechanismus mitzuteilen.^[70]

4. Das Verhältnis des Cartagena Protokolls zum WTO-Regelwerk

Das Cartagena Protokoll ermöglicht den Vertragsstaaten, die Genehmigung zu einer geplanten grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs zu verweigern, was aber zu einem Konflikt mit dem den freien Welthandel schützenden WTO-Recht^[71] führen kann.^[72]

Das Verhältnis des Cartagena Protokolls zu den WTO-Abkommen ist unklar^[73] (es ist bewusst unklar gehalten).^[74] Es ist umstritten, ob die allgemeinen Vorrang- und Kollisionsregeln des Völkerrechts hier eine Abhilfe schaffen können.^[75]

In der Präambel des Protokolls ist dieses Verhältnis in den letzten drei Absätzen angesprochen:

„in der Erkenntnis, dass sich Handels- und Umweltübereinkünfte wechselseitig stützen sollten, um eine nachhaltige Entwicklung zu erreichen;

in Bekräftigung der Tatsache, dass dieses Protokoll nicht so auszulegen ist, als bedeute es eine Änderung der Rechte und Pflichten einer Vertragspartei aufgrund geltender völkerrechtlicher Übereinkünfte;

[70] Art. 20 Abs. 1 Cartagena Protokoll; Scheyli, 2000, 789-791.; Bundesamt für Naturschutz: Hintergrundinfo CBD-COP 10/MOP5.

[71] Es könnte auch ein Verstoß gegen das GATT 1994 und gegen das SPS Abkommen (WTO-Abkommen über Sanitäre und Phytosanitäre Maßnahmen) in Betracht kommen (Vgl. Buck, 2000, 325-329.; Steinmann – Strack, 2000, 372-373.; Fricke, 2004, 183-184.).

[72] Scheyli, 2000, 796-797.; Herdegen, 2014, 121.

[73] Steinmann – Strack, 2000, 372.

[74] Herdegen, 2014, 121.

[75] Nach der Ansicht von einigen Autoren sprechen die allgemeinen Rechtsgrundsätze des Völkerrechts, (insbesondere die Wiener Vertragsrechtskonvention), wie die *lex posterior* und *lex specialis*, für einen Vorrang des Cartagena Protokolls (vgl. Steinmann – Strack, 2000, 372.). Nach anderen Meinungen können hier die allgemeinen Regeln des Völkerrechts keine endgültige Klärung schaffen (vgl. Fricke, 2004, 183.; Scheyli, 2000, 797.). Nach Neumanns Ansicht ist der zweite Zitierte Präambel-Absatz so auszulegen, dass das Protokoll bei einer Kollision mit früheren Übereinkommen (besonders mit dem WTO-Panel) sich keinen Vorrang als *lex specialis* oder als *lex posterior* vindizieren kann (Vgl. Neumann, 2001, 419.).

in dem Verständnis, dass vorstehender Beweggrund nicht darauf abzielt, dieses Protokoll anderen völkerrechtlichen Übereinkünften unterzuordnen“.

Die zitierten Absätze klären das Verhältnis des Cartagena Protokolls zu den WTO Abkommen nicht. Nach dem zweiten Absatz sollten die Rechte und Pflichten aus anderen internationalen Übereinkünften nicht berührt werden – was auf die Unterordnung des Protokolls hinweist –, aber aufgrund des nächsten Absatzes ist das Protokoll anderen völkerrechtlichen Übereinkünften nicht unterzuordnen. Also die zwei letzten Absätze stehen im Widerspruch zueinander.^[76]

So ist aufgrund des Protokolltextes kein eindeutiger Anwendungsvorrang des Cartagena Protokolls oder des WTO-Rechts feststellbar.^[77] So muss das Spannungsverhältnis zwischen dem Cartagena Protokoll und dem WTO-Recht von Fall zu Fall konkretisiert werden. Bei dieser Konkretisierung könnte der erste einschlägige Absatz der Präambel als allgemeiner Auslegungsgrundsatz dienen: Durch die Auslegung des Protokolls und des WTO-Abkommens sollten beide Rechtsregime sich wechselseitig verstärken, und beider eine möglichst weitreichende Geltungskraft ermöglicht werden.^[78]

5. Haftung

Da es bei den Protokollverhandlungen überaus umstritten war – besonders vonseiten der größten Agrarexporteure – ob es notwendig sei, Haftungsregelungen hinsichtlich der LMOs zu treffen, und wenn ja, mit welchen Bedingungen, und dieser Streit den Abschluss des Protokolls gefährdete, wurde die Entscheidung über ein Haftungsregime auf spätere Zeit verschoben.^[79]

So enthält Art. 27 des Protokolls einen Verhandlungsauftrag: An der ersten Konferenz der Vertragsparteien des Protokolls soll die Ausarbeitung von Haftungsregeln für Schäden, die durch die grenzüberschreitende Verbringung von LMOs entstanden sind, angefangen und innerhalb von vier Jahren abgeschlossen werden.^[80]

[76] Steinmann – Strack, 2000, 372.; Buck, 2000, 324.; Fricke, 2004, 183.

[77] Neumann, 2001, 420.

[78] Buck, 2000, 324.; Fricke, 2004, 183.; Nordmann, 2014, 217.; Neumann, 2001, 420.

[79] Steinmann – Strack, 2000, 372.; Nordmann, 2014, 216-217.

[80] Art. 27 Cartagena Protokoll; Steinmann – Strack, 2000, 372.

a) Exkurs: Nagoya-Kuala Lumpur-Zusatzprotokoll

Auf der Ermächtigungsgrundlage des Art. 27 Cartagena Protokoll wurde das sog. Nagoya-Kuala Lumpur-Zusatzprotokoll^[81] im Jahre 2010 ins Leben gerufen. Das Zusatzprotokoll trat am 5. März 2018 in Kraft, und hat zurzeit 45 Mitglieder.^[82] Dieser völkerrechtliche Vertrag enthält neue Haftungsregelungen für solche Fälle, in denen importierte LMOs eine Schädigung der Biodiversität verursachen.^[83]

Im Zusatzprotokoll ist erstens die öffentlich-rechtliche Verantwortung des beruflich handelnden Verursachers gegenüber den nationalen Behörden vorgesehen,^[84] zweitens sollten die Vertragsstaaten Leitlinien für die zivilrechtliche Haftung des Verursachers für die Schäden infolge der grenzüberschreitenden Verbringung von LMOs ausarbeiten.^[85] Bei dem zweiten Regelungsansatz können die Vertragsparteien selbst entscheiden, ob sie sich bei der Ausgestaltung des Haftungsstandards für eine Gefährdungshaftung, oder für eine Verschuldenshaftung entscheiden.^[86]

Das Zusatzprotokoll lässt für die Vertragsparteien bei beiden Regelungsansätzen einen weiten Ausgestaltungsspielraum. Die Regelungsdichte ist bei der öffentlich-rechtlichen Verantwortlichkeit höher. Hinsichtlich der zivilrechtlichen Haftung können wir nur von Leitlinien sprechen.^[87]

V. BEWERTUNG DES CARTAGENA PROTOKOLLS

Da die genetisch modifizierten Organismen neben ihren positiven Anwendbarkeit (zum Beispiel in der Pharmaindustrie) potenziell auch vielerlei Gefahren für die biologische Vielfalt und für die menschliche Gesundheit verursachen können, ist es zu begrüßen, dass das Cartagena Protokoll den Vertragsstaaten ermöglicht, bei dem grenzüberschreitenden Transfer von LMOs über ihre Zulassung zu entscheiden.

[81] Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety; Zusatzprotokoll von Nagoya/Kuala Lumpur über Haftung und Wiedergutmachung zum Protokoll von Cartagena über die biologische Sicherheit, Übersetzung des französischen Originaltextes (zwischen Deutschland, Lichtenstein, Österreich und der Schweiz abgestimmte deutsche Übersetzung).

[82] Convention on Biological Diversity.

[83] Nordmann, 2014, 214., 219-220.

[84] Art. 5 Nagoya-Kuala Lumpur Zusatzprotokoll.

[85] Art. 12 Nagoya-Kuala Lumpur Zusatzprotokoll.

[86] Nordmann, 2014, 227-231.

[87] Nordmann, 2014, 231.

Ein Kompromisscharakter ist aber auch für das Cartagena Protokoll charakteristisch: Auf Druck der großen Agrarexporteure entschieden die Vertragsparteien, dass die strengeren Verfahrensregeln von dem AIA-Verfahren nur für den grenzüberschreitenden Transport von solchen LMOs gelten, deren Ziel die Freisetzung im Importstaat ist. Für die Agrarmassengüter, also für die LMOs zur unmittelbaren Verwendung als Nahrungs- und Futtermittel, oder zur Weiterverarbeitung, gelten nur die „abgeschwächten“ Verfahrensregeln des Art. 11 des Protokolls. Da aber diese zur unmittelbaren Verwendung bestimmten LMOs den mengenmäßig größten Anteil (etwa 90%) des international gehandelten LMOs ausmachen, bleibt der Anwendungsbereich des AIA-Verfahrens begrenzt.^[88] Zwar können die Vertragsstaaten auch in diesem zweiten Fall den Transport von LMO-FFPs bei einer potenziellen Gefahr verhindern, aber dafür müssen sie selbst tätig werden, also einschlägige Regelungen und Maßnahmen erfassen.

Es ist aber trotzdem bemerkenswert, dass bei beiden Verfahrensarten die Möglichkeit besteht, das Vorsorgeprinzip zur Geltung zu bringen. Also die Vertragsstaaten können auch im Falle mangelnder wissenschaftlicher Gewissheit über den Umfang möglicher negativer Auswirkungen von LMOs für das Einfuhrverbot von LMOs, oder für andere Präventionsmaßnahmen entscheiden.^[89]

Andere wichtige Fragen, wie die Haftungs- und Entschädigungsregeln wurden zwar durch das Protokoll offen gelassen,^[90] aber sie wurden später durch das Nagoya-Kuala Lumpur-Zusatzprotokoll geregelt – auch wenn das Zusatzprotokoll – wiederum als Kompromisslösung – einen weiten Ausgestaltungsspielraum für die Vertragsparteien ließ.^[91]

Zugleich ist es bedauerlich, dass das ursprüngliche Ziel des Cartagena Protokolls, der Schutz der biologischen Vielfalt, gegenüber den handelspolitischen Interessen der Agrarexporteure in vielen Hinsichten in den Hintergrund trat.^[92] Man kann aber trotzdem als ein bedeutender Erfolg betrachten, dass die Vertragsstaaten unter bestimmten Voraussetzungen den Import der aus Sicherheitsgründen unerwünschten LMOs verhindern können. Ziemlich unglücklich ist dabei aber das unklare Verhältnis des Protokolls zu den WTO-Abkommen.^[93]

Als Ergebnis ist festzustellen, dass das Cartagena Protokoll – trotz ihrer Schwächen, wie etwa die oft im Interesse der Akzeptation aufgeopferte Tiefe und Effektivität ihrer Regelungen – als ein Erfolg bewertet werden kann.

[88] Buck, 2000, 322.; Steinmann – Strack, 2000, 373.; Behrends, 2007, 107-108.

[89] Herdegen, 2014, 121.; Scherzberg, 2005, 6.

[90] Steinmann – Strack, 2000, 373.

[91] Nordmann, 2014, 236.

[92] Steinmann – Strack, 2000, 373.

[93] Steinmann – Strack, 2000, 373.

VI. ZUSAMMENFASSUNG

Zusammenfassend lässt sich feststellen, dass die Tatsache, dass das Übereinkommen über die biologische Vielfalt, sowie ihre geprüften Protokolle überhaupt zustande gekommen sind und sehr viele Vertragsparteien haben, zwar als großer Erfolg des globalen Zusammenschlusses zu bewerten ist, ihre tatsächliche Effektivität aber immer noch nicht zufriedenstellend ist. Die wirtschaftlichen Interessen der Staaten, insbesondere bestimmter Industriestaaten sind gegenüber dem Schutz und der Bewahrung der Biodiversität überwiegend. Diese Situation wird auch dadurch erschwert, dass eine von den größten Weltmächten, die USA nicht einmal Mitglied der Biodiversitätskonvention sind.

So ist es auch zu bemerken, dass solange es keine grundlegende Anschauungsveränderung bei den einzelnen Staaten, insbesondere bei den großen Industriestaaten passieren wird, werden die Regelungen des Übereinkommens nicht die gewünschten Wirkungen hinsichtlich der Minderung des Biodiversitätsverlustes haben.

Hinsichtlich des Regelungsbereiches des Cartagena Protokolls ist anzumerken, dass hinter der Entwicklung und Verwendung von genetisch modifizierten Organismen auch enormen wirtschaftlichen Interessen stehen. Das größte Verdienst des Cartagena Protokolls ist, dass es den Vertragsstaaten ermöglicht, den Transport von LMOs, oder LMO-FPPs bei einer potenziellen Gefahr durch einschlägige Regelungen und Maßnahmen zu verhindern. Es ist zu betonen, dass die Europäische Union – als eine der Vertragsparteien – versucht, die Verwendung von LMOs stark zu begrenzen.^[94] Wie lange sie aber dem wirtschaftlichen Druck seitens der USA noch widerstehen kann, ist aber eine Frage der Zeit.

LITERATUR

- Appel, Ivo (2005): *Staatliche Zukunfts- und Entwicklungsvorsorge. Zum Wandel der Dogmatik des Öffentlichen Rechts am Beispiel des Konzepts der nachhaltigen Entwicklung im Umweltrecht.* Tübingen, Mohr Siebeck.
- Ball, Christoph (2000): Das Biosicherheitsprotokoll: Ein unerwarteter Erfolg für die internationale Umweltpolitik. In: *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht (EuZW)*. 12/2000, 353.
- Baur, Bruno (2010): *Biodiversität.* Haupt Verlag, Bern-Stuttgart-Wien.

[94] Die Europäische Union versucht noch die Verwendung von LMOs zu begrenzen. In der EU wurde bis jetzt der Anbau von zwei Arten genetisch modifizierter Pflanzen (MON810 GM Mais und Amflora GM Kartoffel) zugelassen, aber die Zulassung letzterer wurde nach zwei Jahren infolge eines Urteils des Europäischen Gerichtshofs widerrufen. In Ungarn ist der Anbau beider erwähnten Arten, sowie aller anderen LMO Pflanzen verboten. Vgl. Agrárminisztérium, Az Európai Unió GMO-szabályozás ismertetése.

- Behrends, Alexander (2007): *Internationale Umweltabkommen zur Regelung des internationalen Handels mit gefährlichen Stoffen und ihr Verhältnis zu den WTO-Abkommen*. Köln, München, Carl Heymanns Verlag.
- Boda, Zsolt – Bella, Györgyi – Pató, Zsuzsanna (2008): Magyarország a nemzetközi környezetpolitikában. Az éghajlat és a biológiai sokféleség védelme. Az éghajlat és a biológiai sokféleség védelme. In: *Politikatudományi Szemle*. XVII/4. S. 7-31.
- Bradshaw, Corey J. A. – Giam, Xingli – Sodhi, Navjot S. (2010): Evaluating the Relative Environmental Impact of Countries. In: *PLoS ONE* 5(5) e 10440. S. 1-16. (Elérhető: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2862718/pdf/pone.0010440.pdf> (12.03.2020).
- Buck, Matthias (2000): Das Cartagena Protokoll über Biologische Sicherheit in seiner Bedeutung für das Verhältnis zwischen Umwelt-völkerrecht und Welthandelsrecht. In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (ZUR)*. 5/2000, S. 319-330.
- Cooper, Gregory F. – Willcock, Simon – Dearing, John A. (2020): Regime shifts occur disproportionately faster in larger ecosystems. In: *Nature Communications*. Vol. 11, Art. Nr. 1175 (2020), S. 1-10.: <https://www.nature.com/articles/s41467-020-15029-x.pdf> (14. 03. 2020).
- Eiden, Hanns-Christoph – Begemann, Frank – Schröder, Stefan – Blümlein, Gabriele (2014): Agrobiodiversität – Schlüssel für nachhaltige Landwirtschaftsentwicklung. In: Härtel, Ines (Hrsg.): *Nachhaltigkeit, Energiewende, Klimawandel, Welternährung*. Baden-Baden, Nomos Verlag, S. 194-213.
- Faragó, Tibor – Schmuck, Erzsébet (Hrsg.) (2012): *A biológiai sokféleség megőrzése. Az élet sokszínűsége*. Budapest, Magyar Természetvédők Szövetsége.
- Fodor, László (2019): *A falu füstje. A települési önkormányzatok és a környezet védelme a 21. század eleji Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Fricke, Marcel (2004): *Genetisch veränderte Lebensmittel im Welthandelsrecht. Die welthandelsrechtliche Konformität der divergierenden Regulierungsansätze in den USA und der EU*. Münster, Lit Verlag.
- Godt, Christine (2004): Von der Biopiraterie zum Biodiversitätsregime – Die sog. Bonner Leitlinien als Zwischenschritt zu einem CBD-Regime über Zugang von Vorteilsausgleich. In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (ZUR)*. 4/2004, S. 202-212.
- Gruber, Malte-Christian (2011): Biodiversitätsschutz als Forderung intergenerationeller Gerechtigkeit. Zugang zu genetischen Ressourcen, Vorteilsausgleich und Verantwortung für zukünftige Generationen. In: *Natur und Recht (NuR)*. 2011, Heft 33, S. 468-479.
- Härtel, Ines (2008): Biologische Vielfalt zwischen Nachhaltigkeit und Nutzung – der Beitrag des ökologischen Landbaus in seiner rechtlichen Ausgestaltung. In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (ZUR)*. 5/2008, S. 233-240.
- Herdegen, Matthias (2014): *Internationales Wirtschaftsrecht*. München, Verlag C.H. Beck.
- Hohmann, Harald (1993): Ergebnisse des Erdgipfels von Rio - Weiterentwicklung des Umweltvölkerrechts durch die UN-Umweltkonferenz von 1992. In: *Neue Zeitschrift für Verwaltungsrecht (NVwZ)*. S. 311-319.
- Kimminich, Otto – Freiherr von Lersner, Heinrich – Storm, Peter-Christoph (Hrsg.) (1994): *Handwörterbuch des Umweltrechts, 2. Aufl., II. Band*. Nachbarrecht – Zweitanmeldung, Erich Schmidt Verlag.
- Klopfer, Michael (2011): *Umweltschutzrecht, 2. Aufl.* München, Verlag C. H. Beck.
- Koch, Hans-Joachim (Hrsg.) (2010): *Umweltrecht, 3. Aufl.* München, Verlag Franz Vahlen.

- Koch, Hans-Joachim – Mielke, Christin (2009): Globalisierung des Umweltrechts. In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (ZUR)*. 9/2009, S. 403-409.
- Kotzur, Markus (2008): Das Übereinkommen über die biologische Vielfalt und die Rechte indigener Völker. In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (ZUR)*. 5/2008, S. 225-233.
- Marschall, Ilke – Lipp, Torsten – Schumacher, Jochen (2008): Die Biodiversitätskonvention und die Landschaft. Strategien und Instrumente zur Umsetzung der Biodiversitätskonvention „in situ“. In: *Natur und Recht (NuR) 2008, Heft 30*. S. 327-333.
- Mutke, Jens – Barthlott, Wilhelm (2008): Biodiversität und ihre Veränderungen im Rahmen des Globalen Umwelthandels: Biologische Aspekte. In: *Lanzerath, Dirk, u.a.: Biodiversität, Freiburg*. München, Verlag Karl Alber, S. 25-74.
- Neumann, Jan (2001): *Die Koordination des WTO-Rechts mit anderen völkerrechtlichen Ordnungen. Konflikte des materiellen Rechts und Konkurrenzen der Streitbeilegung*. Diss., Münster.
- Niekisch, Manfred – Witting, Rüdiger (2014): *Biodiversität: Grundlagen, Gefährdung, Schutz*. Berlin, Springer Spektrum.
- Nordmann, Henning (2014): Nachhaltigkeit als Schutz der biologischen Vielfalt: Biosafety-Protokoll und neue völkerrechtliche Haftungsregeln. In: Härtel, Ines (Hrsg.): *Nachhaltigkeit, Energiewende, Klimawandel, Welternährung. Politische und rechtliche Herausforderungen des 21. Jahrhunderts*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft.
- Proelß, Alexander (2010a): *Artenschutz und Biodiversität* (26.11.2010), <https://www.wsi.uni-kiel.de/de/lehre/vorlesungen/archiv/ws-2010-11/proelss/Umweltrecht/materialien/UmweltR%20III.pdf> (01.11.2015).
- Proelß, Alexander (2010b): *Artenschutz und Biodiversität II*. (17.12.2010), <https://www.wsi.uni-kiel.de/de/lehre/vorlesungen/archiv/ws-2010-11/proelss/Umweltrecht/materialien/UmweltR%20IV.pdf> (01.11.2015).
- Rengeling, Hans-Werner (Hrsg.) (2003): *Handbuch zum europäischen und deutschen Umweltrecht. Ein systematische Darstellung des europäischen Umweltrechts mit seinen Auswirkungen auf das deutsche Recht und mit rechtspolitischen Perspektiven, 2. Auflage, Band I: Allgemeines Umweltrecht*. Köln – Berlin – Bonn – München, Carl Heymanns Verlag KG.
- Rockström, Johan-Steffen et al. (2009): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity. In: *Ecology and Society*. 2009/2. (Art. 32), S. 1-33.
- Ruffert, Matthias (1993): Zu den Ergebnissen der Konferenz der Vereinten Nationen für Umwelt und Entwicklung. In: *Jahrbuch des Umwelt- und Technikrechts 1993*. Heidelberg, R. v. Decker's Verlag, S. 397-408.
- Scherzberg, Arno (2005): Risikomanagement vor der WTO. Zum jüngsten Handelsstreit zwischen der Europäischen Union und den Vereinigten Staaten über den Umgang mit gentechnisch veränderten Organismen. In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (ZUR)*. 1/2005, S. 1-8.
- Scheyli, Martin (2000): Das Cartagena-Protokoll über biologische Sicherheit zur Biodiversitätskonvention. In: *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)*. 2000, S. 771-802.
- Schöbener, Burkhard (Hrsg.) (2014): *Völkerrecht. Lexikon zentraler Begriffe und Themen*. Heidelberg, München, Landsberg, Frechen, Hamburg, C.F. Müller.
- Sparwasser, Reinhard – Engel, Rüdiger – Voßkuhle, Andreas (2003): *Umweltrecht. Grundzüge des öffentlichen Umweltschutzrechts, 5. Aufl.* Heidelberg, C. F. Müller Verlag.

- Steinmann, Arthur – Strack, Lutz (2000): Die Verabschiedung des „Biosafety-Protokolls“ – Handelsregelungen im Umweltgewand? In: *Zeitschrift für Umwelt und Recht (NuR)*. 2000, Heft 7, S. 367-373.
- Stoll, Peter-Tobias (2010): Gerechte Nutzung genetischer Ressourcen zwischen Bewahrung der Artenvielfalt, Schutz indigenen Wissens und Wirtschaftsfreiheit. In: Giegerich, Thomas – Proelß, Alexander (Hrsg.): *Bewahrung des Ökologischen Gleichgewichts durch Völker- und Europarecht*. Berlin, Duncker & Humblot.
- Szabó, Marcel (2019): A biológiai sokféleség jogi védelmének jelentősége. Gondolatok a 28/2017. (X. 25.) AB határozat nyomán. In: *Iustum Aequum Salutare*. XV. 2019. 2. S. 89-105.
- Valdes, Katja (2011): *Der Schutz der Biodiversität im Gentechnikrecht unter besonderer Berücksichtigung der Risikokontrolle gentechnisch veränderter Pflanzen*. Diss., Leipzig.
- Graf Vitzthum, Wolfgang (Hrsg.) (2010): *Völkerrecht, 5. Aufl.* Berlin, New York, De Gruyter.
- Wolfrum, Rüdiger (2001): Biodiversität – juristische, insbesondere völkerrechtliche Aspekte ihres Schutzes. In: Janich, Peter – Gutmann, Mathias – Prieß, Kathrin (Hrsg.): *Biodiversität. Wissenschaftliche Grundlagen und gesetzliche Relevanz*. Berlin – Heidelberg – New York, Springer-Verlag, S. 417-443.

WEITERE BENUTZTE INTERNETFUNDSTELLEN

- A Bilológiai Sokféleség Egyezmény magyarországi honlapja: <http://www.biodiv.hu/convention/F1117799202> (12.03.2020).
- Agrárminisztérium, Az Európai Unió GMO-szabályozás ismertetése: <https://gmo.kormany.hu/az-europai-unios-gmo-szabalyozas-ismertetese> (16.03.2020).
- Bundesamt für Naturschutz: Hintergrundinfo CBD-COP 10/MOP5. Was ist die MOP? 5. Tagung der Vertragsparteien des Protokolls über biologische Sicherheit: <https://www.bfn.de/fileadmin/MDB/documents/presse/01-Was-ist-die-MOP.pdf> (04.11.2015).
- Bundesamt für Naturschutz: Strategischer Plan 2011-2020 für die Erhaltung der Biodiversität: <https://www.bfn.de/themen/biologische-vielfalt/uebereinkommen-ueber-die-biologische-vielfalt-cbd/instrumente-und-mechanismen-der-cbd/strategischer-plan.html> (12.03.2020).
- Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz und Reaktorsicherheit: Presse-Hintergrundpapier zur 9. Vertragsstaatenkonferenz des Übereinkommens über die biologische Vielfalt (CBD) vom 19. bis 30. Mai 2008 in Bonn, 7-8.: https://www.bfn.de/fileadmin/MDB/documents/presse/Presse-Hintergrund_COP9_DE.pdf (20.11.2015).
- Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity, Montreal, 2000: <https://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf> (06.01.2020).
- Convention on Biological Diversity, United Nations, 1992: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> (03.03.2020).

- Convention on Biological Diversity, List of Parties - CBD: <https://www.cbd.int/information/parties.shtml#tab=0> (12.03.2020).
- Convention on Biological Diversity, List of Parties – Cartagena Protocol: <https://www.cbd.int/information/parties.shtml#tab=1> (12.03.2020).
- Convention on Biological Diversity, List of Parties – Nagoya Protocol: <https://www.cbd.int/information/parties.shtml#tab=2> (12.03.2020).
- Convention on Biological Diversity - The Nagoya – Kuala Lumpur Supplementary Protocol: [https://bch.cbd.int/protocol/supplementary_\(26.02.2020\)](https://bch.cbd.int/protocol/supplementary_(26.02.2020)).
- Der Aktionsplan der Europäischen Union zur Biodiversität. Eindämmung des Verlustes der Biologischen Vielfalt bis zum Jahr 2010 – und darüber hinaus: http://ec.europa.eu/environment/nature/info/pubs/docs/brochures/bio_brochure_de.pdf (23.02.2020).
- Lexikon der Nachhaltigkeit: Biodiversität: https://www.nachhaltigkeit.info/artikel/biodiversitaet_1831.htm (16.01.2020).
- Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising From their Utilization to the Convention on Biological Diversity: <https://www.cbd.int/abs/doc/protocol/nagoya-protocol-en.pdf> (03.03.2020).
- Nagoya-Kuala Lumpur Supplementary Protocol on Liability and Redress to the Cartagena Protocol on Biosafety: https://bch.cbd.int/protocol/NKL_text.shtml (01.03.2020).
- Nagy, Attila Károly (2020): Egyre pusztítóbb járványok jöhetnek Afrikából és Ázsiából, In: Index, Tech-Tudomány, 16.03.2020: https://index.hu/techtud/2020/03/16/zoonozis_covid19_koronavirus_jarvany_pandemia_azsia_afrika/ (16.03.2020).
- Protokoll von Cartagena über die biologische Sicherheit zum Übereinkommen über die biologische Vielfalt, Zwischen Deutschland, Österreich, der Schweiz und der EU-Kommission, abgestimmte Endfassung (Stand: 15. mai 2001): <http://www.bmub.bund.de/fileadmin/bmu-import/files/pdfs/allgemein/application/pdf/cartagena.pdf> (01.11.2015).
- Protokoll von Nagoya über den Zugang zu genetischen Ressourcen und die ausgewogene und gerechte Aufteilung der sich aus ihrer Nutzung ergebenden Vorteile zum Übereinkommen über die biologische Vielfalt: <https://www.bfn.de/fileadmin/ABS/documents/Deutschsprachige%20Fassung%20Nagoya-Protokoll.pdf> (03.02.2020).
- Strategic Plan for Biodiversity 2011-2020, including Aichi Biodiversity Targets, <https://www.cbd.int/sp/> (15. 03. 2020).
- Ursachen des Biodiversitätsverlusts: <http://www.biodiversitaet2010.ch/wissen/ursachen/> (24.02.2020).
- Umweltbundesamt: Biodiversität: <http://www.umweltbundesamt.de/das-uba/was-wir-tun/forschen/umwelt-beobachten/biodiversitaet> (11.02.2020).
- Übereinkommen über die biologische Vielfalt, Übersetzung BMU 1992: http://www.dgvn.de/fileadmin/user_upload/DOKUMENTE/UN-Dokumente_zB_Resolutionen/UEbereinkommen_ueber_biologische_Vielfalt.pdf (19.11.2015).
- Vidékfejlesztési Minisztérium: Cartagena Jegyzőkönyv: <http://gmo.kormany.hu/cartagena-jegyzokonyv> (12.02.2020).

- Zusatzprotokoll von Nagoya/Kuala Lumpur über Haftung und Wiedergutmachung zum Protokoll von Cartagena über die biologische Sicherheit, Übersetzung des französischen Originaltextes (zwischen Deutschland, Lichtenstein, Österreich und der Schweiz abgestimmte deutsche Übersetzung): <https://www.admin.ch/opc/de/federal-gazette/2013/6699.pdf> (01.02.2020).

Muszlim bevándorlás Európába A muszlim közösség kialakulása az Egyesült Királyságban

I. BEVEZETÉS

A bevándorlókat jellemzően származási vagy kibocsátó ország alapján kategorizálják a népmozgásokkal foglalkozó elemzések. Ritkábban fordul elő, hogy kifejezetten a vallási hovatartozást vizsgálják. Az utóbbi években rekordszintű bevándorlási hullám érintette Európát, elsősorban Szíriából az ott kialakult polgárháború következtében, és más, túlnyomóan muszlim többségű országokból. Bár már korábban is, a második világháborút követő évtizedektől kezdve érkeztek Európába jellemzően az iszlám vallást követő bevándorlók, mégis az európai bevándorlási- és menekültválság kapcsán került a közbeszéd középpontjába kifejezetten a muszlimok Európába irányuló bevándorlása.

A tanulmányom célja, hogy történetileg, átfogóan bemutassam az iszlám és Európa kapcsolatát és az európai muszlim közösségek kialakulását. Az európai muszlim közösségeket számos szempontból lehet vizsgálni. Jelen írásom elsősorban a történeti és a demográfiai szempontokra fókuszál. Az első fejezetben végig kísérem az iszlám és Európa kapcsolódási pontjait a történelem során, illetve kitérek az Európába irányuló legjelentősebb bevándorlási hullámokra, amelyek folyamán jelentős számban érkeztek muszlimok a kontinensre. A fejezet végén, érzékeltetve a muszlim közösségek differenciáltságát, áttekintést adok az iszlám különböző ágairól. A második fejezetben az Egyesült Királyság muszlim közössége kialakulásának történetébe nyújtok betekintést, ezzel egy konkrét példán keresztül bemutatva a 20. század második felétől jellemző migrációs trendeket. A tanulmányom végén felvázolom a következő évtizedekre vonatkozó előrejelzéseket az európai muszlim népesség alakulásáról. A történelmi folyamatok és tények feldolgozása mellett az európai vallási hovatartozást vizsgáló felmérések eredményeit vetem össze elemzésemben.

II. MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK JELENLÉTÉNEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE EURÓPÁBAN

Az utóbbi években különösen előtérbe került az Európába irányuló bevándorlás kérdése. Bár a második világháborút követően már érzékelhetően megindult az Európán kívüli országokból a betelepedés Európába, a 2015-ben kezdődött úgynevezett európai migrációs- és menekültügyi válság kapcsán fogalmazódott meg az európai politikusokban és közvéleményben, hogy a nagy számban érkező, jellemzően muszlim vallású bevándorlók jelentős mértékben meg fogják változtatni Európa kulturális arculatát.

Európa és az iszlám világ kapcsolata sok évszázadra vezethető vissza. Valójában megállapítható, hogy az iszlám szinte születésétől fogva jelen van az európai kulturális térben, és jelentős hatással volt az európai civilizációra. Az iszlám civilizációt sok szempontból a nyugati-keresztény civilizáció alkotóelemeként tekinthetjük a számos, erőteljes és meghatározó kölcsönhatások miatt, amelyek a két civilizáció között zajlottak közel másfél évezreden keresztül. A két civilizáció közötti összefonódást jól szemlélteti többek között az a tény, hogy a mai európai országok csaknem egyharmada muszlim politikai fennhatóság alatt volt legalább egy évszázadon keresztül a történelem során.^[1] A muszlim jelenlét Európában való kialakulásának periodizációja szempontjából négy nagyobb történelmi korszakot különböztethetünk meg.^[2]

Az első történelmi korszak az iszlám európai jelenléte szempontjából, amikor az Ibériai-félsziget (arabul *Al-Andalus*), Szicília és Dél-Itália muszlim uralom alá került. Szicíliában ez az időszak a 8. század elejétől a 11. századig tartott. Tárik idn Zijád berber hadvezér 711-ben kelt át Gibraltárnál az Ibériai-félszigetre, és alapozta meg a 781 éves muszlim uralmat, amely egészen a reconkvisztáig,^[3] vagyis 1492-ig tartott. A 8. századot követő évszázadokban az arabok meghódították majdnem az egész félszigetet. Történelmi fordulópontként tartják számon a 732-es potiers-i csatát, amikor a Martell Károly vezette frank csapatoknak sikerült megállítaniuk az Andalúziából Galliába betört mór seregeket. Több történész véleménye szerint, ha a muszlimok nyerték volna ezt a csatát, egész Európa muszlim fennhatóság alá került volna.^[4] Al-Andalus kezdetben az Omajjád kalifátus emirátusa lett. Az Omajjádok uralma 1031-ig tartott, ezt követően több iszlám királyság maradt fenn a térségben a Granadai Királyság 1492-es bukásáig. A muszlim uralom alatt álló Ibéria idővel az iszlám világ egyik legerősebb központjává vált, ahol virágzott a kultúra, és az akkori Európa egyik legfejlettebb részének számított. A meghódított területeken természetesen megkezdődött az „arabizáció” folyamata, fokozatosan lét-

[1] Bulliet, 2004, 6-7.

[2] Nielsen - Otterbeck, 2015, 1-7.

[3] Spanyolul *reconquista* (visszahódítás).

[4] Rostoványi, 2010, 23.

rehozva egy kulturális egységet, amelyet az arab nyelv és az arab-islám kultúra fogott össze. A nem muszlimok a klasszikus iszlám jog szerinti *dzimma*^[5] státuszt kaptak, ezért bizonyos fokú vallási toleranciát élveztek. A muszlim köztudatban a mai napig az a kép él, hogy Al-Andalus az Éden kertje volt, ahol a könyv népei^[6] békésen éltek együtt az iszlám védelme alatt. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az Ibériai-félsziget muszlim fennhatóságának idején az iszlám világból származó különféle intellektuális, tudományos, kulturális, művészeti és technológiai tudás jelentős hatással volt az európai életre. Csak pár példát említve, a filozófia terén Arisztotelész műveinek kommentárjai, a teológiához kapcsolódóan az *averroizmus*,^[7] a matematikában az arab számok, az orvostudományt illetően különféle sebészeti eljárások mind, mind középkori arab tudósok nevéhez köthetők. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy 1143-ban megszületett a Korán latin fordítása (*Robertus Kettenensis: Lex Mahumet pseudoprophete*), amely a muszlimok szent könyvének első nyugati nyelvű változataként azért készült, hogy elősegítse a muszlimok áttérését a kereszténységre, mivel a kommentárjaiban az iszlámot eretnekségként tüntette fel.^[8] A muszlim uralom végét jelentő rekonkvizta alkalmával a muszlimokat szinte teljesen kiűzték Európából.^[9] Azokat a mórokat, akik nem távoztak, tömegesen és erőszakkal térítették át a keresztény hitre a 15-17. században. Végül a spanyol uralkodó, III. Fülöp 1609 és 1614 között végleg kiűzte az országból a körülbelül 300.000 főt számláló *moriszkó*^[10] közösséget,^[11] így egyáltalán nem maradtak fenn muszlim közösségek az Ibériai-félszigeten.

Az iszlám és Európa történelme másodszer a 13. században keresztezte egymást, amikor a mongol-tatár seregek elérték a Volga-medence és a Kaukázus térségét, és elfoglalták a szunnita iszlám vallású volgai bolgár törökök lakta területeket. A tatárok idővel nyelvileg teljesen beolvadtak a türk többségbe, és a vallásukat is átvették tőlük. Az ezt követő időszakban muszlim utódlamok, pontosabban kánások jöttek létre egészen a Krím-félszigetig terjedő térségben.^[12]

A harmadik időszak az Oszmán Birodalom a Balkánon és Közép-Európában történő terjeszkedéséhez köthető. Az expanzió kezdete a földrajzi értelemben vett európai kontinensen Konstantinápoly (a mai Isztambul) 1453-as meghódítása volt az európai kultúrát hordozó Kis-Ázsia elfoglalását követően. A határ-

[5] A védett kisebbség (*dzimma*) az egyistenhívó nem muszlim vallású hívők összessége.

[6] A könyv népei olyan egyistenhívők, akik a kinyilatkoztatott könyvek (Tóra, Aveszta, Evangéliumok, Ószövetség, Biblia, Korán) követői, elsősorban a keresztények, a zsidók és a muszlimok.

[7] Az averroizmus Averroës középkori arab filozófusnak és követőinek a tanítása. Alapja a „kettős igazság” tana, amely szerint ami teológiailag igaz, filozófiailag téves lehet.

[8] Campi, 2010, 133-134.

[9] Duderija – Rane, 2019, 23-25.

[10] Moriszkóknak nevezték a kereszténységre látszólag áttért mórokat.

[11] Terebess Ázsia Lexikon.

[12] Rostoványi, 2010, 24.

menti muszlim katonák által indított katonai razziák mellett a helyi keresztény földesurakkal kötött szövetségeknek köszönhetően kebelezte be a térséget az Oszmán Birodalom. A meghódított területek nagy része fél évszázadon keresztül a Birodalom részét képezte. A régió iszlamizációja különböző eszközökkel és módon ment végbe.^[13] Egyrészt török népcsoportokat telepítettek a Balkánra, másrészt a helyi népcsoportok áttértek az iszlámra. Az Oszmán Birodalomban a társadalom egyrészt a vallási hovatartozás, másrészt a társadalmi osztályok szerint oszlott meg. Az oszmán *millet*^[14] rendszer a vallást elsődleges identitásformáló tényezőnek tekintette. Az embereket az állam nem nyelvi vagy etnikai szempontok alapján különböztette meg, hanem vallási hovatartozás szerint. Bár a rendszer bizonyos szabadságot adott más felekezetek számára, különösen a szent könyvek népeinek, nem tartotta őket az iszlámmal egyenértékűnek. Minden muszlim, függetlenül a nemzetiségétől, az egy iszlám nemzethez, az *ummához* tartozott és a társadalom első osztályú tagjának számított (millet-i hakime). A nem muszlim néesség tagjai, mint másodosztályú polgárok, különböző *milletekbe* tömörültek vallási és felekezeti hovatartozás alapján (pl. görög ortodox, protestáns, katolikus, zsidó).^[15] Az alávett népek áttért muszlim tagjai adókedvezményekben részesültek, sőt, az iszlámra áttért családokat nem kötelezték a XV. századtól bevett úgynevezett *devşirmére* (gyerekadó) sem. Ez azt jelentette, hogy török hivatalnokok néhány évente körbejárták az alávett területeket, és egy-egy fiúgyermeket elszakítottak családjuktól, hogy Anatóliába vigyék őket, és az iszlám tanításai szerint a Birodalomhoz hű janicsárokat képezzenek belőlük. Bár az Oszmán Birodalomban a hivatalnokok érdem szerint léphettek előre, a legtöbb posztot csak az iszlám hívei tölthették be.^[16] Ezek az intézkedések, illetve az erőszakos iszlamizálás vezettek ahhoz, hogy az albánok nagy része és a különféle szláv népcsoportok felvették az iszlámot. Az Oszmán Birodalom bukását követően a Balkán népei megtartották iszlám vallásukat. A régió legtöbb országában, azaz Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában, Koszovóban, Bulgáriában ma is számottevő muszlim kisebbség él, akiket őshonos európai muszlim néességnek tekinthetünk.^[17]

Az iszlám és az európai kultúra találkozásának negyedik történeti korszaka a második világháború utáni időszakra tehető, amely folyamán Nyugat-Európában kialakult a muszlim kisebbségek állandó jelenléte. Korábban Közép- és Nyugat-Európában nem volt jellemző számottevő muszlim lakosság jelenléte. Nyugat-Európa vonatkozásában három Európába irányuló muszlim bevándorlási hullámot különböztethetünk meg a 20. században. Az első időszak a II. vi-

[13] Duderija – Rane, 2019, 25-26.

[14] Arab eredetű szó, jelentése: nemzet.

[15] Siska, 2016, 178-179.

[16] Kemenszky, 2010, 453.

[17] Rostoványi, 2010, 24.

lágháború végétől az 1970-es évek elejéig terjed, amikor egyrészt a dekolonizációs folyamat hatására, másrészt a háborús károk helyreállítása és az európai gazdaság újjáépítése miatt a volt gyarmati területekről muszlim férfiak érkeztek Nyugat-Európába képzetlen munkaerőként, mint vendégmunkások.^[18] Az 1970-es évek második felében és az 1980-as években a tömeges, képzetlen munkaerő beáramlását elkezdték korlátozni. A második hullámot elsősorban a bevándorló családok egyesítése idézte elő. Ekkor tudatosult mind a muszlim, mind a nem muszlim népesség körében a muszlim bevándorlók tartós és állandó jelenléte Európában. Az 1980-as évek és az 1990-es évek eleje az iszlám világ több részén is a politikai instabilitás és fegyveres konfliktusok időszaka volt, amely azt eredményezte, hogy jelentős számban érkeztek Nyugat-Európába muszlim menekültek és menedékkérők.^[19]

A közelmúltban, a 21. század második évtizedében Európa több bevándorlási hullámot is tapasztalt. A 2011-es arab tavasz^[20] folytán bevándorlók és menedékkérők érkeztek Európa déli határaihoz, viszont ez a bevándorlási hullám nem volt olyan nagymértékű, mint amire az Európai Unió először számított. Csak két európai uniós államot érintett jelentősebben: Olaszországot és Máltát, amelyek a 2011-ben Líbiából és Tunéziából menekült közel 800.000 bevándorlóból alig több, mint 50.000-et fogadtak be.^[21]

A már 2014-ben elkezdődött, de különösen 2015-ben nagy mértéket öltő Európába irányuló bevándorlási hullám európai bevándorlási- és menekültügyi válsággént vált ismertté. Bár 2010 közepe és 2016 közepe között Európában a muszlimok száma jelentősen nőtt a természetes növekedésnek köszönhetően is – azaz a becslések szerint a muszlimok körében a születések száma ebben az időszakban több, mint 2,9 millióval meghaladta a halálozások számát, az európai muszlim népesség növekedésének legnagyobb részét (kb. 60%-át) a bevándorlás okozta. A Pew Kutatóközpont^[22] számításai szerint a muszlim népesség 3,5 millióval nőtt a nettó migráció következtében (azaz a megérkezett muszlimok száma mínusz a távozók száma, beleértve a reguláris bevándorlókat^[23] és a menekülteket is). Ugyanerre az időszakra vonatkozóan az áttérések következtében csak csekély csökkenés volt tapasztalható a muszlim népességben: körülbelül 160.000-rel többen tértek át az iszlámról másik vallásra, vagy hagyták el

[18] Siska, 2018, 4.

[19] Duderija – Rane, 2019, 27.

[20] Az arab tavasz kormányellenes tiltakozások, felkelések és fegyveres lázadások sorozata volt, amelyek az arab világ több országán végigsöpörtek a 2010-es évek elején. Az elnyomó rendszerekre és az alacsony életszínvonalra adott válaszként törtek ki a tüntetések.

[21] Migration Policy Institute, 2011.

[22] A Pew Research Center egy pártatlan washingtoni központú amerikai „think tank”, amely információt szolgáltat az Egyesült Államokat és a világot érintő társadalmi kérdésekről, a közvéleményről és a demográfiai trendekről. Pew Research Center, 2017.

[23] Jogilag elkülönül a reguláris és az irreguláris migráció. A reguláris migráns szabályosan/törvényesen lép ki a hazájából, majd szabályosan utazik át a tranzitországon, lép be és tartózkodik a célországban.

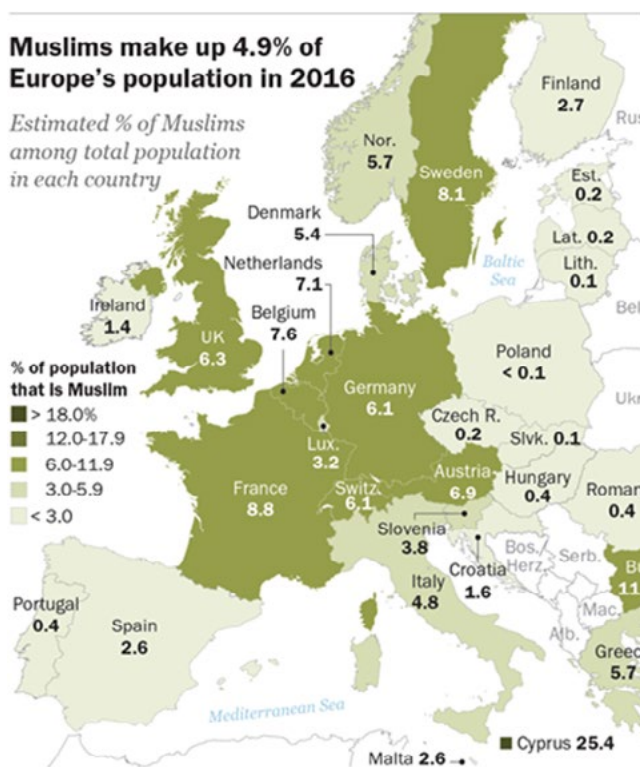
a vallásos identitásukat, mint amennyien megtértek az iszlámra. Az áttéréseknek összességében enyhe hatásuk volt a muszlim népesség alakulására a születésekkel, a halálozásokkal és a migrációval összehasonlítva. Az Európába érkező menekültek száma 2014-től kezdett számottevően emelkedni. Az ezt megelőző időszakban, azaz a 2010 közepétől 2013 végéig tartó három és fél éves időszak alatt mintegy 400.000 menekült, átlagosan évi 110.000 fő érkezett Európába. A 2014 eleje és 2016 közepe közötti mindössze két és fél éves időszakban nagyjából háromszor annyi menekült érkezett Európába, mint a megelőző időszakban: összesen 1,2 millió, vagyis évente mintegy 490.000 ember.^[24] A hirtelen meginđult menekültáradatnak az oka a Szíriában, Irakban és Afganisztánban folytatódó és felerősödő háborús konfliktusok voltak. Összességében megállapítható, hogy 2010 közepe és 2016 közepe között az Európába érkező összes bevándorló többsége, becslések szerint 53%-a muszlim volt. Ebben az időszakban a legtöbb Szíriából érkeztek: a 710.000 szíriai bevándorló 94%-a, azaz 670.000 ember a szíriai polgárháborúból és az Iszlám Állam által elkövetett erőszakos cselekedetek elől menekült. Bár nem az összes szíriai bevándorló volt muszlim, az utóbbi években mégis Szíriából érkezett a legtöbb muszlim Európába. Szíria mellett a 2010 közepe és 2016 közepe közötti időszakban számottevő, összesen több, mint egymillió muszlim bevándorló érkezett Marokkóból, Pakisztánból, Bangladesből és Iránból, bár ők elsősorban nem menekültként, hanem reguláris bevándorlóként.^[25] A Pew Kutatóközpont felmérései az Európai Unió tagországaiban, valamint Norvégiában és Svájcban az össznépesség 4,9%-ára (25.770.000 főre) becsülték a muszlimok számát 2016-ban.^[26]

[24] Ezekben az adatokban nincsenek benne azok a muszlim (970.000) és nem muszlim menedék-kérők (680.000), akik 2010 közepe és 2016 közepe között érkeztek, de várhatóan nem kapnak menekültstátuszt Európában.

[25] Pew Research Center, 2017, 12-17.

[26] Pew Research Center, 2017, 2.

1. ábra: Az európai muszlim népesség 2016-ban

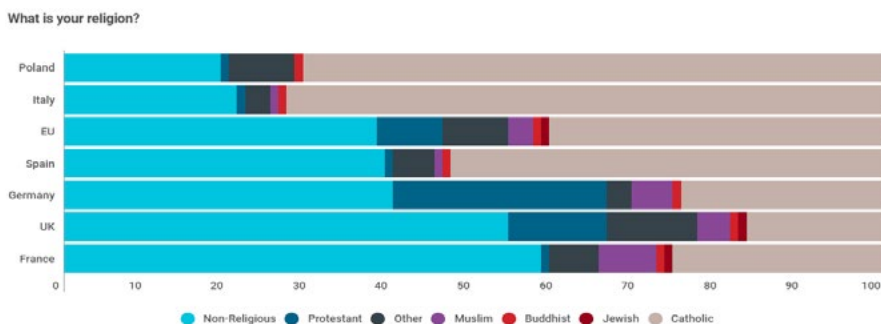
REGION	Estimated size of Muslim population in 2016	% of population that is Muslim
EUROPE	25,770,000	4.9%
France	5,720,000	8.8
Germany	4,950,000	6.1
United Kingdom	4,130,000	6.3
Italy	2,870,000	4.8
Netherlands	1,210,000	7.1
Spain	1,180,000	2.6

Note: Europe is defined here as the 28 nations of the EU plus Norway and Switzerland. "Estimated size of Muslim population in 2016" column lists only countries with at least 1 million Muslims. Estimates do not include those asylum seekers who are not expected to gain legal status to remain in Europe, including roughly 320,000 Muslims in Germany and 140,000 Muslims in France. Source: Pew Research Center estimates. See Methodology for details. "Europe's Growing Muslim Population"

(Forrás: Pew Research Center, 2017)

A Pew Kutatóközpont becslései mellett más felmérések is készültek az európai népesség vallási hovatartozásának feltérképezésére az utóbbi években. Az Eurobarometer^[27] egy 2015-ös felmérése alapján az Európai Unió 28 tagországa népességének 72%-a keresztény (45% katolikus, 11% protestáns, 10% ortodox, 6% más keresztény felekezethez tartozó), 24%-a nem tartja magát vallásosnak (10% ateista, 14% agnosztikus), 1,8%-a muszlim, 0,3%-a zsidó, 0,4%-a buddhista és 0,3%-a hindu.^[28] Egy másik, az Európai Unió 28 tagországában 2019-ben végzett Eurobarometer felmérésben a válaszadók 41%-a vallotta magát katolikusnak, 10%-a ortodoxnak, 9%-a protestánsnak, 4%-a más keresztény egyházhoz tartozónak, 2%-a muszlimnak, 10%-a ateistának, 17%-a nem hívőnek vagy agnosztikusnak, 4%-a egyéb vallás követőjének, illetve 3%-a nem tudta, hogy hová sorolná magát vagy elutasította a válaszadást.^[29] A német piac- és közvéleménykutató Dalia Research 2016 decemberében az Európai Unió tagországaiban végzett felmérése szintén a résztvevők vallási hovatartozását vizsgálta. Eszerint az európaiak 42%-a vallotta magát katolikusnak, 8%-a protestánsnak, 3%-a muszlimnak, 1%-a zsidónak, 1%-a buddhistának, 8%-a más vallás hívőjének, illetve 38% azt nyilatkozta, hogy nem vallásos.^[30]

2. ábra: Vallási hovatartozás Európában

(Forrás: Dalia Research, 2017)

Az európai muszlim népesség alakulását meghatározó történelmi korszakokat az európai és az iszlám civilizáció közötti kapcsolatok milyenségét leíró tipizálással még szemléletesebben össze lehet foglalni. Az első időszak a hódítás korszakának tekinthető, amikor az iszlám államok katonai hódítása révén muszlim

[27] Az Eurobarometer az Európai Bizottság megbízásából 1973 óta rendszeresen végzett közvéleménykutatás, amely az Európai Uniót érintő aktuális kérdések felmérésével foglalkozik.

[28] El-Menouar, 2017.

[29] Special Eurobarometer 493, 2019.

[30] Lam, 2017.

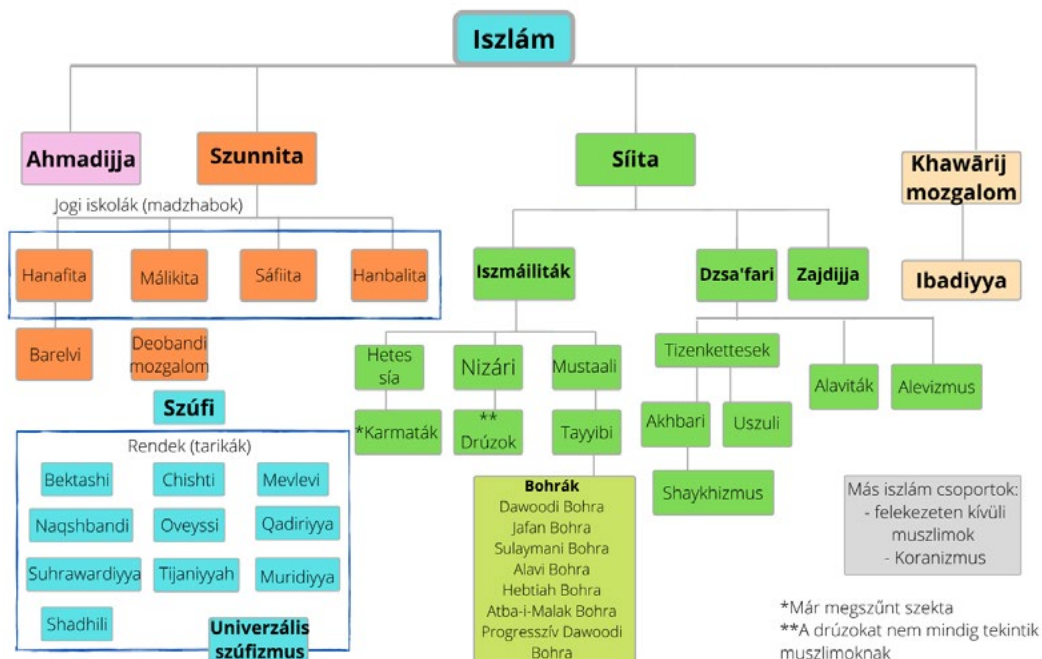
fennhatóságú területek jöttek létre az Ibériai-félszigeten és a Balkánon. A következő korszak elsősorban a brit és a francia gyarmatbirodalmakhoz köthető, amikor Nyugat-Európában a 18. századtól megjelentek az első muszlim bevándorlók. A harmadik történelmi kor a második világháborút követő időszak, amikor szabályozott keretek között muszlim vendégmunkások érkeztek Európába. A 20. század végén, illetve az utóbbi tíz év során pedig jellemzően menekültek és irreguláris bevándorlók célpontjává vált Európa. A különböző hullámokban érkező muszlim bevándorlók nyilvánvalóan eltérő demográfiai hatásokat keltettek a célországokban, illetve más mértékben integrálódtak a befogadó társadalomba.

Lényegesnek tartom hangsúlyozni, hogy az Európába bevándorolt, vagy már az Európában élő, sőt már ott született muszlimok etnikailag és kulturálisan is rendkívül sokszínűek, elsősorban attól függően, hogy mely országból érkeztek Európába. A muszlim bevándorlók diverzitását az a tényező is meghatározza, hogy maga az iszlám mint vallás, szabály- és ideológiarendszer nem egységes – több ágra, irányzatra és azokon belül számos iskolára tagolható. Ugyanakkor az iszlám egy univerzális, nem kirekesztő vallásnak tekinthető, így az alapjait tekintve mégis egységes: Mohamed próféta nem csak bizonyos etnikai, törzsi közösségeknek, nem csak Isten kiválasztott népének, hanem az egész emberiség számára hozott kinyilatkoztatást – az iszlám sosem gondolkozik nemzetekben!

A kezdeti időkből minden muszlim a saját maga értelmezése alapján követte a hitét az iszlám alapelvei szerint. Bár minden muszlim osztozik bizonyos alapvető vallási meggyőződésben és rituális gyakorlatban, azonban a Mohamed halálát (i. sz. 632) követő évszázadokban a muszlim közösségen belüli, vezetéssel kapcsolatos, vagyis eredetileg inkább politikai viták az iszlám különböző ágainak létrejöttéhez vezettek, amely különböző vallási identitások kialakulását is eredményezte. Az iszlám két fő ága a szunnita (a világ muszlimjainak 85-90%-a) és a síita (az összes muszlim körülbelül 15%-a, pl. az irániak). Az iszlám differenciáltsága viszont a szunnita-síita felosztásnál lényegesen komplexebb, amelyet a szúfizmus, azaz az iszlám misztika hiedelem- és szokásrendszere, a helyi tisztelnek örvendő szentek és szerzetesrendek, illetve más kisebb vallási közösségek (pl. alaviták) jelentősen árnyalnak. Az iszlám születését követő évszázadokban a nagyobb muszlim városokban elismert jogtudósok körül tanítványi kör gyűlt össze azzal a céllal, hogy egységesítsék az iszlám addig szerteágazó egyéni értelmezését. Ennek a folyamatnak a végkimenetelét lezárásnak, *taklidnak* nevezik. Ezekben a jogi iskolákban (*madzhab*) alakult ki a négy fő szunnita jogtudományi irányzat: a *hanafita*, a *malkita*, a *safita* és a *hanbalita* iskola, amelyek az alapítójuk után kapták a nevüket. A síiták *dzaaafarita* jogi iskoláját a hatodik síita imám után nevezték el. A 16. századra a *hanafita* iskola egész Törökországban, a Balkánon, Közép-Ázsiában és Indiában is meghonosodott. A *málikita* jogi iskola nyugaton terjedt el, az ibériai félszigeten meghatározó volt az 1492-es spanyol visszahódításig, és napjainkban is a legelfogadottabb irányzat Észak- és Nyugat-Afrikában. A *sáfiita* iskola az Arab-félszigeten és Kelet-Afrika egyes részein hódított, majd Malajziában és Indonéziában is ezt az iskolát kezdték követni. A *hanbalita* iskola,

amely az egyik legszigorúbb irányzat, az Arab-öböl körül lett népszerű.^[31] A mai napig a szunnita muszlimok többsége e négy iskola valamelyikét követi. Elvileg minden muszlim szabadon választhat követendő iskolát, de a kulturális környezet meghatározó szerepet játszik ebben a tekintetben. Nincsen arra lehetőségük a hívőknek, hogy egyszerre több iskolát kövessenek: a választott iskola által meghatározott szabályokat teljesen és kizárólagosan el kell fogadniuk.^[32]

3. ábra: Az iszlám különböző ágai

(Forrás: Saját szerkesztés Vahab, 2015 nyomán)

Az iszlámon belüli vallási hovatartozáson kívül a muszlimokat általában, és ugyanúgy az európai muszlimokat is meg lehet különböztetni az alapján, hogy milyen mértékben elkötelezett hívők. Sokan nem tartják a muszlim identitást kiemelkedő jelentőségűnek, míg másoknak a muszlim identitás meghatározó a mindennapjaikban.

[31] Hillenbrand, 2016, 122.

[32] Badó - Bóka, 2007, 249-250.

III. MUSZLIM BEVÁNDORLÁS AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBA

Az Egyesült Királyságban nagyszámú bevándorló él, amelynek elsősorban történelmi okai vannak. A Brit Birodalom több száz éves kapcsolatban állt az indiai szubkontinenssel, melyet gyarmatává tett, ezért az iszlám és a muszlimok jelenlétét a mai napig az ország gyarmatosító múltja határozza meg. A 16. században csak csekély számban voltak jelen a brit szigeten muszlimok: Észak-Afrikából, Közel-Keletről és Közép-Ázsiából mint diplomaták, fordítók, kereskedők, szolgák vagy zenészek dolgoztak Angliában. A muszlimok jelenléte annak volt köszönhető, hogy I. Erzsébet királynő izolálta az országot a keresztény Európától. 1570-ben V. Pius pápa hivatalosan is kiközösítette a királynőt, amely lehetővé tette számára, hogy a pápai rendeletek hatályát semmibe vegye és a keresztény kereskedelmet korlátozza. Kereskedelmi és politikai szövetségeket kötött iszlám államokkal, mint például a marokkói Sa'adian dinasztiával, az Oszmán Birodalommal és a Shi'a Perzsa Birodalommal.^[33] Nagyobb számú iszlám hívő bevándorló csoportok a 18. században telepedtek le az Egyesült Királyságban, őket az indiai szubkontinensről, nagyrészt pedig a bengáli régióból toborozta a Brit Kelet-indiai Társaság mint tengerészeket, ezért jellemzően a kikötővárosokban (Glasgow, Newcastle, Liverpool) alakultak ki először muszlim közösségek. Az úgynevezett „laszkárok” egyedülálló férfiak voltak, és letelepedve brit nőkkel házasodtak. Az 1800-as évekre számuk 10.000 fő körüli lehetett.^[34] Az indiai szubkontinens gyarmatosítása alatt folyamatosan nőtt az onnan érkező bevándorlók száma is az anyaországban; a férfiak tengerészként, a nők pedig szolgálóként érkeztek. A egyes házasságok is egyre gyakoribbak lettek.^[35] Érdekességként megemlítem egy bengáli tengerész, Sake Dean Mahomed nevét, aki amellett, hogy 1810-ben megalapította London első indiai éttermét, a Hindoostane Coffee House-t, ő volt az első indiai író, akinek az írása angol nyelven is megjelent.^[36] Az Indiai Nemzeti Kongresszus egy 1932-ben végzett becslése szerint több, mint 7.000 indiai élt már akkor is az Egyesült Királyságban.^[37] Az első mecsetet az Egyesült Királyságban 1889-ben építettek Woking városában. Az 1970-es és az 1980-as években volt a mecsetépítés virágkora, és ma legalább 1.500 mecset működik az országban.^[38]

Bár már a 19. század elejétől a brit fősziget az ír és a kelet-európai bevándorlók célpontjává vált, az ország a második világháborút követő dekolonizációs időszakban tapasztalt egy újfajta bevándorlási hullámot a volt gyarmatterületeiről. A bevándorlókat akkoriban a háború után fellépő munkaerőhiány is vonzotta, illetve a súlyos háborús károk helyreállítása miatt a briteknek is gazdasági

[33] Brotton, 2016.

[34] Rostoványi, 2011, 350.

[35] H. Fisher, 2016, 6-8., 65-82.

[36] BBC News, 2005.

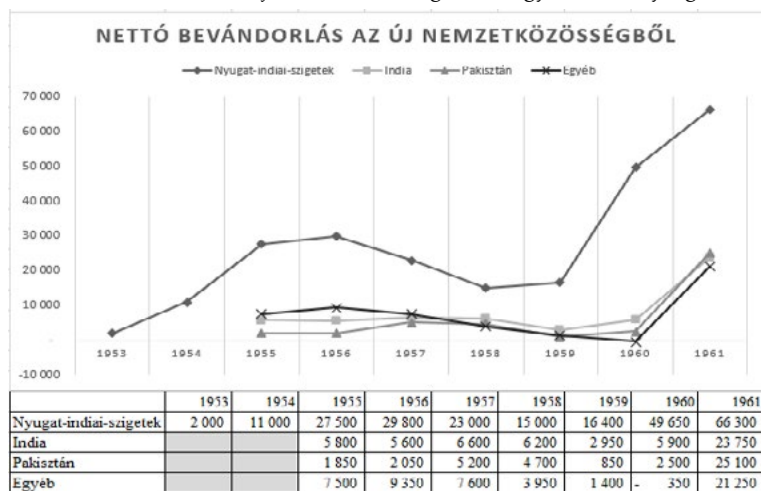
[37] Visram, 2016, 190.

[38] Casciani, 2007.

érdekük fűződött a többnyire képzetlen, vagy alacsony képzettségű bevándorlók befogadásához, akiknek lényegesen alacsonyabb volt a bérigényük. Jellemzően az indiai szubkontinensről (Indiából, Pakisztánból és a mai Bangladesből elsősorban muszlimok) és a Karib-térségből érkeztek a bevándorlók Anglia nagyobb városaiba.^[39] Az újonnan érkezők nem letelepedési szándékkal jöttek az anyaországba, ezért átmeneti lakosoknak tartották magukat. Később viszont többségük mégsem tért haza az otthoninál jelentősen kedvezőbb életfeltételek miatt.

Az 1950-es évektől kezdve megindult jelentős mértékű bevándorlás többnemzetiségű társadalom kialakulását eredményezte. Az Egyesült Királyságnak liberális bevándorlási politikája volt akkoriban, a Nemzetközösségben^[40] élő összes polgárnak lehetővé tette a szabad belépést és letelepedést a volt anyaországban. Ennek az alapja az 1948-as Brit Állampolgársági Törvény^[41] volt, amelynek értelmében a Nemzetközösség országaiból érkezett bevándorlók számára ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat biztosították, mint a brit állampolgároknak. Azaz a Nemzetközösségen belül a brit fennhatóság miatt egyenlő jogok illettek mindenkit, engedélyezték a szabad mozgást, és 1962-ig nem korlátozták a bevándorlást a Nemzetközösség országaiból az Egyesült Királyságba. Ugyanakkor a gyarmatokról érkező bevándorlók iskolázatlanságuk és szegénységük miatt mégis sokszor részesültek diszkriminatív elbánásban. Ahogy az ideiglenes időtartamra érkező bevándorlók elkezdtek véglegesen letelepedni az országban, megszigorították és határokat szabtak a bevándorlásnak.

4. ábra: Nettó bevándorlás az Új Nemzetközösségből az Egyesült Királyságba, 1953-1961

(Forrás: Layton, 1992)

[39] Voicu, 2009, 2.

[40] A Nemzetközösség (angolul: Commonwealth) olyan nemzetközi szervezet, amelyet túlnyomórészt a Brit Birodalomból kialakult független államok hoztak létre. Ezen a néven 1948 óta működik, 53 szuverén állam a tagja.

[41] British Nationality Act, 1948.

A második világháborút követő időszakban történt bevándorlás jelentős mértékben meghatározta a brit szigetek, különösen Anglia etnikai összetételét, ahol több, mint 500.000 bevándorló telepedett le, akik elsősorban az Új Nemzetközösség országaiból, Indiából, Bangladesből és Pakisztánból származtak. Szigorúbb bevándorlási politikákat az 1962-es Nemzetközösségi Bevándorlási Törvénnyel^[42] és az 1971-es Bevándorlási Törvénnyel^[43] vezettek be fokozatosan, amelyek már megnehezítették az Új Nemzetközösség állampolgárai számára a bevándorlást. Ezzel azt próbálták elérni, hogy inkább a Régi Nemzetközösség^[44] országaiból érkezzenek bevándorlók az országba. Bár ezek a törvények korlátozták a jövőbeli bevándorlást, de biztosították a családdegyesítés jogát azoknak, akik már letelepedtek az Egyesült Királyságban. Mivel a bevándorlók tartottak attól, hogy a jövőben még inkább szigorítani fognak a bevándorlási szabályokon, a családjukat is maguk után hívták a brit szigetre. Ennek következtében az 1970-es években rohamosan elkezdett növekedni a muszlim kisebbség száma az országban. A családdegyesítések miatt a következő évtizedekben évente mintegy 25.000-50.000 fő érkezett az Új Nemzetközösség országaiból az Egyesült Királyságba 1963 és 1971 között. Az Új Nemzetközösségből érkező bevándorlás 1972-ben tetőzött, amikor 68.500-an érkeztek, az ezt követő időszakban pedig évente átlagosan nagyjából 33.000 fő áramlott be az országba 1990-ig. Az 1960-as és az 1970-es évek alatt a brit kormány arra törekedett, hogy a muszlim bevándorlókat integrálja a szélesebb nemzeti közösségbe úgy, hogy azok megtarthassák kulturális identitásukat. Ebben a két évtizedben a brit kormány jellemzően támogatta a muszlim közösségeket: iskolákat alapíthattak, hozzájuthattak *halal* ételekhez és gyakorolhatták vallásukat.^[45]

Az Egyesült Királyság az 1980-as évek óta már nem nettó kivándorló, hanem bevándorló ország.^[46] Az 1981-es Brit Állampolgársági Törvény^[47] további szigorításokat fogantatosított, vagyis módosította a születési állampolgárságot azzal, hogy az állampolgárság szükséges feltételévé tette, hogy legalább az egyik szülő brit állampolgár, vagy állandó brit rezidens legyen.

Összességében a második világháború óta fokozatosan növekedett a muszlim népesség az Egyesült Királyságban. A második világháború végén körülbelül 23.000 muszlim élt az országban, számuk 1961-re nyolcvankettőezerre bővült, tíz évvel később, 1971-ben pedig már 360.000 főre növekedett a muszlim közösség. Két év leforgása alatt, 1961 és 1962 között került sor egy nagyobb bevándorlási hullámra Pakisztánból, amikor 50.170 ember érkezett. Ennek fő kiváltó oka azt volt, hogy tartottak a bevándorlási szabályozások szigorításától. A hatvanas

[42] Commonwealth Immigrants Act, 1962.

[43] Immigration Act, 1971.

[44] Pl.: Kanada, Ausztrália, Új-Zéland.

[45] Lepore, 2012, 4.

[46] Wunderlich, 2011, 3-4.

[47] British Nationality Act, 1981.

évek végén, árnyalva a muszlim közösség összetételét, Kelet-Afrikából 200.000 fő telepedett le az Egyesült Királyságban. Többségük Kenyából és Szomáliából érkezett, ahol az ottani kormányok üldözték a kisebbségeket. 1971-ben, amikor Kelet-Pakisztán önállósult, 100.000 bangladesi döntött az ország elhagyása mellett, és vándorolt be az Egyesült Királyságba. Az 1980-as és 1990-es évek során még színesebbé vált a muszlim közösség, mivel ebben az időszakban már más muszlim lakosságú országokból is jelentősebb számban érkeztek bevándorlók: irániak, törökök, jemeniek, egyiptomiak, marokkóiak és irakiak. Ezeknek a bevándorlásoknak köszönhetően tovább gyarapodott a muszlim közösség. A népszámlálási adatok alapján 1981-ben 533.000 fő, 1991-ben 1 millió fő, illetve 2001-ben már 1,6 millió fő vallotta magát muszlimnak.^[48]

A legutóbbi, 2011-es népszámláláskor (a következőre 2021-ben kerül sor) a vallási hovatartozás tekintetében a muszlim vallásúak voltak a második legnagyobb vallási csoport a keresztények (59%) után Angliában és Walesben. Mintegy 2,7 millióan (a lakosság 5%-a) muszlimnak vallották magukat. Származási országukat illetően az iszlám vallású lakosság nagyon sokszínű. Legnagyobb részük Pakisztánból származik (38%). Számuk lényegesen megnőtt a 2001-es népszámláláshoz képest: 658.000-ről több, mint egymillióra emelkedett a pakisztáni származásúak száma Angliában és Walesben tíz év alatt. A bangladesi származású muszlimok is számottevően vannak jelen (402.000 fő). Az életkor tekintetében a muszlimok bizonyultak a legfiatalabb vallási csoportnak nemcsak a 2011-es, hanem a 2001-es népszámláláskor is. Majdnem a muszlim lakosság fele 25 év alatti (48%-uk, 1,3 millióan), és 88%-uk pedig 50 év alatti (2,4 millióan). A 2011-es census kapcsán érdekes adat, hogy a muszlim vallásúak több, mint a fele (53%) nem az Egyesült Királyságban született. Ugyanakkor az előző népszámláláshoz képest az Egyesült Királyságban született muszlimok száma is több, mint félmillióval nőtt, 718.000-ről 1,2 millióra.^[49]

A Pew Kutatóközpont 2017-ben publikált becslései szerint 2010 és 2016 között az Egyesült Királyságba összesen 1.600.000 bevándorló érkezett, közülük 1.540.000-en reguláris bevándorlók, illetve 600.000-en menekültek voltak. Ebben az időszakban az országba bevándoroltak körülbelül 43%-a volt muszlim, azaz 690.000 fő. Európai viszonylatban így az adott időszakban az Egyesült Királyság fogadott be legnagyobb számban muszlim bevándorlókat Németországot követően, ugyanakkor a legtöbb reguláris muszlim bevándorlónak (650.000 fő) az Egyesült Királyság volt a célországa.^[50]

[48] Pauly, 2004, 98-99.

[49] Office for National Statistics, UK, 2013.

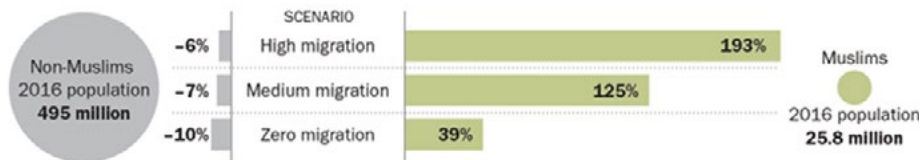
[50] Pew Research Center, 2017, 18-19.

IV. NÖVEKVŐ MUSZLIM NÉPESSÉG? ELŐREJELZÉSEK AZ EURÓPAI MUSZLIM KÖZÖSSÉGEK NÖVEKEDÉSÉRŐL

A 2015-től kezdődő muszlim bevándorlási hullám kapcsán a Pew Kutatóközpont 2017-ben jelentette meg kutatási eredményeit és előrejelzéseit az európai muszlim lakosság növekedéséről. A Kutatóközpont három lehetséges forgatókönyvet különböztetett meg az európai muszlim népesség következő évtizedekben várható növekedésére vonatkozóan attól függően, hogy mekkora lesz a bevándorlás mértéke. Az előrejelzésekkel nem az volt a céljuk, hogy megjósolják a jövőt, hanem hogy körvonalazzák, mi történhet különböző körülmények között. Mindhárom forgatókönyvnél a 2010. évi és a 2016-os féléves európai muszlim népességadatokból indultak ki, vagyis a két évben becsült adatok közötti különbségekből. Az európai muszlim népesség számát 2010-ben 19,5 millióra becsülték az Európai Unió 28 országában, Norvégiában és Svájcban összesen, amely az össznépesség 3,8%-át tette ki. Ez a becslés 2016 közepére 25,8 millióra növekedett (az össznépesség 4,9%-a). Európa muszlim népessége 2050-re még akkor is várhatóan növekedni fog az össznépesség 7,4%-ra (35,77 millióra), ha egyik napról a másikra tartósan abbamaradna a bevándorlás, vagyis a „zéró” migrációs forgatókönyv esetén. Ennek az oka, hogy a muszlim népesség az európai átlagnál 13 évvel fiatalabb, illetve a muszlim nőknek magasabb a termékenységi rátájuk, mint az átlag európai nőknek. A másik, „közepes” migrációs forgatókönyv szerint a 2014-től tapasztalt menekültáradat teljesen megszűnik, csak a „szokásos” bevándorlás folytatódik 2016 második felétől, vagyis olyan bevándorlók érkeznek, akiknek nem a menedékkérés a céljuk. Ez alapján a muszlimok 2050-re elérhetik az európai népesség 11,2%-át, azaz számuk 57,88 millióra növekedne. A „magas” bevándorlási forgatókönyv pedig azt feltételezi, hogy a menekültek 2014 és 2016 közötti, rekord mértékű Európába irányuló beáramlása változatlanul folytatódik a jövőben is ugyanazzal a vallási összetétellel, vagyis nagyrészt muszlim bevándorlással a jellemző éves reguláris bevándorlás mellett. Ez alapján a muszlim lakosság elérné az összlakosság 14%-át és a 75,55 millió főt.^[51]

[51] Pew Research Center, 2017, 2-10.

5. ábra: Az európai muszlim népesség várható növekedése különböző migrációs forgatókönyvek esetén

Count estimates and projections

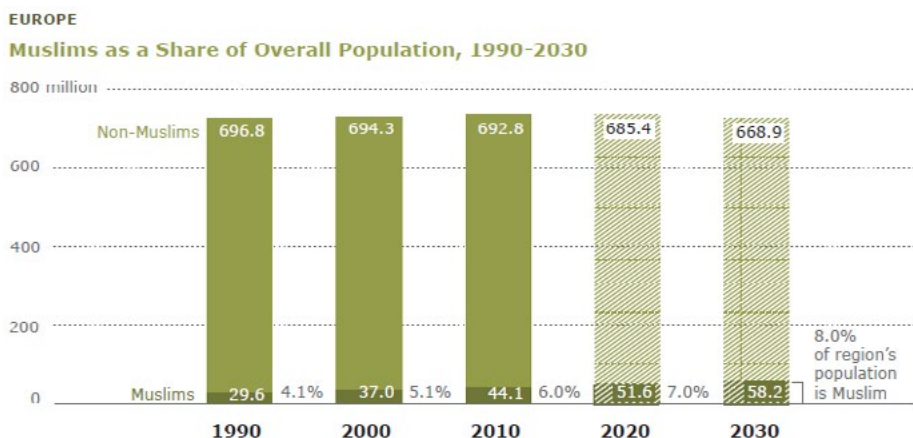
IN MILLIONS	2010	2016	2050 zero migration	2050 medium migration	2050 high migration
Muslims	19.5M	25.8M	35.8M	57.9M	75.6M
Non-Muslims	495.3M	495.1M	445.9M	459.1M	463.0M
Total	514.8M	520.8M	481.7M	516.9M	538.6M

(Forrás: Pew Research Center, 2017)

A Pew Kutatóközpont 2017-es kutatási eredményeit érdekes összevetni egy korábbi, 2011-es felmérésünkkel, amely globálisan vizsgálta a muszlim népesség alakulását. Ennek a kutatásnak a célja mellett, hogy átfogó képet adjon az akkori muszlim népesség demográfiai mutatóiról, az volt, hogy megbecsülje a muszlim populáció növekedését 2030-ig. A kutatás eredményei szerint az Európában élő muszlimok száma várhatóan körülbelül ugyanolyan mértékben növekszik 2010 és 2030 között, mint az azt megelőző két évtizedben. 1990 és 2010 között az európai muszlim népesség körülbelül 14,5 millióval nőtt, azaz 29,6 millióról 44,1 millióra. 2010 és 2030 között a régióban a muszlimok száma a kutatások alapján várhatóan körülbelül szintén 14 millióval növekszik, azaz 58 millióra, amely az európai népességnek 8%-át teszi ki. Annak ellenére, hogy az európai muszlim népesség növekedését predesztinálták 2011-ben is, a globális képet nézve Európában meglehetősen alacsony arányú muszlim népesség valószínűsíthető 2030-ban. A 2011-es előrejelzések alapján 2030-ban várhatóan a világ muszlim össznépességének kevesebb, mint 3%-a fog Európában élni, vagyis nagyjából ugyanolyan arányban, mint 2010-ben (2,7%).^[52] A két kutatás eredményeit összevetve megállapítható, hogy a 2011-es kutatások eredményei megközelítőleg a 2017-es előrejelzések közül a „közepes” migrációs forgatókönyvek felelnek meg.

[52] Pew Research Center, 2011, 121-125.

6. ábra: A muszlimok aránya az euróai össznépességhez képest, 1990-2003

Percentages are calculated from unrounded numbers. Cross hatching denotes projected figures.

Pew Research Center's Forum on Religion & Public Life • *The Future of the Global Muslim Population*, January 2011

(Forrás: Pew Research Center, 2011)

V. KONKLÚZIÓ

A tanulmányomban arra vállalkoztam, hogy átfogó képet nyújtsak az Európába irányuló muszlim bevándorlásról, konkrét példaként bemutatva az Egyesült Királyság muszlim közösségének kialakulását. Az iszlám jelenléte Európában nem új keletű; az iszlám világ és Európa több évszázados közös történelemre tekint vissza. Legjelentősebb hatást az európai kultúrára az Ibériai-félszigeten és a Balkánon fennálló több évszázados muszlim uralom gyakorolt. Bár az Ibériai-félszigetről a rekonkvizta során kiűzték a mórokat, a Balkánon az Oszmán Birodalom által alávetett népek megőrizték muszlim identitásukat, így Európában a mai napig létezik „őshonos” muszlim népesség.

Jelentősebb muszlim közösségek a második világháborút követő évtizedekben alakultak ki Nyugat-Európában, amikor a háborúban tönkrement európai országok gazdaságának újjáépítése miatt szükség volt az olcsó külföldi munkaerőre. A nyugat-európai országokban a muszlimok jelenlétét a mai napig a gyarmatosító múltjuk határozza meg, mivel elsősorban az egykori gyarmataikról érkeztek a bevándorlók. Ennek a folyamatnak nyilvánvalóan az anyaország kultúrájához tartozás teremtette meg az alapját: a gyarmati országok népei beszéltek az anyaország nyelvét és bizonyos fokon integrálódtak annak kultúrájához. Bár jellemzően először csak egyedülálló férfiak érkeztek az egykori gyarmatokról, később a családgyegetéseknek köszönhetően egy második hullámban gyar-

rapodott a muszlimok száma. Igaz, hogy a nagyobb muszlim népességgel rendelkező európai országokban, mint Franciaországban, az Egyesült Királyságban vagy Németországban nem teljesen ugyanolyan folyamatok következtében alakultak ki a muszlim közösségek, de az általános trendek hasonlóak voltak. Ezért az egyesült királyságbeli muszlim közösség alakulása szemléletesen tükrözi az Európába irányuló muszlim bevándorlás fő indikátorait és kiváltó okait.

A 2015-ös európai menekültügyi- és migrációs válság következtében ugrás-szerűen megnőtt a muszlimok száma Európában. Bár az európai össznépességhez viszonyítva a muszlim közösség aránya a 2050-re vonatkozó előrejelzésekben sem kiugróan magas, még akkor sem, ha ugyanekkora mértékű muszlim bevándorlást fog tapasztalni Európa a következő évtizedekben. A Pew Kutatóközpont becslései alapján 2016-ban Európa (az Európai Unió 28 tagországa, Svájc és Norvégia) össznépességének körülbelül 4,9%-a volt muszlim. Harminc év múlva, azaz 2050-re ez az arány, attól függően, hogy a jövőben mekkora mértékű bevándorlást fog tapasztalni Európa, a „zéró” migrációs forgatókönyv szerint 7,4%-ra, a „közepes” migrációs forgatókönyv szerint 11,2%-ra, illetve a „magas” migrációs forgatókönyv szerint 14%-ra fog növekedni.^[53]

Végkövetkeztetésként fontos kiemelni, hogy rendkívül nehéz akár megbecsülni is egy adott népesség vallási hovatartozáson alapuló megoszlását. Egyrészt a vallási hovatartozás sok országban, például Magyarországon is, a szenzitív adatok közé tartozik, így hivatalosan nem tartható nyilván. Másrészt az emberek sok esetben nem vállalják fel nyilvánosan a vallási identitásukat a negatív megkülönböztetéstől tartva. Harmadrészt nehéz meghatározni, hogy ki számít egy adott vallás követőjének. Adott esetben azt, hogy ki számít muszlimnak. Csak az, aki szigorúan betartja a vallási előírásokat és erős muszlim identitással rendelkezik? Vagy az is, aki bár nem követi az iszlám szabályait a mindennapi életében, de muszlim családba született? Ezekre a kérdésekre a választ sokszor egyéni szinten sem tudják meghatározni, így egy egész társadalomra vetítve óvatosan és szigorú feltételrendszer alkalmazásával lehet becsléseket tenni a vallási hovatartozást illetően. Azt, hogy több évtized elteltével Európában milyen lesz a társadalom megoszlása a vallási hovatartozás tekintetében, még összetettebb feladat megbecsülni, mivel ez számos tényező együttes hatásának az eredménye. A Pew Kutatóközpont a migrációs trendeket és a muszlim közösségek termékenységi rátáját vizsgálta az előrejelzések meghatározásához. Ezekhez viszont ismeretlen, előre nem látható, akár globális társadalmi változások (pl. integrációs folyamatok felgyorsulása, vallási identitás alakulása, áttérések) is hozzájárulhatnak, amelyek következtében teljesen más eredményt kapnánk.

[53] Pew Research Center, 2017, 2., 6., 8., 10.

IRODALOMJEGYZÉK

- Badó Attila – Bóka János (2007): Az iszlám jog alapjai. In: Badó Attila – Bencze Mátyás (szerk.): *Betekintés a jogrendszerek világába*. Studio Batiq, Szeged.
- BBC News (2005): Curry House Founder is Honoured. (Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/london/4290124.stm. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Brotton, Jerry (2016): The First Muslims in England. BBC News. (Elérhető: <http://www.bbc.com/news/magazine-35843991>. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Bulliet, Richard W. (2004): *The Case for Islamo-Christian Civilisation*. Columbia University Press, New York.
- Campi, Emidio (2010): Early Reformed Attitudes Towards Islam. In: *Theological Review of the Near East School of Theology* 31. (Elérhető: https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/42576/4/Emilio_Campi_NEST_TR%282%29.pdf. Letöltés ideje: 2020. április 29.).
- Casciani, Dominic (2007): The Battle over Mosque Reform. BBC News. (Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7118503.stm. Letöltés ideje: 2017. április 5.).
- Duderija, Adis – Rane, Halim (2019): *Islam and Muslims in the West. Major Issues and Debates*. Palgrave Macmillan, London–New York.
- El-Menouar, Yasemin (2017): The Religious Landscape in Europe. In: *Europe Infos*. No. 209. (Elérhető: <http://www.europe-infos.eu/the-religious-landscape-in-europe>. Letöltés ideje: 2020. április 30.).
- H. Fisher, Michael (2016): *Counterflows to Colonialism: Indian Travellers and Settlers in Britain, 1600-1857*. Orient Blackswan, Hyderabad. (Elérhető: <https://books.google.hu/books?id=iPHqigUD6FUC&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false>. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Hillenbrand, Carole (2016): *Az iszlám. Új történeti bevezetés*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Kemenszky Ágnes (2010): Az európai muszlim közösségek színtertje: a balkáni muszlimok. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában, Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest.
- Lam, Athena (2017): Religion in the EU: Only Germany is Getting More Religious. Dalia Research. (Elérhető: <https://daliaresearch.com/blog/religion-in-the-eu-only-germany-is-getting-more-religious/>. Letöltés ideje: 2020. április 30.).
- Layton-Hanry Z. (1992): *The Politics of Immigration: Immigration, 'Race' and 'Race' Relations in Post-war Britain*. Blackwell, New Jersey.
- Lepore, Christopher R. (2012): *Asserting State Sovereignty Over National Communities of Islam in the United States and Britain: Sharia Courts as a Tool of Muslim Accommodation and Integration*. West Law School Portal. (Elérhető: <https://lawschool.westlaw.com/>. Letöltés ideje: 2016. október 25.).
- Migration Policy Institute (2011): Arab Spring and Fear of Migrant Surge Expose Rift in EU Immigration Policy Circles. (Elérhető: <https://www.migrationpolicy.org/article/arab-spring-and-fear-migrant-surge-expose-rift-eu-immigration-policy-circles>. Letöltés ideje: 2020. április 3.).
- Nielsen, Jorgen S. – Otterbeck, Jonas (2015): *Muslims in Western Europe*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Office for National Statistics, United Kingdom (2013): Full story: What does the Census tell us about religion in 2011? (Elérhető: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/articles/fullstorywhatdoesthecensustellusaboutreligionin2011/2013-05-16>. Letöltés ideje: 2017. április 17.).

- Pauly, Robert J. (2004): *Islam in Europe: Integration or Marginalization?* Ashgate Publishing Company, Farnham.
- Pew Research Center (2011): The Future of Global Muslim Population. Projections for 2010-2030. (Elérhető: <http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/11/2011/01/FutureGlobalMuslimPopulation-WebPDF-Feb10.pdf>. Letöltés ideje: 2020. április 2.).
- Pew Research Center (2017): Europe's Growing Muslim Population. (Elérhető: <https://www.pewforum.org/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>. Letöltés ideje: 2019. december 29.).
- Rostoványi Zsolt (2010a): Az iszlám Nagy-Britanniában. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest.
- Rostoványi Zsolt (2010b): Európai (euro-) iszlám vagy iszlám Európában. In: Rostoványi Zsolt (szerk.): *Az iszlám Európában. Az európai muszlim közösségek differenciáltsága*. Aula Kiadó, Budapest.
- Siska Katalin (2016): A kisebbségi jogok alakulása Törökországban, különös tekintettel a lausanne-i szerződés rendelkezéseire. In: *Iustum Aequum Salutare*. XII. szám. (Elérhető: http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20163sz/11_Siska_IAS_2016_3.pdf. Letöltés ideje: 2020. április 28.).
- Siska Katalin (2018): Emigrációból migráció. A török bevándorlási és kivándorlási szokásokról, szabályokról és azok változásairól. In: *Jog-Állam-Politika*. 10. évf. 3. sz. (Elérhető: <https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2018/3/siska.pdf>. Letöltés ideje: 2020. június 9.).
- EU Open Data Portal (2019): Special Eurobarometer 493: Discrimination in the EU (including LGBTI). (Elérhető: https://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2251_91_4_493_ENG/resource/4cf07291-1547-431e-a5cd-cf3ff5761e3d. Letöltés ideje: 2020. április 30.).
- Terebess Ázsia Lexikon: moriszko szócikk. (Elérhető: <https://terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/moriszko.html>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).
- Vahab, Jebrail (2015): Islamic Branches: What Prevents Them from Uniting? (Elérhető: https://rgdn.info/en/razvetvleniya_islama. Letöltés ideje: 2020. május 13.).
- Visram, Rozina (2016): *Ayahs, Lascars and Princes: The Story of Indians in Britain 1700-1947*. Routledge, Abingdon-on-Thames. (Elérhető: https://books.google.hu/books?id=1ppGCgAAQBAJ&pg=PA1&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Voicu, Anca (2009): Immigration and Integration Policies in the UK. In: *Romanian Journal of European Affairs*. Vol. 9, No. 2. (Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1420055. Letöltés ideje: 2017. április 4.).
- Wunderlich, Daniel (2011): Demographics of Immigration: The United Kingdom. In: *SOM Working Paper*. No. 2011-10. (Elérhető: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1990231. Letöltés ideje: 2020. április 3.).

JOGFORRÁSOK

- British Nationality Act (1948). (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/11-12/56/enacted>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).
- British Nationality Act (1981). (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1981/61>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).

- Commonwealth Immigrants Act (1962). (Elérhető: <https://www.freemovement.org.uk/wp-content/uploads/2018/04/CIA1962.pdf>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).
- Immigration Act (1971). (Elérhető: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1971/77>. Letöltés ideje: 2020. április 10.).

•
A városi vásárcsarnok Pozsonyban (1911-12)

A dualizmuskori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései

I. BEVEZETÉSKÉNT A GYERMEKVÉDELEMRŐL

Az emberi jogok olyan erkölcsi és alanyi jogok összességei, amelyek az embert emberi mivoltánál fogva megilletik.^[1] A gyermekek is alanyai az emberi jogoknak, életkorral összefüggő fizikai és lelki adottságaiknál, kiszolgáltatott helyzetüknél fogva azonban többletvédelemre szorulnak. Ennek a felismerésnek érdemi tettekben érvényesülése az első világháborút követő évekre esik, amikor is megjelentek az első nemzetközi egyezmények a gyermekek iparban történő alkalmazására vonatkozóan. A gyermekvédelem és a gyermeki jogok kötelező erejű normákban történő rögzítése a belső jogban sem sokkal előzte meg a nemzetközi jogi jogalkotást e tárgykörben, csak a 19. század végén indult el az a szintű tudományos diskurzus a gyermekvédelem belső jogi kérdéseiről, amelynek jogszabályokban is tettest öltő eredményei voltak.

A gyermekvédelem kialakulásának indokát a tőkés gazdaságban, az ipari gyermekmunkában lehet megjelölni, de közrehatott a gyermekekről kialakult képnek a változása is.^[2] A gyermekek helyzete a történelem folyamán jelentős átalakuláson ment keresztül,^[3] a polgári korszaktól kezdve elismerést nyert a gyermekkor, mint önálló életszakasz jelentősége a felnőtté válás folyamatában.^[4] A tanulmány a szűkebb értelemben vett dualizmuskori állami gyermekvédelem rendszerét mutatja be, a gyermekvédelem szerteágazó területén belül a szegényügy körébe sorolandó intézkedésekkel és jogalkotással foglalkozik részletesen. Az állami jelző arra utal, hogy a különböző társadalmi szervezetek által végzett munkálatoknak vizsgálatától és ismertetésétől eltekint az írás.

A gyermekvédelem büntetőjogi és kriminológiai megközelítése hangsúlyos a tárgyalt korszakban, azonban a gyermekvédelem szempontjából jelentős szociális tárgyú jogszabályok megszületése időben megelőzte a vonatkozó büntetőjogi jogszabályok megalkotását. Ez pedig azt mutatja, hogy az állam elsősorban szociális kérdésként tekintett a gyermekvédelemre.

Finkey Ferenc a gyermekvédelemről írt munkájában kifejti, hogy

[1] Halmay - Tóth, 2003, 28.

[2] Egresi, 2008, 283-291.

[3] Haring - Sorin - Caltabiano, 2019, 2-3.

[4] Faix, 2016, 8-9.

a gyermekek oltalmazása elsősorban társadalompolitikai feladat, a szociális háló megteremtéséhez pedig ösztönzésül szolgáltak azok a kriminálpolitikai kutatások, amelyek a gyermekbűnözés magas arányának megszüntetéséhez szükséges intézkedéseket vizsgálták.^[5] A gyermekvédelem története ebből a szempontból összefonódik a fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó büntetőjogi jogalkotás történetével, a tanulmánynak azonban nem célja ennek vizsgálata.

Mivel a tanulmány a gyermekvédelemmel szegényügyi vetületben foglalkozik, ennél fogva nem tér ki a gyermekvédelem szempontjából relevánsnak tekintendő magánjogi kérdések elemzésére. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a 19. században a gyermekvédelem kialakulására döntő hatással bírt az a tény, miszerint leáldozni látszott a gyermekek felett gyakorolt apai hatalom jogokkal körülbástyázott mindenhatósága.

II. A GYERMEKVÉDELEM ÉS A SZEGÉNYÜGY KAPCSOLÓDÁSI PONTJÁRÓL

A szegényügy alapvetően három nagy területre bontva vizsgálható a tárgyalt korszakban.^[6] A gyermekvédelem, gyermekgondozás a szegényügynek azon részét képezte, ahol ideális esetben a gondozás mellett a nevelési célt is hangsúlyozottan megjelent.

A gyermekvédelem két kiemelt célja Engel Zsigmond szerint, hogy a gyermekhalandóságot csökkentse, illetve megakadályozza a gyermekek bűnös élet újtára lépését. Engelnél a gyermekvédelem elvei két nagy csoportra osztva jelentek meg, úgy vélte ugyanis, hogy vannak olyan elvek, melyeknek a gyermekvédelem teljes komplexitásában érvényre kell jutniuk, emellett vannak a gyermekvédelemnek olyan elvei is, amelyeket csak az elhagyott gyermekek vonatkozásában kell alkalmazni.^[7] Engel arra mutat rá, hogy a gyermekvédelem kérdése több különböző tudományterületet felölel, így mindenképpen széleskörű megközelítést igényel. A szerző szerint a gyermekvédelem közegészségügyi szempontú megközelítése kielégítő képet mutatott a századforduló éveiben, a szakirodalom is módszeresen tárgyalta a problémát, azonban a közgazdaságtan körében e területet illetően hiányosságokat vélt felfedezni. Az elhagyott gyermekekről történő gondoskodás Engel szerint a szegényügy, míg a gyermekvédelem általánosságban a szociálpolitika tereumába tartozik.^[8] A gyermekmunkával együtt járó káros következmények megszüntetése érdekében szerinte a tankötelezettség teljesítését hatóságilag szigorúan ellenőrizni kell, és a gyermekoldulást semmilyen körülmények között nem szabad legálissá tenni.^[9]

[5] Finkey, 1913, 46-48.

[6] Hilscher, 1928, 15.

[7] Engel, 1904, 4.

[8] Engel, 1904, 5-6.

[9] Engel, 1904, 34-36.

Engel idézett írásában számos olyan gyakorlati problémára hívta fel a figyelmet, amelyek rendezése a gyermekvédelem szempontjából jogi szabályozást kívánt. Így példának okáért kitért az anyák védelmének kérdésére mind a szülést megelőző, mind az azt követő időszakra vonatkozóan, tárgyalta a dajkaügy problematikáját, felhívva a figyelmet a hatósági ellenőrzés és felügyelet fontosságára e tekintetben.^[10] A gyermekvédelem körében a törvényes és törvénytelen gyermekek között tett magánjogi különbségek megszüntetését szorgalmazta.^[11]

„A társadalom fáradozása fontosabb az államinál, mert gyökeresebb, közvetlenebb, melegebb, hivatottabb, emberibb és hatályosabb. Csakhogy az állam fáradozása is örökös fog maradni.” – vallotta Nagyiványi Fekete Gyula,^[12] aki az állami szerepvállalás szükségességét hangsúlyozta a gyermekvédelem vonatkozásában. A szerző idézett munkája az elhagyatott gyermekek és a fiatalkorú bűnelkövetők helyzetét is érintve foglalkozik a gyermekvédelem kérdésével, ugyanis véleménye szerint közös elvi alapokon kellett nyugodnia a vonatkozó jogi szabályozásnak. Az állami gondoskodásra szoruló gyermekek négy kategóriáját határozta meg, megkülönböztetve a szülőkkel bíró, de elhanyagolt gyermekek, a szülőkkel nem bíró gyermekek, a fiatalkorú büntetettek, továbbá az olyan szülők gyermekeinek csoportját, akik önhibájukon kívül nem tudják megfelelően ellátni gyermekük gondozását, nevelését.^[13]

Doleschall Alfréd az erkölcsileg elhagyott kifejezést használta azon gyermekekre, akik ugyan apai hatalom alatt álltak, ennek ellenére mégsem részesültek megfelelő gondozásban, nevelésben.^[14] A szerző a megnövekedett fiatalkorú bűnözés mögött rejlő okként a szociális állapotok nem kielégítő voltára mutatott rá, a szociális problémák kezelésére tett erőfeszítésekre pedig a fiatalkorúak kriminalitásának megállítására tett intézkedésként tekintett.^[15] A gyermekvédelmet Varga Ferenc a kriminálpolitikán belül elhelyezve közelítette meg, és a büntetőjogi reformmozgalmak körében foglalkozott a kérdéssel. Ugyanakkor leszögezte, hogy a gyermekvédelemnek sok vetülete van, s a gyermekvédelem több jogágot érintő reformot kíván.^[16]

Csorna Kálmán 1929-ben megjelent monográfiájában részletesen foglalkozik a gyermekvédelem hazai, illetve nemzetközi fejlődésének áttekintésével. A gyermek- és ifjúságvédelem körébe sorolható feladatokat csoportosítja a szerző, a gyermekek testi fejlődésének előmozdítását célzó intézkedések között megjelölve a jogi védelmet, amely alapvetően a gyermekek tartáshoz való jogának érvényesítésében ragadható meg.^[17] Követve a német és az osztrák szak-

[10] Engel, 1904, 11-18.

[11] Engel, 1904, 21-31.

[12] Nagyiványi, 1893, 8.

[13] Nagyiványi, 1893, 23-27.

[14] Doleschall, 1893, 5.

[15] Doleschall, 1893, 3-5.

[16] Varga, 1896, 3-6.

[17] Csorna, 1929, 13.

irodalmi megállapításokat, a szerző a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem alatt a veszélyeztetett gyermek- és fiatalkorúak érdekében kifejtett nevelő, védő és gondozó intézkedéseket, illetve az ezekre vonatkozó jogi normák összességét értette.^[18] A magyar köztudatban elsősorban a gyermekvédelem kifejezés terjedt el, ugyanakkor ez a szerző szerint nem feltétlenül alkalmas a gyermek- és ifjúságvédelem valamint -nevelés körébe vonható összes feladat kifejezésére.^[19] A szűk értelemben vett gyermekvédelem körében további megkülönböztetéseket tett, ennek megfelelően egymástól elválasztható volt a hatósági és a társadalmi gyermekvédelem, melyek keretében alkalmazott eszközök és intézmények pedig a nyílt, a zárt és a félig nyílt védelem rendszerébe voltak besorolhatók a tárgyalt korszakban.^[20]

III. GYERMEKVÉDELEM A JOGI SZABÁLYOZÁS TÜKRÉBEN

A 19-20. században Nyugat-Európa államaiban sorra születtek törvények a szűk értelemben vett gyermekvédelem tárgyában,^[21] illetve nemzetközi gyermekvédelmi kongresszusokat is tartottak a kérdés tárgyalása céljából.^[22] A gyermekvédelem megszervezését érintően azonban jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, erre mutat rá Csorna Kálmán, aki a gyermek- és ifjúságvédelem 3 fő rendszerét különböztette meg már idézett művében. A germán rendszerben a vonatkozó hatáskörök jogszabály által létrehozott szervezetek és helyhatóságok között oszlottak meg, míg a latin rendszerben a kormány jelentette a gyermek- és ifjúságvédelem központi igazgatási szervét, azzal, hogy a feladatok megoszlottak a központi és a megyei szint között. Az angol-szász rendszerben a feladatok nagy része a társadalmat terhelte, az állam pedig irányítást és ellenőrzést gyakorolt a karitatív gyermekvédelem működése felett.^[23]

[18] Csorna, 1929, 14.

[19] Csorna, 1929, 15-16.

[20] Csorna, 1929, 16.

[21] Lásd: Indokolás „az állami gyermekmenhelyekről” szóló törvényjavaslathoz, Képviselőházi irómanyyok, 143-146.

[22] Csorna, 1929, 28.

[23] Csorna, 1929, 77-78.

1. Községi kötelezettségből állami feladat a 19. század végén

A szegényügyi feladatok ellátását a jogalkotó az 1871-es községi törvénnyel a községekre hárította,^[24] ezzel „egyes községek feladatává téve a gondozást-segélyezést, törvényi szintre emelte a községi illetőség jogintézményét”.^[25] A községi illetőség Concha Győző meghatározása szerint nem más, mint „az egyesnek a községhez való olyan tartozása, a melynél fogva abból közigazgatásilag el nem távolítható s szegénység esetén a község által segélyezendő...”^[26] A szegények gondozása az 1886-os községi törvény alapján is a községek hatáskörébe tartozó feladatot képezett.^[27]

A közegészségügy rendezéséről szóló törvény^[28] a községek feladatait a gyermekgondozás körében már egyértelműbben határozta meg, előírva a vagyontalan lelencek és dajkaságba adott gyermekek eltartásáról és ápolásáról történő gondoskodást.^[29] A törvény kimondta továbbá, hogy a lelenceket és a dajkaságba adott gyermekeket szigorú hatósági- és orvosi felügyelet alá kell helyezni.^[30] A lelencügy elsőfokú hatóságát a szolgabíró jelentette, aki nyilvántartást vezetett a hatóság illetékességi területén élő lelencekről.^[31] A községi közegészségügyi bizottság hatáskörébe tartozott előterjesztést tenni a gyermekek említett csoportjának nyilvántartásával, felügyeletével kapcsolatos hiányosságok észlelése esetén.^[32] A járási orvosok kötelessége volt, hogy felügyeljék a lelencügyi rendelkezések végrehajtását.^[33]

„... az a mi a gyermekvédelem terén eddig történt, még kezdetnek is kezdetleges”^[34] – írja tanulmányában Szakolczay Árpád, aki szerint a gyermekvédelem nem a társadalom, hanem az állam feladatát képezi, ugyanis az államnak ki kell fejtenie a gyermekvédelem keretében a szükséges szociális intézkedéseket, hiszen „a gyermekek oltalma annyira alfája és ómegája a jogállamnak, hogy minden mulasztás az állam jogállami létének rovására történik”.^[35] Szakolczay az állami gyermekvédelem megteremtésére tett első jelentős lépésnek a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénycikk elfogadását tekintette.^[36]

[24] A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk 22. § g), 131. §.

[25] Pomogyi, 2001, 21.

[26] Concha, 1905, 284.

[27] A községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk, 21. § g), 145. §.

[28] A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk.

[29] 1876. évi XIV. tc., 140. § a).

[30] 1876. évi XIV. tc., 16. §.

[31] 1876. évi XIV. tc., 154. § d).

[32] 1876. évi XIV. tc., 152. § b).

[33] 1876. évi XIV. tc., 156. § e).

[34] Szakolczay, 1900, 18.

[35] Szakolczay, 1900, 4.

[36] Lásd: A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk.

Az országos betegápolási alap létrehozása a gyermekvédelem szempontjából azért jelentett áttörést, mivel ezen alpból rendelték finanszírozni a hatóságilag elhagyottnak minősített, illetve a talált gyermekek nevelésével és ápolásával kapcsolatban felmerülő költségeket.^[37] A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvény értelmében a belügyminiszter nyert felhatalmazást a lelcintézetek feletti állami felügyelet gyakorlására.^[38] A részletes indokolás rámutat, hogy a község számára rendkívüli anyagi terhet jelentett a lelcügyi feladatok ellátása, erre tekintettel a törvény kimondta, hogy a talált és a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket az Országos Betegápolási Alap fedezi.^[39] A 7. életévüket betöltött talált, valamint hatóságilag elhagyottnak minősített gyermekek vonatkozásában továbbra is az illetőség szerinti község viselte a gyermekek nevelésével, ápolásával és eltartásával kapcsolatban felmerülő költségeket.^[40]

Azt, hogy mely gyermekek minősültek elhagyottnak, s ennek megfelelően mely gyermekek kerültek az állami gyermekvédelem szárnyai alá, az 1899. évi 50.000 B. M. számú körrendelet határozta meg.^[41] Eszerint elhagyott gyermeknek minősült:

- akit köz- vagy magánterületen elhagyva találtak,
- akit vagyontalan árvaként nem lehetett árvaházban elhelyezni,
- aki a szülei érdekkörében - betegség, kórházi ápolás, szabadságvesztés-büntetés töltése - felmerülő oknál fogva hatósági gondozásra szorult,
- akit a tartásra kötelezett hozzátartozói nem voltak képesek eltartani saját megélhetésük veszélyeztetése nélkül.^[42]

A rendelet értelmében a talált gyermeket a találás helye szerinti község előjárósága volt köteles átvenni. A hatóság ezt követően megkezdte a gyermek szülei, az eltartásra kötelezett, vagy a korábbi gondozó kilétének kipuhatolásához szükséges lépéseket, melyek eredménytelensége esetén a gyermeket elhagyottnak nyilvánította, nyilvántartásba vette, továbbá intézkedett a gyám kirendelése és a gyermek elhelyezése felől. Hasonló eljárást kellett lefolytatni a gondozásra szoruló gyermekek vonatkozásában is.^[43] A gyermeket a szülőknek haladéktalanul át kellett adni, amennyiben képessé váltak a gyermek eltartására és nevelésére.^[44] A rendelet meghatározta a dajkaság feltételeit is.^[45] A rendelet értelmében

[37] Szakolczay, 1900, 4-5.

[38] 1898. évi XXI. tc., 14. § 4. pont.

[39] 1898. évi XXI. tc., 3. § d).

[40] 1898. évi XXI. tc., 8. § b).

[41] A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában, RT, 1899, 965-990.

[42] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 1. §.

[43] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 2-3. §.

[44] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 4. §.

[45] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 5. §.

a gyermek elhelyezése történhetett dajkánál, hatósági gyermektartási engedéllyel rendelkező nőknél és családoknál, illetve intézetben is. A gyermeket gondozók kötelezettségei közé tartozott az orvosi segítyről történő gondoskodás, valamint a gyermek óvodába és iskolába járatása is.

Az 1899. évi 51.000. B.M. számú körrendelet előírta a községeknek szabályrendelet megalkotását a közsegélyre szorultak segélyezésének, gondozásának és ellátásának tárgyában. A körrendelet emellett kimondta, hogy a hét éven felüli elhagyott gyermekek közsegélyben részesítendőek az illetőség szerinti község által. A községi tartás, ápolás és nevelés azonban legfeljebb a 14. életév betöltéséig tarthatott a körrendelet értelmében.^[46]

Az 1900. évi 25.829. B.M. számú körrendelet az 1899. évi 50.000 B.M. számú körrendelet szabályait módosította. Előírta az elhagyottnak nyilvánítás és a községi illetőség megállapítását célzó eljárások egymástól történő elválasztását, ugyanis a gyakorlat azt mutatta, hogy az illetőség megállapítása rendszerint elhúzódó eljárás keretében lehetséges, mely az illető gyermekek javát a legkevésbé sem szolgálta. A rendelet ezenkívül meghatározta azon 7 éven aluli gyermekek csoportját, akiket a gyermekek gondozását közvetítő intézetek haldéktalanul kötelesek voltak kötelékükbe felvenni. Így a törvénytelen csecsemők, a köz- vagy magánhelyen elhagyva talált, szoros értelemben vett lelencek és azok, akiknek elhagyott voltát az elsőfokú közigazgatási hatóság legalább ideiglenes érvényű igazolvánnyal bizonyította, jogszabály alapján nyertek felvételt.^[47]

A hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárást az 1901. évi 85.100. B.M. számú körrendelet szabályozta, kitérve az eljárás során vizsgálandó körülmények meghatározására.^[48]

2. A gyermekmenhelyek megszületése, az állami gyermekvédelemi rendszer ismertetése

A dualizmuskori állami gyermekvédelem terén jelentős előrelépés történt a 20. század első évtizedében. Az 1901. évi VIII. törvénycikk indokolása szerint az állami gyermekmenhelyek felállítását a gyermekhalandóság rendkívül magas aránya sürgette. Az állam az országos betegápolási alapról szóló törvénnyel megteremtette ugyan az állami gyermekvédelem anyagi alapjait, a feladatokat ellátó állami intézmények létrehozása azonban váratott magára, kezdetben tár-

[46] A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában, RT, 993-1000., 1-2. §, 6-8. §.

[47] A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában, RT, 1900, 39-42.

[48] A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában, RT, 1901, 487-489.

sadalmi szervezetek – az Első Budapesti Gyermekmenhely és a Fehér Kereszt Országos Lelenczház-Egyesület – gondoskodtak az elhagyott gyermekekről.^[49] Az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatot a közigazgatási bizottság üdvözölte, ugyanakkor kifejezte, hogy a gyermekek intézeti felvételének alapjául szolgáló hatósági határozat meghozatalában indokolt szigorú eljárási szabályok kialakítása, a tápszülőkhöz kiadott gyermekekről történő gondoskodást pedig hatóságilag kell felügyelni. A bizottság a törvényjavaslatot „csak egy – bár nagyfontosságú – lépésnek tekinti a gyermekvédelem terén...”, tekintettel arra, hogy a hét éven felüli gyermekekről történő állami gondoskodás intézményrendszerének kiépítése még váratott magára.^[50]

Az 1901. évi VIII. számú törvénycikk az egészséges gyermekek intézeten kívüli elhelyezését célozta, a gyermekmenhelyek igazgatói voltak kötelesek gondoskodni arról, hogy a kisdédóvásról szóló törvénycikk,^[51] a gyermekek 6 éves korától fogva pedig a népiskolai közoktatásról szóló törvénycikk^[52] rendelkezései érvényesüljenek.^[53]

A közsegélyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvény indokolása szerint „az állami gyermekmenhelyekről szóló s ma már végrehajtás alatt álló törvény jóformán céljátát tévesztené s azok az áldozatok, melyeket a 7 éven aluli gyermekek megmentése érdekében hozunk, úgyszólván kárbavesznének, ha – az említett törvénnyel megindított actio természetes továbbfejlesztéseként – a 7 éven felüli gyermekek gyámolításának kérdése is nem nyerne megnyugtató szabályozást”.^[54] A hetedik életévüket betöltött, elhagyatottnak minősített gyermekek állami védelmére nemcsak a gyermekhalandóság csökkentésének szempontjából volt szükség, hanem a gyermekbűnözés növekedésének megakadályozása érdekében is.^[55]

Az 1901. évi XXI. törvénycikk végül az állami gyermekvédelem körébe vonta azon gyermekeket, akiket a hetedik életévük betöltése előtt már elhagyatottnak minősítettek, továbbá azon gyermekeket is, akik elhagyatottnak minősítésére csak későbbi életkorukban került sor. A törvény értelmében a gyermekek elhelyezése történhetett állami gyermekmenhelyeken belül, vagy ezek közvetítésével intézeten kívül is.^[56]

[49] Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatához, Képviselőházi irományok, 142-145.

[50] A közigazgatási bizottság jelentése az állami gyermekmenhelyekről szóló 997. sz. törvényjavaslat tárgyában, Képviselőházi irományok, 198-199.

[51] Lásd: a kisdédóvásról szóló 1891. évi XV. törvénycikk.

[52] Lásd: a népiskolai közoktatás tárgyában kiadott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.

[53] Az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. törvénycikk 1-3. §.

[54] Képviselőházi irományok, 1896(c), 23.

[55] Képviselőházi irományok, 1896(c), 23.

[56] A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikk, 1-4. §.

a) Az állami gyermekmenhelyek Szabályzata

Az állami gyermekmenhelyek felállítására 1904 és 1907 között került sor,^[57] szabályzatukat az 1903. évi 1. B.M. számú körrendelet határozta meg.^[58] A Szabályzat célja volt az állami gyermekmenhelyek, az önkormányzatok és az árvaszékek feladatellátásának összehangolása, valamint a gyermekvédelmi feladatokat ellátó társadalmi szervezetek ezen rendszerbe történő becsatornázása. Ez utóbbi célkitűzést leginkább a gyermekvédő országos bizottság szolgálta.^[59] A Szabályzat meghatározta a követendő eljárást és a gyermekmenhelyek működését érintő legfontosabb szabályokat, valamint az állami gyermekvédelem szervezetét is. Ezen rendelkezéseket a külföldi elhagyott gyermekek vonatkozásában is alkalmazni kellett.^[60]

A talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeknek a Szabályzat értelmében joguk keletkezett arra, hogy az állami gyermekmenhely kötelékébe felvételt nyerjenek. A Szabályzat módosította az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeit, a korábbi szabályozáshoz képest szűkítve azt. Ezt követően csak azokat a 15 éven aluli gyermekeket lehetett elhagyottnak nyilvánítani, akik nem rendelkeztek vagyonnal, és akiknek nem volt a nevelésükre és eltartásukra jogszabálynál fogva kötelezett hozzátartozója, továbbá akiknek neveléséről és tartásáról rokonok, jótékony intézetek, jótévedők vagy egyesületek nem gondoskodtak kellőképp.^[61]

Az eljáró árvaszék illetékességét a gyermek községi illetősége, ennek hiányában a gyermek tartózkodási helye határozta meg. Elhagyottnak az árvaszék végleges döntésével minősített gyermekeket a fenti feltételek fennállása esetén, a jogerős döntésről pedig értesíteni kellett az illetőség szerinti községet. A gyermekek védelme szempontjából releváns rendelkezést jelentett, hogy elsőként került sor az elhagyottnak nyilvánításra, s csak ezt követően lehetett lefolytatni az illetőség megállapítására irányuló eljárást.^[62]

A gyermekmenhelyre történő végleges felvétel az árvaszék döntésének függvénye volt, ugyanakkor a Szabályzat lehetővé tette az ideiglenes felvételt haszthatatlan sürgős esetben, ha azt a gyermek létérdeke megkövetelte, és arra az árvaszéki intézkedés bevárásából származó késedelem veszélyt jelentett. Az árvaszékek ennek megfelelően abba a pozícióba kerültek, hogy „az állami költségen való neveltetés tárgyában” véglegesen határozhattak.^[63]

[57] Csorna, 1905, 150.

[58] A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz - Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában (a továbbiakban: Szabályzat), RT, 1903, 534- 586.

[59] Szabályzat 70-71. §.

[60] Szabályzat 77. §.

[61] Szabályzat 1. §.

[62] Szabályzat 3-8. §.

[63] Szana - Győrbíró, 1904, 3.

A gyermekek érdekének védelme szempontjából további jelentős rendelkezése a Szabályzatnak annak előírása a községek számára, hogy az elhagyottanak minősülő gyermekekről mindaddig gondoskodjanak, míg az illető gyermek felvételt nem nyer valamely gyermekmenhelyre.^[64] Ezenkívül a közigazgatási szerveknek hivatalból jelenteniük kellett a hatáskörrel rendelkező és illetékes közigazgatási hatóságnak, amennyiben észlelésük alapján valamely gyermek létfenntartása és nevelése anyagi források híján nem volt biztosított.^[65]

A Szabályzat határozta meg az állami gyermekmenhely fogalmát is, eszerint „Az állami gyermekmenhely az az intézmény, amelynek kötelékében az állam gondozza az összes elhagyott gyermekeket 15-ik életévük betöltéséig.”^[66] Forbáth Tivadar meghatározása szerint „Az állami gyermekmenhely, mint az országos gyermekvédelem hordozója, egy összefoglaló intézmény. Magában foglalja nemcsak a gyermekvédelem közigazgatási központját képező és ugyancsak gyermekmenhelynek elnevezett intézetet, hanem gyermekmenhely elnevezéssel jelöljük meg mindazokat az intézkedéseket is, amelyek a szegényügy körébe tartozó gyermekek megmentésére és felnevelésére hivatvák.”^[67]

A belügyminiszter az országot az állami gyermekvédelem szempontjából kerületekre osztotta a Szabályzat szerint, s ezen kerületeken belül a szükséghez igazodóan kerültek felállításra gyermekmenhelyek. A gyermekmenhelyek mellett a belügyminiszter gyermekvédő menhely-bizottságokat is létrehozott, amelyek a gyermekmenhelyek székhelyén hangolták össze az állami, az önkormányzati és a társadalmi gyermekvédelmet.^[68]

A szabályozás szempontjából rendeleti szintre utalt kiegészítői intézményeknek számítottak az internátusok és a szanatóriumok.^[69] Az internátusok célja a szakoktatás és a szigorúbb nevelés, míg a szanatóriumoké az érintett gyermekek gyógykezelése volt.^[70] A Szabályzat meghatározta a gyermekelepek létesítésének feltételeit is.^[71] Ezeken a családi telepeken 10-20 azonos nemű gyermeket lehetett elhelyezni egyidejűleg, ez az opció azonban csak a 7. életévüket már betöltött gyermekek vonatkozásában állt fenn.^[72]

[64] Szabályzat 9. §

[65] Szabályzat 10. §.

[66] Szabályzat 12. §.

[67] Forbáth, 1908, 98.

[68] Szabályzat 68. §.

[69] Szabályzat 12. §.

[70] Szabályzat 33. §.

[71] Szabályzat 27. §, ill. lásd a 32. § szerint: „Az igazgató-főorvos a telepbizottságnak, esetleg menhely-bizottságnak közreműködésével olyan községekben, amelyekben arra alkalmas lakóház és ahhoz mező- avagy kertgazdasági célokra alkalmas terület van, családi telepet létesít.” A telepbizottságra vonatkozó szabályokat lásd 65. §. A telepbizottságok alapvetően az állami gyermekvédelem körében igyekeztek összehangolni a telepek és a községek, valamint a városok tevékenységét a társadalmi szervezetek munkájával, emellett fontos felügyeleti és ellenőrzési feladatokat is elláttak az elhagyatottak minősített és külső gondozásba adott gyermekek nevelése, ápolása, gondozása vonatkozásában.

[72] Szabályzat 32. §.

A menhelyi elhelyezés mellett lehetséges volt a gyermekek külső gondozás-
adása, az igazgató-főorvos ezen döntéséről értesíteni kellett az érintett város
polgármesterét vagy az érintett község elöljáróságát, továbbá az illetékes árva-
széket is.^[73] A Szabályzat ezenkívül lehetővé tette, hogy a kisdedeket a szoptatás
időszakára az anya gondozásába adják gyermektartási segély nyújtása mel-
lett.^[74] Kivételes esetekben magánintézeteknél és egyesületeknél is lehetőség
volt elhelyezni állami gondozásban álló gyermeket.^[75]

A gyermekmenhelyek személyzete tisztviselőkből, irodai személyzetből
és alkalmazottakból állt. A tisztviselőket – igazgató-főorvos, teleporvos, szükség-
séghez képest másod- és felügyelő orvos, ellenőr, gondok – közvetlenül a bel-
ügyminiszter nevezte ki. Az irodai személyzet esetén a munkáltatói jogokat az
igazgató-főorvos gyakorolta, az alkalmazáshoz azonban szükség volt a belügy-
miniszter előzetes jóváhagyására. Az alkalmazottak esetén ilyen jóváhagyás
nem kellett. Az igazgató-főorvos a menhely vezetőjeként a Szabályzat által meg-
határozott feladatokat látta el. A gondnok pénzkezelési és leltározási, míg az
ellenőr számviteli feladatokat látott el. A nevelőszülők feletti felügyeleti jogkör
gyakorlása – a sürgős esetek kivételével – és a gyermekmenhelyek ellenőrzése
a felügyelő orvos hatáskörébe tartozott.^[76]

A gyermekvédelem egyes elvei érvényesültek a Szabályzat nevelésről, fel-
ügyeletről és a nevelőszülők felelősségéről szóló paragrafusáiban.^[77] A gyer-
mek állami menhelyre történő felvételéről való döntéshez hasonlóan a gyermek
kiadatásáról történő döntés is az árvaszék hatáskörébe tartozott.^[78]

A Szabályzat rendelkezései arra utalnak, hogy állam nem szándékozta elen-
gedni a 15. életévét betöltött gyermekek kezét, a jogalkotó ugyanis az igazgató
kötelezettségévé tette a szükséges intézkedések megtételét annak érdekében,
hogy a kötelékből elbocsátott gyermekek megélhetése biztosított legyen. A gyer-
mekvédő menhely-bizottságok szerepe éppen abban állt, hogy közreműködjön
az elbocsátott gyermekek megélhetésének biztosításában.^[79] Ugyanakkor a Sza-
bályzat nem írta elő, hogy csak a biztosított megélhetés esetén lehet elbocsátani
az érintett gyermeket az állami nevelésből.

[73] Szabályzat 24. §.

[74] Szabályzat 28. §

[75] Szabályzat 73-74. §.

[76] Szabályzat 13-19. §.

[77] Szabályzat 38-42. §.

[78] Szabályzat 52. §.

[79] Szabályzat 69. §.

IV. ÖSSZEGZÉS HELYETT: A GYERMEKVÉDELEM DUALIZMUSKORI JOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Az állami gyermekvédelem alapjainak lerakása az országos betegápolási alapról szóló törvénnyel történt meg, az állami gyermekmenhelyek létrehozására pedig a századfordulót követően került sor. Az elhagyottnak minősített gyermekek védelmének jogszabályi kereteit az országos betegápolásról szóló törvény, az 1901. évi gyermekvédelmi törvények, továbbá a gyámságról szóló törvény adták,^[80] a Szabályzat pedig az állami gyermekvédelem részletszabályait tartalmazta.

Engel Zsigmond szerint a gyermekmenhelyek többes funkciót töltek be, eszerint ellátták a gyermekvédelem hatósági felügyeletét, és biztosították a hatósági közegek jelenlétét, részt vettek közegészségügyi feladatok ellátásában, továbbá „gyermek-depóként” – a gyermekek leadására szolgáló helyként – is működtek.^[81] A dualizmus éveiben az állami gyermekvédelem vizsgált rendszerében jelentős változás nem történt, ugyanakkor a háborús események következményeire az államnak is reagálnia kellett, így jogszabályok sora foglalkozott a hadiárvák helyzetének kérdésével.^[82]

A kortárs szakirodalomban az állami gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatosan felhozott kritika az volt, hogy a gyermekek csupán a 15. életévük betöltéséig maradhattak az állami gyermekvédelem kötelékében,^[83] ezzel szemben Nyugat-Európa egyes államaiban a felső korhatárt kiterjesztették a 18., illetve a 21. életév betöltéséig is.^[84]

A magyar szabályozás az állami gyermekvédelem alanyi körének rögzítésénél is szűkebb kereteket határozott meg az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek szigorítása által. Szakolczay Árpád rávilágít arra problémára, hogy a 19. század végén még nem álltak rendelkezésre azok az eszközök – sem a jogi szabályozás, sem az elhelyezésre szolgáló intézmények –, amelyek kifejezetten azon gyermekek sorsával foglalkoztak volna, akiket a jogszabály értelmében hatóságilag elhagyottnak nem lehetett minősíteni, viszont a gondoskodást nélkülözték.^[85] Ezt a problémát valamelyest kezelte az 1907. évi 60.000 B.M. számú

[80] Lásd: A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk.

[81] Engel, 1904, 18-21.

[82] A hadigondozásról, ezen belül pedig a hadiárvák helyzetéről szóló szakirodalmat lásd bővebben: Zombory, 1915; Zombory, 1916; Teleki, 1918; Petri, 1917; Heller, 1918; Finkey, 1917.

A hadiárvagondozás jogi szabályozási hátterét lásd például: A m. kir. minisztérium 1917. évi 1.820. M. E. számú rendelete, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről, RT, 1917, 354-361.; A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 147.788 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez – a budapesti kivételével, a hadba vonultak elhagyott vagy elárvult gyermekei érdekében követendő gyámhatósági eljárásról, RT, 1904, 1549-1550.; A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.000 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekiknek fokozott gyámhatósági védelméről, RT, 1914, 2744-2753.

[83] Lásd: Gegus – Székely, 1909, 298.

[84] Forbáth, 1908, 101.

[85] Szakolczay, 1900, 18-19.

rendelet, amely intézkedett az erkölcsi romlásnak kitett, de hatóságilag elhagyottnak nem nyilvánítható gyermekek menhelyeken történő elhelyezése tárgyában.^[86]

A gyermekek nevelésével kapcsolatban felmerülő költségeket az országos betegápolási alap viselte egészen a 7. életév betöltéséig, míg ezt követően a 15. életév eléréséig felmerülő kiadások a községeket terhelték. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a költségeket az országos betegápolási alap előlegezte.^[87] A hatékony gyermekvédelem célját szolgálta az az előírás is, mely a törvényhatóságokat, a rendezett tanácsú városokat, a gyámhatósági jog gyakorlatával felruházott és az önálló gyámpénztár tartására engedélyt nyert községeket kötelezte az elhagyott gyermekek számára szolgáló segélyalap létesítésére.^[88]

A gyermekvédelem körében már elmozdulást láthatunk a szegényügy általános rendezéséhez képest, melyben a községi szerepvállalás is csak szubzidiárius volt a szabályozás alapján, vagyis csak akkor jött szóba a község kötelezettsége – az is csak a helyi viszonyokhoz igazodva –, ha a magánjótékonykodás nem tudta biztosítani a megélhetéshez kellő minimális segélyezést sem. A szabályozás a községek kötelezettségeként határozta meg a szegényügyi feladatok ellátását, a rászorulókat ez a megoldás érvényesíthető joggal nem ruházta fel. Ehhez képest a talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeknek joguk keletkezett az állami gyermekmenhelyre történő felvételhez.

A községek szegényüggyel kapcsolatban fennálló kötelezettségét a községek rendezését tárgyaló törvények szűkszavúan határozták meg, s általánosan utalták a szegényügyi teendők ellátását a helyi hatóságok feladat- és hatáskörébe. A képviselőházban ezzel összefüggésben felmerült annak igénye, hogy a jogalkotó határozzon meg részletesebb feladatkatalógust a községek számára.^[89] Ez magában foglalhatta volna az eljárásra vonatkozó szabályok megalkotását, továbbá a jótékony egyesületek és a községek tevékenységének összehangolását is. Mindezen célkitűzések az általános szegényügy keretében nem valósultak meg, ugyanakkor a gyermekvédelem vonatkozásában jogi szabályozást nyertek, s abban a tekintetben, hogy a gyermekvédelem állami feladattá lett, a gyermekgondozás ügyének rendezése meg is haladta az említett elképzeléseket.

[86] A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében, RT, 1907, 1294-1306.

[87] Szabályzat 55. §.

[88] Szabályzat 60. §.

Debrecen szabad királyi város elhagyott gyermekek segélyalap néven hozott létre alapítványt ebből a célból. Lásd: Kun - Marschalkó - Rottenbiller, 1911, 222.

[89] Községek feliratban kérték a szegényügy országos rendezését, a tisztelt ház ezeknek a megvitatását és a jelentéstételt a kérvényi bizottság elé utalta. Lásd például: Képviselőházi napló, XV. kötet, 445.

Megállapítható, hogy a gyermekvédelem körében tanúsított állami szerepvállalás terjedelme jelentősen túlmutat azon a mértéken, ami az általános szegényügyet a dualizmus éveiben jellemezte. Forbáth Tivadar szavaival zárva a tanulmányt elmondható, hogy „Hazánk a gyermekmenhely intézményével nemcsak hogy a kultúrállamok színvonalára emelkedett, hanem azokat kivétel nélkül túlszárnyalta.”^[90]

A TANULMÁNY AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-II-SZE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

IRODALOM

- Concha Győző (1905): *Politika. Második Kötet. Közigazgatástan.* Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Csorna Kálmán (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere.* Eggenberger-Könyvkereskedés (Rényi Károly), Budapest.
- Doleschall Alfréd (1893): *A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása.* Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Egresi Katalin (2008): *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Engel Zsigmond (1904): *A gyermekvédelem alapkérdései.* Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Faix Nikoletta: A gyermeki jogok kialakulása és fejlődése a nemzetközi jogban. In: *Eljárásjogi Szemle.* 2016/4. sz.
- Finkey Ferenc (1913): *A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában.* A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Finkey Ferenc (1917): *Die Aufgaben der Kriegsfürsorger.* Buchdruckerei Carl Angermayer, Pozsony.
- Forbáth Tivadar (1908): *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez.* Márkus Samu könyvnyomdája, Budapest.
- Gegus Dániel – Székely Vladimir (szerk.) (1909): *A közbiztonság almanachja 1.* Légrády Testvérek Könyvnyomdája, Budapest.
- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.) (2003): *Emberi jogok.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Haring, Ute – Sorin, Reesa – Caltabiano, Nerina J.: Reflecting on Childhood and Child Agency in History. In: *Palgrave Commun.* 2019.
- Heller Farkas: Hadigondozásunk fejlődése. In: *Magyar Társadalomtudományi Szemle.* 1918/1-3. sz.
- Hilscher Rezső (1928): *Bevezetés a szociálpolitikába.* MEKDSz Szövetség-Kiadás, Budapest.

[90] Forbáth, 1908, 99.

- Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp (1911): *A fiataikorúak támogatására hivatott jótékonycéltű intézmények Magyarországon*. Wodianer F. és Fiai Könyvnyomda, Budapest.
- Nagyiványi Fekete Gyula (1893): *Az elhagyatott gyermekek és a fiatalok büntetéseinek gondozása*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Petri Pál (1917): *A magyar hadigondozás történetének vázlatja*. Országos Hadigondozó Hivatal, Budapest.
- Pomogyi László (2001): *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szakolczay Árpád (1900): *A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Szana Sándor – Győrbíró Jenő (1904): *Az árvaszék ügyvitele az elhagyott gyermekek védelme körül*. „Fehér Kereszt” Gyermekvédő Egyesület, Temesvár.
- Teleki Pál (1918): *Sociálpolitika és hadigondozás gyakorlati tapasztalatok alapján*. Országos Hadigondozó Hivatal, Budapest.
- Varga Ferenc (1896): *A gyermekkorban levő bűnösök*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Zombory László (1915): *A hadiárvák védelme*. Bonaventura Könyvnyomda Nyomása, Kolozsvár.
- Zombory László (1916): *Gyermekvédelem a háború alatt*. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.
- A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk.
- A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk.
- A községekéről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk.
- A kisdédóvársról szóló 1891. évi XV. törvénycikk.
- A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk.
- Az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. törvénycikk.
- A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikk.
- A m. kir. belügyminister 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.
- A m. kir. belügyminister 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában.
- A m. kir. belügyminister 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában.
- A m. kir. belügyminister 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában.
- A belügyminister 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz - Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában.

- A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 147.788 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez – a budapesti kivételével, a hadba vonultak elhagyott vagy elárvult gyermekei érdekében követendő gyámhatósági eljárásról.
- A m. kir. belügyminister 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében.
- A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.000 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekiknek fokozott gyámhatósági védelméről.
- A m. kir. minisztérium 1917. évi 1.820. M. E. számú rendelete, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről.

EGYÉB FORRÁSOK

- A közigazgatási bizottság jelentése az állami gyermekmenhelyekről szóló 997. sz. törvényjavaslat tárgyában. In: *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXIV. kötet, 1001. számú iromány.
- Indokolás „az állami gyermekmenhelyekről” szóló törvényjavaslathoz. In: *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXIV. kötet, 997. sz. iromány.
- Indokolás a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslathoz. In: *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXVII. kötet, 1062. számú iromány.
- Képviselőházi Napló (1892) XV. kötet. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.

A büntetés-végrehajtási védő, mint a társadalmi kontroll elfelejtett/kifelejtett eleme

I. BEVEZETÉS

Az elítéltek jogi helyzete a büntetés-végrehajtási legiszláció és szabályozás központi kérdése – itt jelenik meg leginkább az, hogy mennyire törvényes a büntetés-végrehajtás.^[1] A jogállamokban a büntetés-végrehajtással szemben az a követelmény, hogy mind nemzetközi, mind belső szinten működő és hatékony garancia- és kontrollrendszer vegye körbe. Az egyes államok, és maga a jogtudomány is számos modellt állított fel ezen garancia- és kontrollrendszer(ek)ről, melyek azonban a legkézenfekvőbb személyt, a védőt rendszerint meg sem említik; legfeljebb az ügyvédek merülnek fel – a társadalmi kontroll részeként. Ezen ügyvédek is csak azért jelennek meg, mert részt vesznek egyes társadalmi szervezetekben,^[2] és azokon keresztül vizsgálódnak, nem pedig saját ügyvédi, védői jogosítványaikat használva. Ha azonban kiemeljük ezen társadalmi szervezetekből a védőket (értve ez alatt a Bv. törvény szerinti védőket),^[3] és a védői jogok gyakorlása, gyakorolhatósága alapján vizsgáljuk őket, akkor ez alapján érdemes lenne a védőt önállóan elhelyezni a garancia- és kontrollrendszerben.

A garancia- és kontrollrendszer és azok elemei különféle elvek szerint csoportosíthatóak.^[4] A legkézenfekvőbb csoportosítás a belső állami és a külső nemzetközi osztás (más néven a kontroll iránya szerinti osztás).

A külső rész tovább bontható szabályozórendszerre és jogorvoslati rendszerre. A szabályozó rendszer keretében vannak a multilaterális egyezmények és nemzetközi szervezetek a tagokra (illetve *ius cogens* szabályozás esetében minden államra) kötelező dokumentumai,^[5] és vannak ugyanezek ajánlásai, irányelvei.^[6] A szabályozó rendszer igyekszik egységes standardok felé terelni az államokat, mely ha nem vezet sikerre, akkor a nemzetközi közösség politikai (gazdasági) szankciókkal,^[7] illetve, ha az

[1] Nagy, 2017, 152.

[2] Lajtár, 2008, 204.

[3] Bv. tv. 3. § 15.

[4] Koósné, 2017, 251.

[5] Pl.: az 1966. december 16-i Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya.

[6] Pl.: az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R (87) 3. ajánlása.

[7] Pl.: az Európai Tanács VII. cikkelye szerinti eljárása.

adott esemény beletartozik egy nemzetközi bíróság^[8] hatáskörébe foglalt cselekmények közé, akkor jogi eljárásokkal kényszerít (reparál).

Egy másfajta osztályozás szerint megkülönböztethető a büntetés-végrehajtási rendszeren belüli (belső), vagy azon kívüli (külső) kontroll szerint osztályozás.

A jelen cikk kereteiben azt kívánom vizsgálni, hogy a garancia- és kontrollrendszernek milyen elemei vannak, és ezen rendszerben a büntetés-végrehajtási védő elhelyezhető-e, illetve ha elhelyezhető, akkor a szerepe betöltéséhez milyen változtatásokat lenne célszerű meghozni.

II. AZ ALANY SZERINT CSOPORTOSÍTOTT BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI (KÜLSŐ) GARANCIA- ÉS KONTROLLRENDSZER A MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ NEMZETKÖZI TÉRBEN

Magyarország viszonylatában a nemzetközi alanyiség körében az ENSZ-t, az Európa Tanácsot és az Európai Uniót jelölhetjük meg.

Az ENSZ esetében a büntetés-végrehajtás kapcsán kiemelést érdemel az ENSZ 39. ülészakán 1984-ben elfogadott Kínzás elleni egyezmény (UNCAT),^[9] melynek hatékonyabb érvényesülése érdekében az ENSZ létrehozta a Kínzás Elleni Bizottságot (CAT).^[10] A Kínzás Elleni Bizottság felé az egyezményben részes államoknak rendszeresen jelentést kell betervezniük az egyezményben meghatározott kötelezettségek teljesítése érdekében elért eredményekről és a megtett intézkedésekről.

2002. decemberében az ENSZ Közgyűlése elfogadta a Kínzás Elleni Egyezmény 2002. december 18-i fakultatív kiegészítő jegyzőkönyvét (OPCAT), és felállították független szakemberek bevonásával a Megelőzési Albizottságot, mely jogosult arra, hogy a fakultatív jegyzőkönyvben részes államok mindegyikében bármilyen fogvatartott fogvatartási körülményeit megvizsgálja.^[11]

Az Európa Tanács az ENSZ mellett létrehozta a saját kínzásellenes egyezményét,^[12] és felállította a Kínzás Elleni Európai Bizottságot (CPT), mely szakértők preventív látogatásaival és a publikált országjelentésekkel aktívan küzd a fogvatartottak kínzása és az egyezményellenes magatartások ellen.^[13] Ugyancsak a büntetés-végrehajtási garancia- és kontrollrendszer részét képezi az Európa Tanács keretein belül működő és a Rómában 1950. november 4-én elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján bíraskodó Emberi Jogok Európai Bírósága az általa megítélt kártérítésekkel, illetve az államokat cselekvésre kötelező határozataival.

[8] Pl.: az Emberi Jogok Európai Bírósága.

[9] Magyarországon kihirdette az 1988. 3. tvr.

[10] Magyarország az 1993. évi LIX. törvénnyel fogadta be ezen jogintézményt.

[11] Magyarország a 2011. évi CXLIII. törvénnyel hirdette ki a fakultatív jegyzőkönyvet.

[12] Az 1987. november 26-án aláírt A kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről szóló egyezmény, melyet Magyarország az 1995. évi III. törvénnyel hirdetett ki.

[13] Koósné, 2017, 253.

Az Európai Közösségek bűnügyi együttműködése eredetileg nem volt az *acquis communautaire* része – az apránként épül be az európai integráció mélyégi szintjeinek megfelelően. Jelenleg igencsak távol van az EU attól, hogy a büntetés-végrehajtásban komoly szerepet képviseljen a garancia- és kontrollrendszerben, hiszen a bűnügyi együttműködés még csak a büntető anyagi és büntető eljárás szintjét karcolja.^[14] Az EU által 2016/C 202/02 számon elfogadott Alapjogi Charta egyéb szabályok mellett már foglalkozik büntetés-végrehajtási kérdésekkel^[15] is, és ezek a területek az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége védelme alá kerültek. Az EU Intézményrendszere mindezen túl, döntően politikai eszközökkel támogatja és erősíti az Európa Tanács által elfogadott szabályok érvényesítését.

Az EU tárgyi garancia- és kontrollrendszerben tanúsított másodlagos jogfejlesztő tevékenységére jó példa az, hogy az Európai Parlament 2011. február 14-én 0006/2011 sorszámú nyilatkozatban^[16] erősítette meg^[17] azt az igényét, hogy a Bizottság dolgozzon ki a fogva tartásra vonatkozóan minimum standardokat, illetve a tagállamok hatékony és független nemzeti mechanizmusokat vezessenek be a börtönök és a fogvatartási központok ellenőrzésére, ahogyan azt az OPCAT 2002. december 18-i fakultatív jegyzőkönyve előírja.^[18]

Az Európai Parlament más esetekben is ösztönző szerepet tölt be, így pl. a büntetés-végrehajtási rendszerekről és a börtönkörülmenyekről szóló jelentés^[19] keretében – többek között – javasolja a tagállamoknak, hogy erre létrehozott, független testületek munkájára támaszkodjanak a börtönkörülmenyek értékelésekor,^[20] illetve ösztönzi azt, hogy az Európai Bizottság a bevált gyakorlatok cseréjének elősegítése érdekében olyan különleges munkacsoportokat hozzon létre, amelyek a tagállamok igazságügyi minisztériumai és nemzeti hatóságai, valamint az adott területen működő nem kormányzati szervezetek képviselőiből állnak.^[21]

[14] A vonatkozó Zöld Könyv még csak az eljárásjog egységesítéséről szól (Fodor, 2004, 80.), és még az sem valósult meg.

[15] 4. cikk: „Senkit sem lehet kínzásnak, embertelen vagy megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”.

[16] A fogvatartottak alapvető jogainak európai unióbeli megsértéséről szóló nyilatkozatot kidolgozta: Françoise Castex, Jan Philipp Albrecht, Carlos Coelho, Stavros Lambrinidis és Diana Wallis (ld.: Eur-lex, 2011a).

[17] Zöld Könyv – A kölcsönös bizalom megerősítése a jog érvényesülésén alapuló európai térségben (ld. Eur-lex, 2011b).

[18] Ld. Statewatch.org, 2011, illetve a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló 2011. évi CXLI-II. törvény 17. cikk. A 17. cikkel szemben – mely a hatálybalépést követő egy éven belüli felállítást írt elő – a Nemzeti Megelőző Mechanizmus 2015-ben kezdte meg a működését.

[19] Európai Parlament 2015/2062(INI).

[20] Európai Parlament 2015/2062(INI) 2017. július 6-i A8-0251/2017 plenáris ülés dokumentum 11. pontja.

[21] Európai Parlament 2015/2062(INI) 2017. július 6-i A8-0251/2017 plenáris ülés dokumentum 33. pontja.

A strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bírósága, mint az Európa Tanács Emberi Jogok Európai Egyezménye alapján bíraskodó szerve a legnagyobb és a legfontosabb hatású európai ügyeket tárgyaló jogszolgáltató szerve. Az esetjomból indul ki, de rendszerszintű problémákat észlelve általános érvényű kötelezéseket is tehet a tagállamok felé.^[22]

Az Európai Unió Bírósága az Emberi Jogok Európai Bíróságához képest a büntetés-végrehajtási tárgykörben kisebb szerepet tölt be, mint az Emberi Jogok Európai Bírósága, mégis az előzetes döntéshozatali eljárás keretében, az európai joganyag értelmezése körében jogfejlesztő tevékenységet lát el. Ilyenek voltak pl. az Aranyosi Pál és Robert Căldăraru ügyek is.^[23]

III. AZ ALANY SZERINT CSOPORTOSÍTOTT BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI (KÜLSŐ) GARANCIA- ÉS KONTROLLRENDSZER A HAZAI TÉRBEN

A hazai garancia- és kontrollrendszer csúcán az Alkotmánybíróság áll, de ezen szerv büntetés-végrehajtási szerepéről vita van a tudományos közösségben.^[24] Az Alkotmánybíróság, mivel nem ténybíró, eszközrendszere nehezen adaptálható a büntetés-végrehajtás jogérvényesítésébe. Hatását leginkább az alkotmányellenes jogszabályok megsemmisítésével fejtí ki, büntetés-végrehajtási bírósági ügyben indított alkotmányjogi panasz körében nagyon ritkán és nagyon szűk körben tud eljárni.

A (tény)bírói rendszer részeként a büntetés-végrehajtási bíróság a garancia- és kontrollrendszer leghatékonyabb eleme – annak ellenére, hogy nem klaszikus ellenőrző tevékenységet végez, hanem ítélező tevékenységével őrködik a törvényesség felett – az elé került ügyekben.^[25]

A büntetés-végrehajtási ügyész a legszélesebb önálló jogkörrel rendelkező eleme a büntetés-végrehajtási hazai garancia- és kontrollrendszernek.^[26] A bün-

[22] Az eseti ügyből általános kötelezéshez történő eljutásra az utóbbi évek egyik jó példaként a börtönkártalanítási eljárások jelölhetők meg, amely rendszert az követően alkotta meg a Magyar Állam, hogy a meredeken emelkedő azonos jogalapi esetjogi problémák hatására az emberi jogi bíróság erre kötelezte a Magyar Államot.

[23] „... amennyiben a kibocsátó tagállamban uralkodó fogvatartási körülményekre vonatkozó objektív, megbízható, pontos és kellően aktuális adatok... rendszerszerű vagy általánossá vált zavarról tanúskodnak, a végrehajtó igazságügyi hatóságnak meg kell konkrétan és pontosan vizsgálnia, hogy ... a büntetőeljárás lefolytatása vagy szabadságvesztésbüntetés végrehajtása érdekében kibocsátott európai elfogatóparanccsal érintett személy a kibocsátó tagállamnak való átadása következtében ténylegesen ki lenne téve ... embertelen vagy megalázó bánásmód veszélyének. Ennek érdekében a kibocsátó igazságügyi hatóságtól további információk szolgáltatását kell kérnie... Amennyiben e veszély fennállása nem zárható ki észszerű időn belül, akkor a végrehajtó hatóságnak döntenie kell arról, hogy az átadási eljárást megszünteti-e.” (Európai Bíróság ECLI:EU:C:2016:198, Aranyosi Pál és Robert Căldăraru ügyek, 104. bekezdés).

[24] Lajtár, 2008, 9.

[25] Koósné, 2017, 258.

[26] Lajtár, 2008, 117.

tetés-végrehajtási ügyész önálló, saját jogon elrendelt vizsgálati lehetőségekkel rendelkező és jogorvoslati funkciókkal is rendelkező személy, akinek ezen jogorvoslati funkciói csak kisebb részben önállóak, ezeket nagyobb részben a büntetés-végrehajtási bíróval együtt tudja gyakorolni.^[27] A büntetés-végrehajtási ügyész ezen túl finomhangolja a szankciók végrehajtásában közreműködő szervezetek együttműködését. A büntetés-végrehajtási ügyész kettős feladata az, hogy egyrészt érvényt szerezzen a fogvatartotti jogoknak, hogy a terheltet a jogszerűnél több joghátrány ne érje, másrészt a társadalmi igazságtétel biztosítása, azaz, hogy az ítélet szerinti joghátrány igenis sújtsa az elítéltet.^[28] Ezen kettősségnél a hangsúly mind inkább a fogvatartotti jogvédelem felé tolódik el.^[29]

Az alapvető jogok biztosa vizsgálataival járul hozzá a jogállami büntetés-végrehajtás megeremtéséhez, melyek eredményeképpen, ha a jelentésbe foglalt megállapításaival nem ért egyet a BV szerv, vagy az ügyészséghez, vagy az Alkotmánybírósághoz fordulhat, ha szükséges, büntetőeljárást kezdeményezhet, de ő látja el a Nemzeti Megelőző Mechanizmus magyarországi intézményi feladatait is.^[30] Vizsgálatairól beszámol az Országgyűlésnek, így a jogalkotásra szintén hatást gyakorolhat.

A társadalmi szervezetek a garancia és kontroll sajátos formáját képviselik. Ez nem számít felügyeletnek, hanem a felmerülő problémákat – a szervezetek tagjainak szakmai érdeklődése, felkészültsége, együttműködési készsége alapján – kanalizálhatja az illetékes szervek felé, tőlük várva a konkrét lépéseket.^[31]

IV. A VÉDŐ ELHELYEZÉSE A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI GARANCIA- ÉS KONTROLLRENDSZERBEN

A védő garancia- és kontrollrendszerbeli (azon belül külső kontrollbeli) szerepét a tudomány képviselői is gyakran csak a terhelttel való kapcsolattartására,^[32] esetleg a terhelt büntetés-végrehajtási értelemben vett fegyelmi eljárásban ellátható jogkörökre^[33] szűkítik.

A védő hivatásos, mégis civil eleme a büntetés-végrehajtás garancia- és kontrollrendszerének. Hivatásos, mivel a terhelt szolgálatába állítható szakismerettel rendelkezik; és civil, mivel a saját hivatásrendi közegén (ügyvédi kamara) kívül nem tartozik állami szervhez, szervezethez; tehát utasítást csak a terheltől kaphat, azaz csak a terhelttől függ. A védőnek ezek a legnagyobb előnyei,

[27] A büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi tevékenységről szóló 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás részletesen összefoglalja a büntetés-végrehajtási ügyész feladatköreit.

[28] Lajtár, 2009, 85.

[29] Lajtár, 2009, 86.

[30] Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 2. § (6) bekezdése.

[31] Lajtár, 2008, 9.

[32] Lajtár, 2011, 159.

[33] Lajtár, 2017, 52.

hiszen a garancia- és kontrollrendszer összes többi eleme – ugyan különböző mértékben, de mindig – más feladatokat, hatásköröket és érdekeket is képvisel.

A büntetés-végrehajtási bíró lehetőségei korlátozottak, mivel megvan a hatalma ahhoz, hogy eldöntse a vitákat, – az esetek döntő többségében – nem járhat el hivatalból, ráadásul a terhelti jogok érvényesítésén túlmenően a büntetés-végrehajtási célokat is érvényesítenie kell. A büntetés-végrehajtási ügyész hivatalból jár el, de csak szűk körben dönthet. Ráadásul az ügyészség felülről irányított szakmai szervezet, és a terhelti jogok érvényesítésén túlmenően a büntetés-végrehajtási célokat neki is érvényesítenie kell. Az Alkotmánybíróság, az alapvető jogok biztosa, a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság és az EU Bíróság mind (különböző szélességű, de) lehatárolt területen, irányított szemszögből járhatnak el. Leginkább a társadalmi szervezetek tudnak a tárgyi körben a legnagyobb önállósággal (és saját hatáskör nélkül) eljárni – már ha az állam nem éppen a BV Intézetektől igyekszik őket távol tartani, ráadásul a költségvetési oldalról igencsak sérülékenyek ezek a szervezetek.

A büntetés-végrehajtási jogérvényesítés sokrétű^[34] és speciális tudást követel – gyakran még az ügyvédi karon belül is specializáltan. A jogérvényesítések különféleképpen formalizáltak és eltérő határidőhöz kötöttek, melyek megsértése jogvesztéseket eredményezhet. A BV Intézetek vagy ellenérdekeltek abban, hogy a terhelték érvényesíthessék a jogaikat és orvosolhassák a sérelmeiket, vagy legjobb esetben is közömbösek – így a belső kontroll jelenleg kevésbé hatékony.

V. ÖSSZEGZÉS

A büntetés-végrehajtási védő a büntetés-végrehajtási garancia- és kontrollrendszer része, működésének háttérmotorja; kanalizálja és formát szab az igényérvényesítésnek, személye önálló garancia arra, hogy az eljárás nem tuszsolható el. Szerepének megerősítése, és így a jogérvényesítés hatékonyságának erősítése érdekében szükség lenne arra, hogy a büntetés-végrehajtási védő azonos jogokat kapjon a Be. szerinti védővel (beleértve ebbe a kirendeléseket is, hiszen a BV Intézetekben lévő elítéltek anyagi lehetőségei a többi terhelttől képest még tovább szűkítik a jogérvényesítés lehetőségét). Ennek keretében minden eljárási cselekményről kellő időben kellene értesítést kapnia, átszállítás esetén az átszállítás szervezésekor értesüljön arról, hogy mikor, hova szállítják át a védencét. Szükséges lenne az, hogy a terhelt egészségi állapotának, munkáltatásának változását a védővel közöljék, ahogyan a nevelő, a Befogadási és Fogvartartási Bizottság, illetve a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet, illetve az egyéb, esetlegesen bevont szakértők értékelését, illetve a BV Intézet határozata-

[34] Vókó, 2015, 94-96.

it, jelentését is (kérés nélkül) azonnal megkapná. Biztosítani kellene azt, hogy a védői beszélők ténylegesen is titkosak legyenek; ne farostlemezből álljanak, és semmilyen megfigyelő technikával ne lehessen a területére hatást gyakorolni. A védői iratokat közvetlenül, ellenőrzés nélkül adhassa át a védő a terheltnak, és ne gyökeresedjen meg pl. olyan gyakorlat, hogy a védő ne küldhessen csomagot (legyenek benne akár az ügy iratai is). Meg kell szüntetni azokat az adminisztratív korlátozásokat, hogy előzetesen be kell jelentkezni a védői beszélőhöz; hiszen van olyan helyzet, amikor azonnal kell a terhelttel beszélni.

Ha a védő helyzete megkerülhetetlenné válik a garancia- és kontrollrendszerben, akkor csökken a jogsértések látenciája, de ezzel együtt sok jogsértés eleve lehetetlenné is válik, sok jogsértés pedig jóval könnyebben lesz reparálható, így a hatóságokat arra szorítja, hogy biztosítsa a jogsértések számának folyamatos csökkenését. Ez valóban előrelépést jelentene a büntetés-végrehajtás területén a jogállami garancia- és kontrollrendszer megvalósításában, és ezzel valóban komoly lépéseket tennénk a nemzetközi kötelezettségvállalások teljesítésében, mely az új Bv. Kódex megalkotásakor szempont volt.^[35] Egyetértek Végh Mariannával: „a tudomány és a gyakorlat együttgondolkodásával lehetséges igazán előrelépés”.^[36]

IRODALOM

- Fodor Bea – Ükös Gabriella – Kiss Anna (ford.) (2004): Az EB Zöld Könyve a Közösség pénzügyi érdekeinek védelméről, valamint az Európai Ügyész intézményének felállításáról. VI. rész. In: *Ügyészek Lapja*. 8. szám.
- Koósné Mohácsi Barbara – Lőrincz József – Lukács Krisztina – Palló József (2017): *Büntetés-végrehajtási jog*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Lajtár István (2011): *Büntetés-végrehajtási jog – Jegyzet*. Patrocinium, Budapest.
- Lajtár István – Szűcs András (2017): *Büntetés-végrehajtási jog. Jogi szakvizsga felkészítő kötet. 2. átdolgozott kiadás*. Patrocinium, Budapest.
- Lajtár István (2008): *Jogállami biztosítékok a hazai büntetés-végrehajtásban, a garancia- és kontrollrendszer komplexitása és fejlesztésének lehetséges irányai*. PhD értekezés. Budapest.
- Lajtár István (2009): *Ügyészi funkciók a büntetés-végrehajtásban, a törvényességi felügyelet kezdetétől napjainkig*. In: Dobrocsi Szilvia (szerk.): *De iuris peritorum meritis; 4. Studia in honorem Árpád Erdei*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest.
- Nagy Anita (2017): *Büntetés-végrehajtási jog európai kitekintéssel*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Palló József (2019): *A magyar büntetőjogi kodifikációs csomópontjai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.

[35] Palló, 2019, 124.

[36] Végh, 2015, 238.

- Végh Marianna (2014): Az ügyész szerepe a büntetés-végrehajtásban a jogi szabályozás tükrében. In: Deák Ferenc; dr. Palló József (szerk.): *Börtönügyi Kaleidoszkóp Ünnepi kötet dr. Lőrincz József 70. születésnapja tiszteletére*. Büntetés-végrehajtás Tudományos Tanácsa, Budapest.
- Vókó György (2015): *Büntetés-végrehajtási Jog és Szabálysértési Tételek B/3 témakör: büntetés-végrehajtási jog*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

JOGFORRÁSOK

- Eur.lex (2011a): A fogvatartottak alapvető jogainak európai unióbeli megsértéséről szóló nyilatkozat. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=O-J:C:2011:164E:0001:0016:HU:PDF> 9. Letöltés ideje: 2020.05.29.).
- Eur.lex (2011b): Zöld könyv – A kölcsönös bizalom megerősítése a jog érvényesülésén alapuló európai térségben. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52011DC0327&from=EN>. Letöltés ideje: 2020.05.29.).
- Statewatch.org (2011): MEPs launch bipartisan petition to enforce better standards for prisons and detainees' rights across the EU. (Elérhető: <http://www.statewatch.org/news/2011/feb/ep-rights-of-prisoners-prel.pdf>. Letöltés ideje: 2020.05.29.).

LEGÁRD ILDIKÓ

A barát és ellenség megkülönböztetése a kibertérben

I. PROBLÉMAFELVETÉS

A 20. század végére a számítógépes rendszerek, valamint az általuk (is) reprezentált digitális világ lassan behálózták a mindennapi életünket, így már a fejlett társadalmak működése – a közigazgatáson, a mindennapi közműszolgáltatásokon, a telekommunikáción, a közlekedésen keresztül a gazdasági életen át a honvédelemig – elképzelhetetlen az információs technológiákra épülő infrastruktúrák alkalmazása nélkül. Napjainkra az egyik legértékesebb tényező az adat, az információ lett – Nicholas Negroponte szavaival élve az atomok világát felváltotta a bárhol és bármikor előállítható bitek korszaka^[1] –, melyek megszerzéséért kíméletlen harc indult el, különböző „frontok” nyíltak, új „hadszínterek” keletkeztek, nemcsak a globalizált világgazdaságban, az államok és a transznacionális képződmények versengésében,^[2] hanem az egyes államok társadalmi életének szinte minden területén. Az állítás igazsága különösen nyilvánvaló, ha az államok és szövetségeik közötti politikai-diplomáciai-katonai érintkezések békés és háborús formáit, a nyílt és rejtett, azaz a normál társadalom számára láthatatlan „hadszíntereket” vizsgáljuk. A modernitás legújabb fejleménye, hogy a hadszíntér „hagyományos” fizikai-szociális dimenziói kiegészültek az úgynevezett virtuális dimenziókkal, s kezdetét vette az államok információs rendszerei között zajló „virtuális” háború, amely különböző formákat ölt, s jelen van a társadalmi-kulturális élet szinte minden területén. Az új információs hadviselés egyik legfontosabb színtere a kibertér lett, melynek stratégiai jelentősége folyamatosan nő. A kibertérben végrehajtott támadások, az ún. kiberháború, a hagyományos hadviseléstől eltérő jellemzőkkel bír. A támadó fél kiléte gyakran minden kétséget kizáró módon nem bizonyítható, mivel a támadó cselekményt nem előzi meg hadüzenet, nem kapcsolódnak közvetve vagy közvetlenül fegyveres konfliktushoz, nem viselnek katonai egyenruhát vagy jelvényt, amely alapján meg lehetne különböztetni őket, és személyük felfedhetetlensége alapvető érdekük. Ebből következően annak megítélése, hogy a megtámadott fél kivel szemben alkalmazzon bármilyen védelmi intézkedést, esetleg ellentámadást, számos nehézségbe ütközik. A kibertámadások további

[1] Negroponte, 2002, 18., 129.

[2] Vö. Pongrácz, 2019.

jellemzője, hogy azokat a legváratlanabb pillanatban, sok esetben több fronton egyszerre követik el, sőt gyakran magára a támadásra sem azonnal derül fény, hanem csak a károk bekövetkezése esetén. A támadók jellemzően nem, vagy nemcsak egy másik állam fegyveres egységeit támadják, hanem az állami szerveket, a társadalmat a legkülönbözőbb területeken, illetve magát az egyént.

Ahhoz, hogy az államok ki tudják alakítani a kibertámadásokkal szembeni szükséges védelmi képességeket, hozzásegíthet, ha megértjük a 20. század egyik legjelentősebb jogtudósának, államelméleti gondolkodójának, a közjogász Carl Schmittnek a „politikairól” (das Politische) alkotott elméletét, amelyet *A politikai fogalma* (Der Begriff des Politischen) című írásában fejtett ki. Az írás első változata 1927-ben jelent meg, majd több átdolgozott kiadás után, 1963-ban jelent meg a véglegesnek tekinthető szövege, Előszóval és három kolláiummal kiegészítve.^[3] Ugyanebben az évben jelentette meg a partizán politikai jelentőségét, világtörténelmi szerepét elemző munkáját *A partizán elmélete* (Theorie des Partisanen. Zwischenbemerkung zum Begriff des Politischen) címmel, amely a politikai fogalmának a kiegészítése, konkretizálása és továbbgondolása.^[4] A partizánelméletnek *A politikai fogalmához* való tartozására nemcsak az írás alcíme utal, hanem az 1963-as kiadás Előszava is, amelyben külön kitér a két mű szoros összetartozására: „Az 1932-es újranyomatott szöveget valamennyi hiányosságával együtt, mint dokumentumot kell a nyilvánosság elé terjeszteni. Tárnyilag az írás legfőbb fogyatékosága abban rejlik, hogy az ellenség különféle fajtáit – konvencionális, valóságos vagy abszolút ellenséget – nem különbözteti meg, és nem választja el világosan és kellő szabatosággal... A kérdés megvitatása ellenálthatatlanul folytatódik és valódi haladást idéz elő a tudatban. Mert a háború új, korszerű fajtái és módszerei az ellenségesség jelenségére való eszmélődésre kényszerítenek. Egy önálló, *A partizán elméletéről* szóló, e szöveg újranyomásával egyidejűleg megjelenő értekezésben ezt különösen aktuális és akut példán mutattam be. Egy másik hasonlóképpen nyomatékos példával szolgál az úgynevezett hidegháború.”^[5] Tekintettel a hidegháború utáni világrend új helyzetére, valamint az infokommunikációs állam és társadalom új struktúráira, Schmitt állításához hozzá kell illesztenünk, hogy a kiberhadviseléssel, mint az ellenségesség és a háború új formájával kell szembe nézni. A tisztán formális, a barát és ellenség megkülönböztetéseként és csoportosításaként meghatározott politikai fogalma, kiegészítve a partizánelmélettel, komoly segítséget nyújthat a politikai ellenségként azonosított kibertámadó megértéséhez, a vele szemben alkalmazandó komplex védelmi intézkedések meghatározásához.

[3] Vö. Schmitt, 2002b.

[4] Schmitt, 2002a.

[5] Schmitt, 2002b, 13.; A problémához lásd Szabó, 2003, 68., 73.; Cs. Kiss, 2020.

Ehhez kapcsolódva, Schmitt elmélete ugyancsak jelentős támaszt nyújthat a virtuális-kiber fronton is támadó, a 21. század egyik legintenzívebb és legsúlyosabb politikai fenyegetését jelentő terrorista „egzisztenciájának”, lélektani-szociális-politikai mozgatórugóinak, s egyáltalán a kiberhadviselést is folytató modern terrorizmusnak az értelmezéséhez.

II. A POLITIKAI FOGALMA

Schmitt az állam fogalmát a politikai fogalmával kapcsolja össze, véleménye szerint „az állam fogalma előfeltételezi a politikai fogalmát”.^[6] A politikai fogalma meghatározásához olyan sajátos, kizárólag a politikára jellemző kritériumok megállapítása szükséges, amelyekre minden politikai cselekvés visszavezethető. Ez a végső disztinkció nem más, mint a barát és ellenség megkülönböztetése, melynek értelme, hogy „megjelölje az összekapcsolódás vagy szétválás, az egyesülés vagy szétbomlás intenzitásának legvégső fokát. (...) A politikai ellentét a legintenzívebb, legvégső ellentét, és minden konkrét ellentétesség annál inkább politikaivá válik, minél inkább közeledik a legszélső ponthoz, a barát/ellenség csoportosításhoz.”^[7] Az ellenség nem versenytárs vagy ellenfél általában véve, fogalmához hozzátartozik a harc, a háború reális lehetősége, mint az ellenségesség legvégső, legszélsőségesebb megvalósítása.^[8]

Schmitt szerint amíg egy nép a politikai szférájában, azaz államként létezik, addig e népnek magának kell meghatároznia a barát és ellenség megkülönböztetését, mivel ebben rejlik politikai egzisztenciájának lényege. Amennyiben már nem képes meghatározni, vagy helyette egy idegen határozza meg, hogy ki számít ellenségnek és ki ellen lehet vagy kell háborút folytatni, akkor ez az állam politikailag megszűnik létezni, népe pedig már nem szabad nép, politikailag betagozódik vagy alárendelődik egy másik politikai rendszernek.^[9]

Schmitt hangsúlyozza, hogy a normális állam teljesítménye elsősorban abban áll, hogy saját területén megteremti a biztonságot, nyugalmat, megelégedettséget, és fenntartja a rendet. Ugyanakkor, ha úgy ítéli meg, hogy a konkrét konfliktushelyzetben saját egzisztenciája, életmódja veszélyeztetve van, saját maga dönthet úgy, hogy az idegent (külpolitikai) ellenségnek nyilvánítja, és ellene háborút indít. A háborúindítás joga, az úgynevezett *jus belli* egyrészt azt jelenti, hogy az állam megköveteli a saját népének bizonyos tagjaitól, hogy harcba menjenek és esetleg életüket adják a hazáért, másrészt életüket oltsanak ki az ellenség oldalán.^[10] Amennyiben az államon belüli ellentétek

[6] Schmitt, 2002b, 15.

[7] Schmitt, 2002b, 21-22., 25.

[8] Schmitt, 2002b, 27.

[9] Schmitt, 2002b, 42.

[10] Schmitt, 2002b, 38.

nagyobb intenzitásra tesznek szert, mint a másik állammal szembeni közös külpolitikai ellentét, ha a pártpolitikai ellentétek politikai ellentétekké válnak és az államon belüli barát/ellenség csoportosítások lesznek a meghatározóak a fegyveres összecsapás szempontjából, ekkor már polgárháborúról kell beszélnünk. Tehát míg „a háború szervezett politikai egységek közötti fegyveres harc, a polgárháború fegyveres harc egy (ezáltal problematikussá váló) szervezett egységen belül”.^[11] Ahhoz, hogy az állam a külső és belső ellenséggel szemben egyaránt kialakítsa a megfelelő védelmi és reagálási képességeket, nélkülözhetetlen a fegyveres apparátusainak megerősítése, funkcionális és strukturális differenciálódása.

Történelmileg a XIX. század vége, XX. század eleje jelentős változást hozott az államok életében; kialakultak a korábbi központosító és professzionális igazgatásra épülő abszolutista államok, valamint a 19. századi polgári-liberális állam talaján a Schmitt által „totálisként” fémjelzett állam modellje, mely egyetlen tárgyi területtel, mint például vallás, kultúra, gazdaság stb. sem közömbös, potenciálisan minden területet megragad, és az állam, illetve társadalom azonosítását hangsúlyozza. Az állami beavatkozás szinte minden viszonyt áthat és érint. A totális államban ennek következtében „minden politikai, és az államra való hivatkozás képtelen arra, hogy a »politika« specifikus megkülönböztető ismertetőjegyét megindokolja”.^[12]

A 20. század azonban nemcsak az államok, hanem, ahogyan Schmitt fogalmaz, a háború totálissá válását is eredményezte. Az első és második világháború, az azt követő hidegháborús időszak, a fegyverkezési verseny és a hihetetlen léptékű technikai fejlődés visszafordíthatatlan következményekkel járt, melyek révén elvesztette jelentőségét a harctér és háttér közötti megkülönböztetés, a háború minden lehetséges hadszíntéren – földön, vízen, levegőben, napjainkra már a világűrben és a kibertérben is – egyszerre zajlik, megfedkezve a polgári részvételtől, valamint az ellenfelek minden lehetséges erőforrást bevetnek a győzelemért.^[13] A háború totálissá válása lényege abban rejlik, hogy a nem katonai tárgyi területek (pl. gazdaság, a nem hadviselő felek) is érintetté válnak az összecsapásokban, megszűnik a katona és a polgár, az állam és a társadalom, a front és a haza közötti különbség, az ellenségesség még intenzívebbé válik. A győzelem érdekében az államok minden rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőforrást központosítanak és bevetnek, tehát a totális háború totális erőfeszítést követel meg a résztvevőktől. A tömegpusztító fegyverek megjelenésével megjelent az ellenségesség abszolutizálásának új formája, mely az ellenség teljes megsemmisítésének reális lehetőségét hordozza magában.^[14]

Schmitt a totális állam és a totális háború fogalmát a szuverenitás kérdésével

[11] Schmitt, 2002b, 27.

[12] Schmitt, 2002b, 19.

[13] Farkas, 2013, 166-167.

[14] Cs. Kiss, 2020, 492-493.

kapcsolja össze, mert szerinte „szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”.^[15] A totális háború pedig kivételes állapotot eredményez, melyben a szuverén állam hoz politikai döntést az egzisztenciáját veszélyeztető ellenségről és az ellen alkalmazandó legszélsőségsébb eszközről, a háborúról.^[16]

III. AKTUÁLIS FENYEGETÉSEK

A modern állam fejlődésének legújabb szakaszában, mint azt Schmitt pontosan előre jelezte, „roppant intenzitású új hatalmi eszközökkel és lehetőségekkel rendelkezik, melyek horderejének végső jelentőségét és következményeinek hatását egyelőre aligha sejtjük, mert szókincsünk és képzeletvilágunk mélyen a XIX. században gyökerezik”.^[17] Schmitt a történelmi fejlődés ívét vizsgálva pontosan látta, hogy a totális állam és a totális háború 20. századi megjelenése olyan új, minden korábbinál összetettebb fenyegetések megjelenését vonja maga után, amelyek új típusú válaszok megfogalmazására készítetik az államalakulatokat.

Az utóbbi évtizedekben bekövetkező hihetetlen léptékű technikai fejlődés, a globalizáció, az információs hálózatok elterjedése, a digitális világ, ahogy Simon László megfogalmazta *A partizán elmélete a premodern virtuális korban* című tanulmányában, „kinyitotta Pandóra virtuális szelencéjét, és a hálózati kapcsolatok révén mindenki áldozattá vált. A számítógépek és az »okos« eszközök révén bárhol, bármikor, bárki megtámadható. A technológiai fejlettség kapcsán jelenleg még beazonosíthatatlan elkövetők, közvetlenül vagy közvetve törnek életünkre, okoznak felbecsülhetetlen anyagi, de még erkölcsi károkat is”.^[18] Az Amerikai Egyesült Államokat ért 2001. szeptember 11-i terrortámadás és az azt „követő politikai és katonai lépések rávilágítottak a 21. század új kihívásaira, a gyakran arctalan ellenség képére, a fizikai térből kilépő és több dimenzióban, párhuzamosan folyó háborúk lehetőségére”.^[19]

Az elkövetők nagyon gyakran a fizikai térben megvalósuló támadásokkal párhuzamosan, vagy anélkül önállóan alkalmazva, támadást indítanak a nehezen megragadható és láthatatlan virtuális térben, ahol „a műveletek célkitűzéseinek elérése érdekében, kognitív képességekkel (befolyásolás, tájékoztatás) közvetlenül, illetve technikai képességekkel (ellentevékenység, védelem) közvetetten hatásokat gyakorolnak a műveletekben részt vevő célközönség (szemben

[15] Schmitt, 1992; idézi: Farkas, 2015, 7.

[16] A totális állam és totális háború kérdésével jelen írás terjedelmi korlátai miatt részletesebben nem foglalkozom. A témához lásd Cs. Kiss, 2010, 19-40.; Cs. Kiss, 2017, 4-47.; Cs. Kiss, 2020; Farkas, 2015; Farkas, 2013; Farkas, 2018; Pongrácz, 2018.

[17] Schmitt, 2002a, 5.

[18] Simon, 2017, 236.

[19] Simon – Magyar, 2017, 90.

álló fél, saját erők, civil szereplők) szándékára, helyzetértelmezésére és képességeire”.^[20] Az úgynevezett információs műveletek,^[21] és ennek révén a modern hadviselés egyik legfontosabb színterévé a kibertér vált.

IV. A KIBERTÉR, MINT ÚJ HADSZÍNTÉR

A kibertér fogalmát nem könnyű definiálni, hiszen a technológiai fejlődésnek köszönhetően annak tartalmi elemei folyamatos változáson mennek keresztül. A téma egyik legjelentősebb hazai szakértője, Haig Zsolt 2018-ban az alábbi meghatározást közölte: „Az ember által mesterségesen létrehozott, dinamikusan változó tartomány, amelyben az információ gyűjtését, tárolását, feldolgozását, továbbítását és felhasználását végző, egymással hálózatba kapcsolt és az elektromágneses spektrumot is felhasználó infokommunikációs eszközök és rendszerek működnek, lehetővé téve ezzel az emberek és a különféle eszközök közötti folyamatos és globális kapcsolatot.”^[22] Jól elkülöníthető a kibertér felől érkező fenyegetések négy fajtája: a kiberbűnözés, a hacktivizmus és kiberterrorizmus, a kiberkérdés és a kiberhadviselés.^[23] Ez utóbbi részeként a kiberműveleteknek három területét különböztethetjük meg: a kiber információszerzést, a kibervédelmet és a kibertámadást.^[24] A hagyományos hadviseléshez képest azonban a kibertérben eddig még nem volt azonosítható kölcsönös támadások és ellentámadások eseményegyütteseként végrehajtott műveletsor.^[25]

Bár a szakirodalom szerint a legelső dokumentált informatikai támadást 1997-ben egy Sri Lanka-i terrorszervezet, a tamil tigrisek követték el, számos szerző egyetért abban, hogy az 1982-es szibériai gázvezeték-robbanás^[26] is már előrevetítette a jövő kibertámadásait. Az Egyesült Államok, nevezetesen a CIA – megakadályozandó, hogy a Szovjetunió embargós nyugati technológiához jusson – egy kanadai vállalaton keresztül szoftvert adott el a szovjeteknek, amelybe olyan hibákat építettek be, amelyek néhány hónapos kifogástalan működés után összehavarták a nyersanyagvezeték irányítási rendszerén keresztül a szállítási folyamatokat. Ennek eredménye az eddigi legnagyobb, nem nukleáris eredetű robbanás volt, amely a szovjet gazdaságot is megrázta.^[27]

[20] Haig, 2018, 210.

[21] Információs műveletek: Az információs környezetben érvényesülő információs képességek integrált, összehangolt és koordinált alkalmazására irányuló tevékenységek összessége, amelyek a műveletek célkitűzéseinek elérése érdekében, kognitív képességekkel közvetlenül, illetve technikai képességekkel közvetetten hatásokat gyakorolnak a műveletekben részt vevő célközönség szándékára, helyzetértelmezésére és képességeire (Haig, 2018, 15.).

[22] Haig, 2018, 15.

[23] Krasznay, 2012, 143-144.

[24] Kelemen – Pataki, 2015, 72.

[25] Kralovánszky, 2019, 199.

[26] Wired.com, 2004.

[27] Berki, 2013, 174-175.

1999-ben szerb hackerek – a NATO szerbiai bombázásaira válaszul – megtámadták a NATO-parancsnokság szervereit, és néhányat DDoS (Distributed Denial of Service)^[28] módszerrel tettek átmenetileg elérhetetlenné, valamint feltörték számos weboldalt, és propaganda céllal üzeneteket helyeztek el rajtuk.

Az első, kifejezetten állam ellen indított kibertámadást 2007-ben, Észtországgal szemben követték el, a tallini szovjet hősi emlékmű eltávolítása és az azt követő zavargások után pár nappal. A túlterheléses (DDoS) támadásokat minisztériumok, kormányhivatalok, a parlament, illetve telefontársaságok, bankok és médiacégek szerverei, tehát az ország elsősorban kritikus infrastruktúrái^[29] ellen követték el. Az ország adatforgalmát irányító kulcsfontosságú szerverek naponta omlottak össze, sok állami intézmény hálózatát kénytelenek voltak ideiglenesen leválasztani az Internetről. Az elektronikus banki forgalom és kereskedelem részint megszűnt, részint erősen akadozott.^[30] Az akció mind Észtországot, mind a NATO-t felkészületlenül érte, pedig kivitelezéséhez csekély erőforrásokra volt szükség.^[31]

A 2008 augusztusában kitört orosz-grúz háborúnak is volt kiber aspektusa. A hosszú évek óta tartó grúz-oszét és a grúz-abház konfliktust a grúz elnök 2008. augusztus 8-án katonai úton próbálta megoldani az említett területek megtámadásával, melyre válaszul Oroszország fegyveres válaszcsepásokat indított, mellyel egyidőben megindult Grúzia ellen egy kiberhadjárat is. Az internetforgalmat Oroszország az ellenőrzése alá vonta, az ország kormányzati weboldalait kívülről megbénították, illetve tartalmukat kicserélték. Az orosz földről érkezett hackerek Mihail Szakasvili elnök portréját is manipulálták. Az államfő képére Hitler-bajszot rajzoltak, és egy sor olyan képet tettek ki róla az oldalra, ahol a német diktátor pózaiban ábrázolták, vagy a történelem nagy gonosztevői közé kopírozták be az arcmását. A megtámadott oldalak között volt az elnök saját weblapja mellett a grúz külügy- és hadügyminisztérium is. Emellett olyan dezinformációs céllal létrehozott weboldalak is megjelentek a világhálón, melyek az ország lejáratására irányultak.^[32]

[28] DDoS: Elosztott szolgáltatás-megtagadással járó támadás. Egy számítógép-hálózati szolgáltatás teljes vagy részleges megbénítása, helyes működési módjától való eltérése ártó, támadó szándékkal, elosztottan, több forrásból (vö. Haig – Kovács, 2008, 61-70.).

[29] Hazánkban a kritikus infrastruktúrák védelmével kapcsolatos előírásokról a létfontosságú rendszerek és létesítmények azonosításáról, kijelöléséről és védelméről szóló 2012. évi CLXVI. törvény rendelkezik. Az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvény (továbbiakban: Ibtv.) 1.§ (1) 33. pontja meghatározása szerint létfontosságú információs rendszerem az európai létfontosságú rendszeremlé és a nemzeti létfontosságú rendszeremlé törvény alapján kijelölt létfontosságú rendszeremlék azon elektronikus információs létesítményei, eszközei vagy szolgáltatásai, amelyek működésképtelenné válása vagy megsemmisülése az európai létfontosságú rendszeremlé és a nemzeti létfontosságú rendszeremlé törvény alapján kijelölt létfontosságú rendszeremléket vagy azok részeit elérhetetlenné tenné, vagy működőképességüket jelentősen csökkentené.

[30] Berki, 2016, 265-266.

[31] Kovács – Krasznay, 2010, 45.

[32] Berki, 2013, 175-176.

2010-ben Irán ellen indult támadás, melynek során a Natanzban található urándúsító ellen bevetették a Stuxnet elnevezésű rosszindulatú kódot, mellyel az urándúsító centrifugákat akarták észrevétlenül tönkretenni, és a dúsítási folyamatot megzavarni. Ezt a célt a Stuxnet sikeresen el is érte, hisz legalább 1000 centrifugát tett használhatatlanná, és mértékadó vélekedések szerint legalább két évvel vetette vissza az iráni atomprogramot.^[33]

Az új típusú támadások jelentőségét és gyakoriságát mutatja, hogy a NATO 2014-ben a kollektív védelem alapvető részévé nyilvánította a kibervédelmet, majd 2016-ban a varsói csúcson az állam- és kormányfők új műveleti környezetként ismerték el a kibertert, melyben a NATO-nak ugyanolyan hatékonyan kell védekeznie, mint a szárazföldön, a tengeren vagy a levegőben.^[34] Többek között kinyilvánították, hogy a számítógépes támadások veszélyt jelentenek a Szövetség biztonságára, amire ugyanolyan hatásuk lehet, mint a hagyományos fegyvereknek.^[35]

Az elmúlt években minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy a kibertérben az államok fegyveres ereje jelen van, így nagyon fontos kérdés, hogy egy általuk kivitelezett támadást hogyan kell értékelni a nemzetközi jog és a megtámadott állam nézőpontjából. Tekinthető-e egy kibertérben indított támadás az ENSZ Alapokmánya 51. cikke^[36] szerinti fegyveres támadásnak?^[37] A kérdésnek azért is van kiemelkedő jelentősége, mert az ENSZ Alapokmánya (2. cikk (4) bekezdés) deklarálja a fegyveres erőszak tilalmát, mely alól pusztán két kivétel van: amennyiben az ENSZ Biztonsági Tanácsa felhatalmazást ad fegyveres erő alkalmazására, illetve fegyveres támadás esetén az egyéni és kollektív önvédelmi jog gyakorlása. Ez utóbbi, tehát az önvédelmi jog gyakorlása megítélésében a nehézséget az okozza, hogy a „fegyveres támadás” fogalmát sem az Alapokmány, sem későbbi dokumentumok nem határozzák meg.^[38] A nemzetközi szokásjog alapján azonban a „fegyveres támadás” minősítéséhez két feltételnek kell teljesülnie: 1) a cselekménynek el kell érnie egy rendkívüli súlyt vagy intenzitást; valamint 2) a támadást elkövető személyek cselekménye valamely másik államnak betudhatóan kell lennie.^[39]

Annak eldöntése, hogy a támadás az önvédelem jogos gyakorlásához szükséges súlyt és intenzitást elérte-e, a megtámadott állam értékítéletén múlik, ez az érintett állam saját döntése. Ezzel a nemzetközi jog viszonylag széles mozgásteret enged az államoknak a politikai kérdésében (ki az ellenség?) való döntéshez, azaz „minden résztvevő maga dönti el, hogy az idegen más-léte a konkrétan fennforgó konfliktushelyzetben az egzisztencia saját fajtájának a tagadását jelenti-e, s ezért az idegent elhárítja vagy harcban legyőzi, hogy megőrizze saját,

[33] Vö. Berki, 2013, 176-178.

[34] Berki, 2016, 273.

[35] Simon - Magyar, 2017, 92.

[36] 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

[37] Kelemen - Pataki, 2015, 54.

[38] Kelemen - Pataki, 2015, 66-67.

[39] Sulyok, 2005, 34.; Kelemen - Pataki, 2015, 68.

léte jellegének megfelelő életmódját”.^[40] Természetesen ez a joga csak addig tart, ameddig az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem teszi meg a szükséges intézkedéseket a béke és a biztonság helyreállítása érdekében.^[41]

A második feltétel, tehát a támadó kiléte a kibertámadások esetében nehezen bizonyítható, még akkor is, ha valószínűsíthetően valamely állam áll a támadás mögött. Természetesen, ha a súlyos mértékű és intenzitású kibertámadást egy állami szerv követte el, valamint ez kétséget kizáróan bizonyítható, akkor az fegyveres támadásként azonosítható, és amennyiben a szükségesség és arányosság követelményének megfelel,^[42] akkor vele szemben akár fegyveres támadás is indítható. Azonban a kibertámadások hátterében legtöbbször feltételezett elkövetőként megjelölt Egyesült Államok, Izrael, Oroszország, Kína vagy Észak-Korea sosem ismerte el egyik esetben sem érintettségét, és minden kétséget kizáró bizonyítékot sem lehetett felmutatni velük szemben.^[43]

A fő kérdés jelen esetben, hogy a megtámadott állam hogyan, mi alapján értékelje az ellene indított támadást, ha a támadó fél kiléte egyértelműen nem határozható meg, hogyan dönthet így az ellenségge nyilvánításról és a támadóval szemben alkalmazandó válaszlépésekről?

A nemzetközi joggyakorlat alapján, ha magánszemély(ek) és azok csoportjai valósítják meg a támadást valamely állam utasítása, irányítása vagy ellenőrzése alatt, akkor fennállhat a betudhatóság. Az ellenőrzés fogalma vitatott ugyan a nemzetközi jogban, azonban a Nemzetközi Bíróság 2007-es döntésében megerősítette a tényleges kontroll elvének alkalmazását.^[44]

Ugyanakkor az utóbbi években olyan új „szereplők” jelentek meg a hadszíntéren, akik kilépnek a klasszikus, addig ismert ellenség képéből, és már nemcsak háborúban, hanem békeidőben is fenyegetik az államokat és lakosokat egyaránt. A terrorizmus^[45] és annak virtuális térben folyó, számítógépes változata,

[40] Schmitt, 2002a, 35.

[41] ENSZ Alapokmány 51. cikk, 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

[42] „A szükségesség követelménye azt jelenti, hogy az önvédelmi jog gyakorlása kizárólag a támadás elhárítására és visszaverésére irányulhat.” „Az arányosság követelménye azt jelenti, hogy az önvédelem jogával élve alkalmazott erőszaknak minden esetben igazodnia kell a fegyveres támadás mértékéhez.” (Kelemen – Pataki, 2015, 82-83.).

[43] Kralovánszky, 2019, 200.

[44] Kelemen – Pataki, 2015, 88.

[45] Alex P. Schmid és Albert J. Jongmann a következőképpen határozta meg a terrorizmus ENSZ által elismert fogalmát. A terrorizmus „olyan, a félelem kiváltására alkalmas módszer, amelyet (főleg) titkosan cselekvő személy, csoport vagy állam követ el ismételt, egyéni beállítottságból fakadó bűnügyi vagy politikai okok miatt, amelyben, a gyilkossággal ellentétben, az erőszak közvetlen célpontjai nem a fő célpontok. Az erőszak közvetlen emberi áldozatait véletlenszerűen (a lehetőség célpontjai) vagy kiválasztással (képviselő vagy szimbolikus célpontok) jelölik ki valamely célcsoportból, és üzenethordozónak szánják. A terrorista (szervezet) és veszélyeztetett áldozatok és a fő célpontok közötti fenyegetésen alapuló kommunikációs eljárásokkal a fő célpontot (célcsoportot, célcsoportokat) manipulálja, amelyet ezáltal a rettegés célpontjává, követelések célpontjává vagy a félelem célpontjává változtatja, attól függően, hogy elsődlegesen megfélemlítést, kényszerítést vagy propagandát akarnak-e ezzel elérni” (Simon, 2018, 21.).

a kiberterrorizmus állandó, közvetlen és közvetett fenyegetést jelent, erőszakos és arctalan támadások veszélyét hordozza a legváratlanabb pillanatokban az élet bármely területén.

A terrorizmus működése megértésében, a terrorista lét megismerésében, valamint kezelésükben Carl Schmitt partizánelmélete lehet a kulcs. A második világháború végéig alapvetően az államokhoz és a hadseregeikhez kötődő erőszak volt a meghatározó, a harcot a térben és időben összemérhető, a politikai és a katonai erők tekintetében „egyenrangú” felek küzdelme határozta meg.^[46] Schmitt azonban rávilágított arra a tényre, hogy a 20. század folyamán, az állami hatalom fokozatos háttérbe szorulásával megjelent a „partizánféle” harcos, aki az ellenségfogalom újragondolására készíti a szuverén államokat. Megfogalmazásában az tekinthető partizánnak, aki „kerüli, hogy fegyvereit nyíltan viselje, aki lesállásból támadva harcol, aki álcázása érdekében nemcsak az ellenség egyenruháját használja fel, nemcsak rögzített vagy kötetlen rangjelzéseket alkalmaz, hanem a legkülönbözőbb civil ruhákat ölti magára. A partizán legerősebb fegyvere a titokzatosság, a sötétség és a homály, amelyekről nem mondhat le becsületes módon anélkül, hogy ezáltal el ne veszítené az irreguláritás terét, vagyis anélkül, hogy ezáltal meg ne szűnne partizánnak lenni.”^[47] A partizán tehát nem tagja az állam szervezett hadseregének, nem reguláris katona, jellemzője az illegálitás, valamint a nemzetközi jogon kívüliség.

Schmitt a partizán alaptípusát különbözteti meg: a gerillát, a forradalmárt és a terroristát. Az elnevezések egy történeti fejlődési ívet is kifejeznek, hiszen a gerilla a haza védelmezőjeként lép fel, jellemzően védekezésként az idegen, megszálló seregekkel szemben. A forradalmárok szintén civil harcosok, azonban tipikusan nem területvédők, hanem valamilyen ideológiai céllal, és tevékenységük szélsőséges esetben forradalomhoz vagy polgárháborúhoz vezethet. A terrorista a „világuralomra törő agresszív aktivista”,^[48] aki bármilyen eszközt képes felhasználni céljai elérése érdekében, bárhol, bármikor, a legváratlanabb pillanatban támadást intézhet a kiszemelt célpontok ellen, és jellemzően nem a reguláris haderő, hanem a civil lakosság vagy az állami szervezetek a célpontjai. Az ő személyük képviseli a partizán alakjának legszélsőségebb formáját. A világméretű informatikai, digitális fejlődésnek köszönhetően cselekményeikhez sikerrel használják fel a legmodernebb technológiai eszközöket, infokommunikációs rendszereket és a közösségi médiát is, így az általuk jelentett fenyegetés mára már megjelent a virtuális térben is. A „gerilla hadviselés a 21. században egy információ-centrikus és hálózat központú hadviselési kultúrává fejlődött”,^[49] és ahogy Simon László fogalmazott egy előadásában a schmitti analógiával élve, a kibertérben mára már megjelent a „kiberpartizán” alakja. Simon szerint a kiberpartizán elméleti alakja jelenti a kulcsot ahhoz,

[46] Simon, 2017, 235.

[47] Schmitt, 2002a, 24.

[48] Schmitt, 2002a, 19.

[49] Simon, 2017, 239.

hogy a kibertér totalitását, illetve az ott közvetített fenyegetést megértse, valamint kezelhesse mind az állam, mind az állampolgár.^[50]

A reguláris haderőtől függetlenedett partizán schmitti alakja napjainkra önálló fenyegetéssé vált, mely az államokat teljesen újfajta, ún. totális biztonsági kihívások elé állítja. Ezek olyan komplex veszélyek, amelyek nem tisztán katonai vagy belbiztonsági jellegűek, hanem „szürke zónát” képviselnek a klasszikus háború és a belbiztonsági kihívások között, és amelyek a fenyegetés mértéke szerint a szélsőértékek között mozognak. Velük szemben szükséges a védelem újragondolása, totalizálása, a többfrontos védekezés megteremtése, a gyors, hatékony, operatív reakálás lehetőségének biztosítása.^[51]

V. KIBERMŰVELETEK: AZ ÁLLAMOK MOZGÁSTERE

Az államnak, mint a legitim fizikai kényszer és az ellenségmeghatározás monopóliumával rendelkező politikai egységnek^[52] kötelessége, hogy hasonló hatékonysággal és proaktivitással járjon el a kibertérből érkező támadásokkal szemben, mint az államok működését meghatározó hagyományos dimenziókban. A legitim állami kényszernek a kibertérben is meg kell jelennie, annál is inkább, mivel a fenyegetések, támadások többségében a szereplők azonosítása, cselekményeik megelőzése „csak az állam speciális totalitásának elérésével, és az egyéni szint közvetlen bevonásával, nemzetbiztonsági tudatosságának növelésével” biztosítható.^[53]

A hagyományos (szárazföldi, légi vagy haditengerészeti) hadszíntérhez képest azonban a kibertérben történő műveletek speciális felkészültséget igényelnek, a korábban kidolgozott nemzetközi jogi fogalmi keretek nem minden esetben alkalmazhatók a virtuális térre. A kiberfenyegetések felismeréséhez, felderítéséhez és kezeléséhez, a támadások megelőzéséhez, elhárításához, vagy az esetleges károk enyhítéséhez kimagasló tudással rendelkező informatikusokra és egyéb, az elektronikus információbiztonság területén jártas szakemberekre, a megfelelő szabályozási környezet kialakítására, a kibertámadások elleni képességek fejlesztésére, a kutatás és fejlesztés, valamint a szaktudás és az általános biztonságtudatosság növelésére, illetve a nemzetközi együttműködés fokozására van szükség.^[54] A kibertámadások ellen csak akkor lehet felvenni a harcot, ha a megfelelő személyi, szervezeti és tárgyi feltételek biztosítása mellett a szuverén, az alkotmányos garanciákat biztosítva, „széles körben határozza meg a cselekvés lehetőségét és módjait”.^[55]

[50] Pongrácz, 2018, 149.

[51] Farkas, 2015, 9-12.

[52] Az államfogalom meghatározásához lásd Weber: Szociológiai alapfogalmak (Weber, 1988, 77-80.).

[53] Simon László előadását idézi Pongrácz Alex (Pongrácz, 2018, 149.).

[54] Simon - Magyar, 2017, 98-100.

[55] Farkas, 2013, 168.

A kiberműveletek közül a kiber információszerzés nem minősül fegyveres támadásnak, célja valamely adatbázisban tárolt adat vagy információ megszerzése. A kibervédelem szintén nem tartozik a fegyveres támadás fogalmi körébe; célja, hogy megvédje a saját információkat, illetve fenntartsa az információkhoz való hozzáférést, továbbá elősegítse az információs rendszerek hatékony használatát.^[56] A kibervédelem passzív eszközei (a tűzfalak; a vírusirtók; a hozzáférés-szabályozás, valamint a behatolás-detektálás és adaptív válaszlépések) bármikor, még természetesen nem fegyveres támadás esetén is alkalmazhatóak, azonban az aktív eszközök használatára, mint a megelőző támadás, ellentámadás vagy az aktív megtévesztés, csak és kizárólag fegyveres támadás esetén kerülhet sor, amennyiben a megtámadott felet megilleti a már említett önvédelem joga.^[57] Ugyanakkor az alkalmazott aktív eszközöknek ebben az esetben is meg kell felelniük a szükségesség és arányosság követelményeinek. A kiberműveletek harmadik típusa a kibertámadás,^[58] melynek célja lehet információ- és adatszerzés, az információs rendszer megzavarása vagy az információs rendszer elpusztítása, eszközeit tekintve pedig lehet fegyveres vagy nem fegyveres támadás is.^[59]

Annak ellenére, hogy jelenlegi ismereteink alapján a kibertérben eddig „csak” támadó műveletek fordultak elő, vagyis a támadáshoz mérhető ellentámadás a megtámadott fél részéről nem történt, ez nem jelenti azt, hogy a megtámadott fél védekező műveletet ne hajtott volna végre.^[60] Az aktív eszközök alkalmazása érdekében a védekező műveletek részeként is szükséges a támadási képességek kialakítása és biztosítása, mely az állam, mint a legitim fizikai kényszeralkalmazás monopóliumával rendelkező politikai egység feladata. Ugyanakkor a komplex feladatok ellátása, továbbá a biztonság megteremtése érdekében a megfelelő kibervédelmi képességet, valamint ennek keretében a sikeres megelőzést, észlelést és reagálást csak a katonai és polgári szervek központi koordinációja, illetve együttműködése biztosíthatja. Az előre nehezen megjósolható és lokalizálható, meglepetésszerű támadásokkal szemben már a hagyományos katonai, rendészeti és nemzetbiztonsági eszközök nem nyújtanak megfelelő megoldást; velük szemben e szervek együttműködésére, a totális védelem kialakítására van szükség.^[61]

[56] Bányász, 2017, 115.

[57] A kibervédelem eszközeiről részletesebben lásd Haig – Kovács – Ványa – Vass, 2014, 29.

[58] A támadó jellegű információs hadviselés célja, hogy a speciális érdekekre vagy speciális fenyegetésekre választ adva hatást gyakoroljanak a másik félre (Bányász, 2017, 115.).

[59] Kelemen – Pataki, 2015, 70-76.

[60] Kralovánszky, 2019, 200.

[61] A totális védelem kérdéséről lásd Farkas, 2015; Farkas, 2013; Farkas, 2018.

VI. ÖSSZEGRÉS

Az utóbbi évtizedekben bekövetkező technológiai fejlődés eredményeképpen az infokommunikációs eszközökkel és digitális hálózatokkal átszótt világunk talán sosem volt olyan sebezhető, mint napjainkban. E változások nemcsak a társadalom és a mindennapi ember életét változtatták meg alapjaiban, hanem az államok berendezkedését is, melyeknek működése nem képzelhető már el e fejlett technológiák alkalmazása nélkül. A megváltozott, immáron információs környezetnek köszönhetően a hadszíntér fizikai dimenziói kiegészültek az úgynevezett virtuális dimenziókkal, megjelent a hadviselés új formája, az információs hadviselés és annak részeként a számítógéphálózati műveletek, melynek meghatározó elemei a kiber műveletek: a kiber információszerzés, a kibertámadás és a kibervédelem.^[62]

A 20. század második felében, a 21. században megjelenő új típusú kihívások már nem írhatók le a klasszikus háborúk esetében alkalmazott kategóriákkal, megoldásokkal. A támadások a legváratlanabb pillanatban, számos megjelenési formában, több fronton érkehetnek egyszerre, és nemcsak az államot és intézményeit, valamint annak szimbólumait, hanem az egész társadalmat támadják.

A kibertér egy speciális tartománya az információs hadszíntérnek, mely komplex kihívások elé állítja az államokat, amelyekre újszerű válaszok és megoldások kidolgozása szükséges. A problémák alapvetően két területre koncentrálnak, az egyik a kibertámadás elkövetőjének meghatározása, a másik pedig annak megítélése, hogy vele szemben milyen válaszlépéseket tehet meg egy állam.

Az elkövető személyének azonosítása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a megtámadott állam felvegye a harcot az egzisztenciáját, létezését veszélyeztető támadóval szemben, valamint a saját maga védelmében megtegye a megfelelő intézkedéseket. A politikai schmitti fogalma pontosan jelzi, hogy kizárólag az állam rendelkezik a politikai monopóliumával, azaz legitim módon egyedül az állam dönthet arról, ki a barát és ki az ellenség, s hogy az ellenséggel szemben hogyan kell eljárni. Ez teljes világossággal nyilvánul meg az államot érő külső vagy belső támadás helyzetében, ekkor az államnak, mint szuverénnek kell döntenie a támadás jellegének a megítéléséről, valamint a támadóval szemben alkalmazandó eljárásról. Schmitt szerint a barát és ellenség megkülönböztetése a „politikai” olyan esszenciális kritériuma, melynek hiányában az állam, mint mértékadó politikai egység megszűnik létezni. Az ellenséggé nyilvánítás magában foglalja a harc, a háború potenciális lehetőségét is, mint a legszélsőségesebb politikai eszköz megnyilvánulását.

[62] Haig - Kovács - Ványa - Vass, 2014, 271.

Amennyiben egy megtámadott állam minden kétséget kizáróan bizonyítani tudja, hogy a támadó fél mely állam volt, vagy hogy a cselekményt mely állam utasítása, irányítása vagy tényleges ellenőrzése alatt követték el, valamint a támadás megfelelő súlyúnak és intenzitásúnak bizonyult, úgy a támadóval szemben megilleti őt az önvédelem joga. Ez azt jelenti, hogy a megtámadott államnak lehetősége van nemcsak passzív, hanem aktív védelmi intézkedések foganatosítására is, például megelőző támadás formájában.

A kibertérben megjelenő kíméletlen, sok esetben a határtalan pusztításra törekvő, gyakran arctalan ellenség, a terrorizmus megjelenésével az államoknak fel kell készülniük az agresszióra adható válaszlépésekre, megelőzésükre, megakadályozásukra, illetve a károk enyhítésére. Ahhoz, hogy a terroristatámadásokkal szemben érdemben fel lehessen lépni, szükséges, hogy megértsük létük és működésük mozgatórugóit, melyben Schmitt partizánelmélete és az általa bemutatott partizán három alakja lehet meghatározó. „A modern partizán sem jogot, sem kegyelmet nem vár el az ellenségétől. Elfordult a megszelídített védelmi intézményekkel körülbástyázott háború konvencionális ellenségességétől és egy másik terület, a valóságos ellenségesség területe felé vette az irányt, amely a terrorral és ellenterrorral egészen a megsemmisítésig fokozódik.”^[63] Az ellenségesség abszolutizálásának a logikája – melyben a szembenálló idegen egzisztenciálisan válik megsemmisítendő ellenséggé, és ebben az értelemben totálissá^[64] – a jelenkori terrorizmusban rávilágított az egyéni és kollektív biztonság összekapcsolódásának és összetettségének a tényére, amely megköveteli az államoktól, hogy az új típusú biztonsági kihívásokkal szembeni védelmet új alapokra helyezték. A fenyegetések azonosítása, a megelőzés, elhárítás vagy semlegesítés érdekében a védelem hagyományos szervei, az állami erőszak monopóliumát biztosító honvédség, rendőrség és nemzetbiztonsági szolgálatok mellett az állami nem fegyveres erők, a civil szereplők bevonására, valamint a lakosság egyéni szerepvállalására is szükség van.

Schmitt *A politikai fogalma* című művében megfogalmazott előremutató gondolatai a kibertérből érkező támadások kapcsán is bizonyítják aktualitásukat, és amellet, hogy komoly segítséget nyújtanak a napjainkban jelentkező új típusú fenyegetések működési mechanizmusának megértésében, elvezetnek minket a kihívásokra érdemben reagálni képes, a minősített erőszak alkalmazását garantáló szervek, valamint a civil szféra együttműködésén és munkamegosztásán alapuló, komplex védelem megvalósításáig, a szükséges kibervédelmi képességek kialakításáig.

[63] Schmitt, 2002a, 7.

[64] Cs. Kiss, 2020, 486.

IRODALOM

- Bányász Péter (2017): A közösségi média, mint az információs hadszíntér speciális tartománya. In: *Hadmérnök*. XII. Évfolyam „KÖFOP” szám.
- Berki Gábor (2016): Kiberháborúk, kiberkonfliktusok. In: Pintér István (szerk.): *A virtuális tér geopolitikája*. Geopolitikai Tanács Közhasznú Alapítvány, Műhelymunkák, Budapest.
- Berki Gábor (2013): A kibertéri konfliktusok változásai. In: *Hadmérnök*. VIII. Évfolyam 1. szám.
- Cs. Kiss Lajos (2017): Államelméleti helyzetkép [State Theories – An Overview]. In: *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás (2)*.
- Cs. Kiss Lajos (2010): Totális állam elmélete és mítosza. In: *Világosság*. 2010 ősz.
- Cs. Kiss Lajos (2020): Totális állam és jogállam: mítosz és elmélet. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.): *A politikai korrektség ellen – Carl Schmitt recepció a társadalomtudományokban*. Kézirat. Budapest.
- Farkas Ádám (2015): *A totális államtól a totális háborún át a totális védelemig*. MTS Law Workings Papers, Frankfurt am Main.
- Farkas Ádám (2013): *A totális védelemről – Gondolatok a modern állam fegyveres védelmének történeti konstellációjáról, Carl Schmitt totális állam és totális háború toposzai kapcsán*. Doktori Műhelytanulmányok. SZE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Farkas Ádám (2018): Gondolatok a 21. századi biztonságról, államról, védelemről. In: *Hadtudomány*. 2018. évi elektronikus lapszám.
- Haig Zsolt (2018): *Információs műveletek a kibertérben*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Haig Zsolt – Kovács László (2008): Fenyegetések a cybertérből. In: *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai szemle*. 1:(5) 2008.
- Haig Zsolt – Kovács László – Ványa László – Vass Sándor (2014): *Elektronikai hadviselés*. Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest.
- Haig Zsolt – Várhegyi Zsolt (2014): *Hadviselés az információs hadszíntéren*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Kelemen Roland – Pataki Márta (2015): A kibertámadások nemzetközi jogi értékelése. In: *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*. 2015/1. szám.
- Kettmann, Steve (2004): Soviets Burned By CIA Hackers? (Elérhető: <http://www.wired.com/culture/lifestyle/news/2004/03/62806>. Letöltés ideje: 2020. május 20.).
- Kovács László – Krasznay Csaba (2010): Digitális Mohács. In: *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai szemle*. 2010: (1).
- Kovács Márk Károly (2019): Gerilla-hadviselés és a terrorizmus kapcsolatrendszere napjainkban. In: *Hadtudományi Szemle*. 2019. XII. évfolyam, 1. szám.
- Kralovánzky Kristóf (2019): A kibertér fejlődése. In: *Hadmérnök*. 14. évfolyam 4. szám.
- Krasznay Csaba (2012): A polgárok védelme egy kiberkonfliktusban. In: *Hadmérnök*. 7. évfolyam, 4. szám.
- Muha Lajos – Krasznay Csaba (2014): *Az elektronikus információs rendszerek biztonságáról vezetőknél*. NKE Vezető és Továbbképzési Intézet, Budapest.
- Negroponte, Nicholas (2002): *Digitális létezés* (Fordította: Csaba Ferenc). Typotex Kiadó, Budapest.
- Pongrácz Alex (2019): *Nemzetállamok és új szabályozó hatalmak a globális erőterben – avagy megszélidíthető-e a globalizáció?* Dialóg Campus, Budapest.
- Pongrácz Alex (2018): Totalitás és új típusú biztonsági kihívások a 21. században. In: *Katonai Jogi és Hadijogi Szemle*. 2018/1. szám.

- Schmitt, Carl (2002a): A partizán elmélete. Közbevetett megjegyzés a politikai fogalmához. In: Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok* (a fordított változatot szerkesztette: Cs. Kiss Lajos). Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest.
- Schmitt, Carl (2002b): A politikai fogalma. In: Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok* (a fordított változatot szerkesztette: Cs. Kiss Lajos). Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest.
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. ELTE-ÁJK, Budapest.
- Simon László (2017): A partizán elmélete a premodern virtuális korban. In: *Jog-Állam-Politika*. 2017/4. szám.
- Simon László (2018): *A partizán elmélete a premodern virtuális korban*. Nemzeti Közszerkesztési Intézet, Budapest (kézirat, megjelenés alatt).
- Simon László – Dr. Magyar Sándor (2017): A terrorizmus és indirekt hatása a kibertérben. In: *Nemzetbiztonsági Szemle*. MMXVII/III.
- Sulyok Gábor (2005): A terrorcselekmény elkövetéséhez használt polgári légi jármű leállításának nemzetközi jogi és alkotmányjogi megítélése. In: *Fundamentum*. 2005/3.
- Szabó Márton (2003): A politikai fogalmának elmélyítése Carl Schmitt partizán-elméletéről. In: *Világosság*. 2003/7-8. szám.
- Szabó Márton (2007): Ellenség és ellenfél a politikában. In: *Politikatudományi Szemle*. XVI. évfolyam, 2007/1. szám.
- Takács Péter (2011): Államelmélet a XX. században, A jogi, a társadalmi és a politikai államfogalom. In: *Pro Publico Bono Online*. 2011/2.
- Weber, Max (1988): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológiai alapvonalai* (fordította: Erdelyi Ágnes). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról. (Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=95600001.tv>. Letöltés ideje: 2020. május 21.).
- A létfontosságú rendszerek és létesítmények azonosításáról, kijelöléséről és védelméről szóló 2012. évi CLXVI. törvény.
- Az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi L. törvény.

A tartási kötelezettség elmulasztásának komplexitása, különös tekintettel az önhiba megítélésére és a gyermekek érdekeire

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A 2012. évi C. törvény (a továbbiakban Btk.) szakított azzal a '78-as Btk. szerinti szabályozási konstrukcióval, mely a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni deliktumokkal közös fejezetben tárgyalta a gyermekek és a család védelmét célzó rendelkezéseket, hiszen immáron önálló fejezetben (XX. fejezet) foglalkozik azokkal. Mindez meglátásunk szerint jól mutatja, hogy a jogalkotó felismerte mind a család, mind pedig a gyermekek – a korábbiakhoz képest – fokozottabb büntetőjogi oltalmának szükségességét.

A Btk. XX. fejezete először a gyermekek érdekét sértő bűncselekményeket deklarálja, majd ezt követően tér rá a család elleni bűncselekményekre. Ennek jelentősége abban áll, hogy a jogalkotó ezen sorrendiséget az elkövetési magatartások súlyossága szerint határozta meg, mert a gyermekek érdekét sértő bűncselekmények súlyosabb megítélés alá esnek.^[1] Tanulmányunk középpontjában a tartási kötelezettség elmulasztásának bűncselekménye áll; a hatályos szabályanyag feltérképezése mellett céljaink között szerepel a gyakorlatban felmerülő problémákra való rávilágítás, különös tekintettel az önhiba megítélésére, illetve helyet kapott írásunkban az érintettek által gyakran felvetett, számukra egyik legfontosabb megoldásra váró kérdés bemutatása is.

II. A TARTÁSI KÖTELEZETTSÉG ELMULASZTÁSA BŰNCSELEKMÉNYÉNEK DOGMATIKAI ELEMZÉSE

A deliktum védett jogi tárgya a tartási kötelezettség, valamint a jogosítottnak az eltartásra való joga. A bűncselekmény alapjaiban véve egy speciális polgári jogi kötelem kikényszerítésére irányul, ami nem más, mint a végrehajtható hatósági határozat. A törvény szövegéből következik továbbá, hogy a tartási kötelezettségnek minden esetben jog-

[1] Márki, 2018, 763.

szabályon és hatósági határozaton kell nyugodnia.^[2] Tartásra vonatkozó rendelkezéseket egyébként a 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.), illetve az 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) is tartalmaz. A Ptk. alapvetően a gyermek- és rokontartásra vonatkozó előírásokat rögzíti, melyekkel összefüggésben a bíróság végzéssel hagyja jóvá az egyezséget, ennek hiányában pedig jogerős ítéletet hoz.

A bűncselekmény passzív alanya az a személy, akinek a kezéhez a tartásdíjat fizetni kell. Itt felhívnánk a figyelmet arra, hogy az (1) bekezdés csak a gyermektartásról rendelkezik, így annak passzív alanya csak a gyermektartásra jogosult lehet.^[3] A tényállás nem követel meg eredményt, ebből adódóan egy tiszta mulasztásos bűncselekményről van szó.^[4] Ezen fordulatot az követi el, aki jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban előírt gyermektartási kötelezettségét önhibájából nem teljesíti, vagyis a bűncselekmény elkövetési magatartása a gyermektartási, illetőleg a tartási kötelezettség elmulasztása.

A Ptk. 4:214. §-a szerint a kiskorú gyermekek tartásra való rászorultságát vélelmezni kell, mely vélelem középfokú tanulmányok folytatása esetén – legfeljebb a huszadik életév betöltéséig – a nagykorúság betöltése után is érvényesül.^[5] A szülő tartási kötelezettsége körében a Ptk. kimondja továbbá, hogy a gyermektartást a szülőnek saját tartásánál is előbbre kell helyeznie, vagyis a gyermek tartására ön maga szükségleteinek korlátozása árán is köteles. Ettől csak akkor lehet eltekinteni, ha a gyermek indokolt szükségleteit munkával szerzett keresménye vagy vagyonának jövedelme egyébként fedezi, illetve ha a gyermeknek más olyan egyenesági rokona is van, aki tartásra kötelezhető.^[6]

A gyermektartási kötelezettséget illetően a Kúria egyébként a közelmúltban rendkívül fontos következtetésekre jutott (BH 2020.2.31.). A konkrét ügyben eljáró első- és másodfokú bíróság ítéletében rögzítettek szerint a Btk. 212. § (1) bekezdése csakis és kizárólag a kiskorú gyermeket, illetve a huszadik életévét be nem töltött, s középiskolai tanulmányokat folytató nagykorú gyermeket illető gyermektartásdíj vonatkozásában áll fenn. Az ügyben eljáró bíróságok okfejtése értelmében a már nagykorú, de továbbtanuló gyermek részére teljesítendő tartásdíj fizetésének az elmaradása csak abban az esetben képezheti büntetőjogi felelősségre vonás tárgyát, ha az az arra jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki, figyelemmel a Btk. 212. §-ának (2) bekezdésében foglaltakra. Ekként a járásbíróság – majd annak ítéletét helybenhagyva a másodfokon eljáró törvényszék is – felmentette a terheltet a vád alól [Btk. 212. § (1) bekezdés], mondván a cselekmény nem bűncselekmény. Az első- és másodfokú bíróságok hangsúlyozták, hogy a nagykorú és egyben felsőfokú tanul-

[2] Sinku, 2018, 249.

[3] Sinku, 2018, 249.

[4] Sinku, 2018, 69.

[5] Ptk. 4:214. §.

[6] Ptk. 4:215. § (1) bekezdés.

mányokat folytató gyermek rászorultságára nem a kiskorúakra (vélelmezett rászorultság), hanem a rokontartásra (nem vélelmezett rászorultság) vonatkozó szabályok tekintendők irányadónak. A bíróság jogerős ügydöntő határozata ellen a főügyészség felülvizsgálati indítványt terjesztett elő a törvénysértő felmentés miatt, így került az ügy a Kúria elé. A Kúria kimondta, hogy a nagykorú és egyébként továbbtanuló gyermek tartása is a büntetőjogi értelemben vett gyermektartási kötelezettség alá esik, figyelemmel arra, hogy a Btk. 212. §-ának (1) bekezdése nem tesz olyan jellegű megkülönböztetést, amely arra utalna, hogy az kizárólag a kiskorú gyermek tartására vonatkozó kötelezettséget jelentené. A legfelsőbb bírói fórum ezen túlmenően akként foglalt állást, hogy jelen ügyben a terheltet nem a polgári jogban meghatározott rokontartási, hanem a továbbtanuló nagykorú gyermek tartására vonatkozó kötelezettség terhelte. A felsőfokú tanulmányokat folytató – egyébként munkaképesnek minősülő – nagykorú gyermek gyermektartáshoz való jogát rászorultság esetén ugyanolyan védelemben kell részesíteni, mint a rászorultsági vélelem alapján a kiskorú gyermeket, valamint a huszadik életéve betöltéséig a középfokú tanulmányokat folytató nagykorú gyermeket. A rászorultság tényét a polgári ítélet rögzítette, ebből adódóan a terhelt megvalósította a Btk. 212. §-ának (1) bekezdésében írt gyermektartási kötelezettség elmulasztásának vétségét, felmentésére így a büntető anyagi jogi normák megszegésével került sor. Mindemellett a Kúria kitért arra is, hogy amíg a (gyermektartásdíj-fizetési kötelezettség tárgyában született) jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozat hatályban van, az köti a büntetőbíróságot. Mindez annyit tesz, hogy a rászorultság hiányát nem, csakis az esetleges teljesítési önhibát vagy annak hiányát állapíthatja meg (hiszen a Ptk. alapján az önhiba már része a tartási kötelezettség megállapíthatóságának), s a büntetőbíróság maga bírálja el, hogy a terhelt követett-e el bűncselekményt. Az ügyben tehát a Kúria a megyei főügyészség Legfőbb Ügyészség által véglegesített felülvizsgálati indítványának alapvetően helyt adott, így a másodfokú bíróság végzését hatályon kívül helyezte, és a bíróságot új eljárás lefolytatására kötelezte.^[7]

A nagykorú, ám továbbtanuló gyermek vonatkozásában a Ptk. hangsúlyozza, hogy az ilyen – egyébként munkaképes – fiatal a rászorultsági vélelem esetén kívül is jogosult a tartásra, mégpedig akkor, ha a szükséges tanulmányai indokolt időn belüli lefolytatása érdekében arra rászorul. A gyermeknek a szülőt továbbtanulási szándékáról késelem nélkül kell tájékoztatnia.^[8] Ilyen jellegű tanulmánynak minősül az életpályára előkészítő szakképzettség megszerzéséhez szükséges képzés vagy tanfolyam, a felsőfokú végzettségi szintet biztosító alap- és mesterképzés, valamint a felsőfokú szakképzettségben folytatott tanulmányok folyamatos végzése.^[9] Nem érinti a folyamatosság kritériumát az a megszakítás, amely a jogosultnak nem felrható. A Ptk. felsorolja azon

[7] BH 2020.2.31.

[8] Ptk. 4:220. § (1) bekezdés.

[9] Ptk. 4:220. § (2) bekezdés.

eseteket is, amikor a szülő nem köteles nagykorú továbbtanuló gyermekét elartani, ezek a következőkben foglalhatóak össze:^[10]

- a gyermek tartásra való érdemtelenége (a nagykorú gyermek egyebek mellett akkor is érdemtelen a tartásra, ha a tartásra kötelezettel kellő indok nélkül nem tart kapcsolatot);^[11]

- a gyermek tanulmányi- és vizsgakötelezettségének való rendszeres, önhibából történő elmaradása;

- a szülő saját vagy kiskorú gyermeke tartását veszélyezteti a nagykorú továbbtanuló gyermek tartása.

A nagykorú továbbtanuló gyermekre vonatkozó rendelkezések főszabály szerint a 25. életév betöltéséig alkalmazhatóak, rendkívül indokolt esetben azonban a szülő kötelezhető az ezen túli gyermektartásra is.^[12]

A 212. § (2) bekezdése azt az elkövetőt rendeli büntetni, aki jogszabályon alapuló és végrehajtható határozatban előírt tartási kötelezettségét önhibájából nem teljesíti, és ezzel a jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki.^[13] A súlyos nélkülözésnek való kitétel alatt tulajdonképpen egy olyan állapotot kell érteni, melynek során a tartásra jogosult olyan javakban szenved hiányt, amelyek az elemi létszükségletek kielégítésére szolgálnak, gondolván itt például a létminimum szintjét el nem érő táplálkozásra, ruházzkodásra, lakhatásra, tisztálkodásra.^[14] A (2) bekezdés elkövetési magatartása a gyermek- és egyéb tartási kötelezettség „jogosultat súlyos nélkülözésnek kitevő nem teljesítése”. Ez a gyermektartási kötelezettség vonatkozásában – az (1) bekezdésben foglalt vétséghez képest – minősített esetnek számít, míg az egyéb tartási kötelezettség tekintetében alapesetnek minősül ezen fordulat, az eredményre való figyelemmel pedig ún. vegyes mulasztásos bűncselekményekről van szó.^[15] A (2) bekezdés kapcsán az egyéb tartási kötelezettség a házastársi, valamint a rokontartási kötelezettséget s annak elmulasztását jelenti, így a rokonok és házastársak tartásával összefüggésben az (1) bekezdés megállapíthatóságának a lehetősége teljességgel kizárt.^[16]

Figyelemmel arra, hogy a tartásdíjat időszakonként (havonta előre) kell fizetni, az elkövetési magatartás rendszerint hosszabb időn át ismétlődő mulasztásokból áll.^[17] Ebből adódóan az elkövetési magatartás az első mulasztással kezdődik, de a bíróságnak az elsőfokú ítélet meghozataláig megvalósított összes mulasztást el kell bírálni, melyhez azonban szükségeltetik, hogy az ügyész a vádemelést követően keletkezett mulasztásokat illetően a vádat kiterjessze.^[18] A vád tárgyát a tartás elmulasztásának bűncselekménye miatt indított eljárás-

[10] Ptk. 4:220. § (3) bekezdés.

[11] Ptk. 4:220. § (4) bekezdés.

[12] Ptk. 4:220. § (5) bekezdés.

[13] Btk. 212. § (2) bekezdés.

[14] Sinku, 2018, 251.

[15] 101. BK vélemény.

[16] Lajtár, 2013, 69.

[17] 101. BK vélemény.

[18] Sinku, 2018, 249.

ban is kizárólag az ügyész által a vád tárgyává tett cselekmény képezheti; az elkövetési időn belül pedig minden esedékességi időszakra nézve külön kell vizsgálni, hogy a tartásra kötelezett eleget tett-e kötelezettségének vagy sem. Az egyes teljesítési összegeket a polgári jogi elszámolási szabályoktól függetlenül mindig az adott időszakban esedékes folyamatos tartási kötelezettség teljesítésének kell tekinteni, a korábbi mulasztások vonatkozásában felmerült hátralékra pedig csak a túlteljesítést lehet visszamenőleg elszámolni, azt a terhelt számára (büntetőjogi szempontból) leghátrányosabb követelésbe kell beszámítani.^[19] Az egyes cselekmények elévülési határidejének kezdőnapja az a nap, amikor az elkövető még eleget tehetett volna kötelezettségének.^[20]

Érdemes röviden megvizsgálni a tartási kötelezettségnek a tartalmát is. A végrehajtható határozatnak rendelkeznie kell a tartásdíj összegéről, valamint a teljesítés határidejéről.^[21] Az időtartam szempontjából relevanciája van a Ptk. 4:208. § (3) bekezdésében foglaltaknak is, hiszen a tartási követelés csak hat hónpra visszamenőleg érvényesíthető, az ezt meghaladó időre csak akkor, ha a jogosultat a követelés érvényesítésében mulasztás nem terheli; három évnél korábbi időszakra viszont tartásra vonatkozó követelés bírósági úton való érvényesítésére nincs lehetőség.^[22] Maga a határozat általában a tartási kötelezettség végső időpontjáról nem rendelkezik, az voltaképpen a kötelezettség megszűntetésére vonatkozó szabályokból olvasható ki, kivéve a házastársi tartást, amely határozott időtartamban is megállapítható.^[23]

A deliktum alanya tettesként csak az lehet, akit a végrehajtó határozat tartásra kötelezett, a részesség pedig az általános szabályok szerint alakul.^[24] A bűncselekmény csak szándékosan követhető el, amelynek tartalmi eleme a köteleességek ismerete és az önhiba megléte.^[25] A kötelezettség ismerete akként jellemezhető, hogy az elkövető pontosan tudja (tudata átfogja), hogy van egy olyan végrehajtható hatósági határozat, amely őt meghatározott személy javára, meghatározott összegű tartásdíj fizetésére kötelezi, de ennek ellenére – önhibájából – ezen kötelezettségét nem teljesíti.^[26]

A törvény egy egyéb, büntetethetőséget megszüntető okról is rendelkezik, mégpedig akkor, ha a terhelt kötelezettségének az elsőfokú ügydöntő határozat meghozataláig eleget tesz; viszont ha mulasztásával a jogosultat súlyos nélkülözésnek teszi ki, a büntetőjogi felelősségre vonástól nem lehet eltekinteni, de korlátlan enyhítésre lehetőség nyílik. Fontos megjegyezni, hogy a büntetethetőséget megszüntető ok személyhez kötött, ami azt jelenti, hogy az elkövető büntetethetősége nem szűnik meg abban az esetben, ha helyette hozzátartozói fizetik ki

[19] Márki, 2018, 810.

[20] BH. 1998.123.

[21] Sinku, 2018, 249.

[22] Ptk. 4:208. § (3) bekezdés.

[23] Sinku, 2018, 249.

[24] Szomora, 2013, 443.

[25] Sinku, 2018, 250.

[26] Sinku, 2018, 251.

a hátralékot. Ezen túlmenően a büntetőjogi felelősségre vonás akkor is indokolt, ha a másodfokú eljárás keretein belül tesz eleget kötelezettségének az elkövető. Minkét esetben állást kell foglalni a Btk. 64. § (1) bekezdésében taglalt megrovás alkalmazásának a lehetőségéről. Ennek kapcsán meg kell még említeni a Be. 488. §-ának (2) bekezdését, eszerint ugyanis a tartás elmulasztása miatt indított eljárást – ha az ügyészség egyébként feltételes felfüggesztést nem alkalmazott – a bíróság a tárgyalás előkészítése során legfeljebb egy évre felfüggeszti, feltéve, hogy ettől az elmulasztott kötelezettség teljesítésének a megtörténte várható. Az eljárást azonban a határidő lejárta előtt folytatni kell, ha az elkövető nem mutat erre semmilyen hajlandóságot. A Be. 417. § (1) bekezdése alapján pedig az ügyészség a tartási kötelezettség vétségének elmulasztása miatt egy évre felfüggeszti az eljárást, ha ettől az elmulasztott kötelezettségnek a teljesítése várható, de mindezek előtt vizsgálni szükséges a terhelti ígéretnek a ténybeli megalapozottságát, annak komolyságát.^[27]

A halmazati kérdések kapcsán megjegyzendő, hogy a bűnhalmazatot nem a tartással érintett gyermekek, hanem a passzív alanyok száma határozza meg (akinek a tartásdíjat fizetni kell). Természetes egységet képeznek a vád tárgyává tett első mulasztástól az elsőfokú ítélet meghozataláig terjedő időszak elmaradásai, ugyanakkor ezen időpont után megvalósított mulasztások már új bűncselekmény elkövetését alapozzák meg.^[28]

III. A VIZSGÁLT DELIKTUM GYAKORLATI VONATKOZÁSAI

A törvényi tényállási elemeket illetően elmondható, hogy az egyik problémát az önhiba megállapíthatósága jelenti, hiszen ennek hiányában nem lehet szó büntetőjogi felelősségre vonásról. Bár mindig adott ügyre vetítve kell vizsgálni az önhiba fennállását, ugyanakkor vannak olyan – a jogalkalmazók által kifejlesztett – támpontok, melyek kiindulópontként szolgálhatnak. A következőkben az önhiba kérdéskörét járjuk körbe a tartási kötelezettség elmulasztásának bűncselekménye kapcsán, illetve röviden kitérünk arra is, hogy milyen helyzetben vannak azok a személyek, akik konkrét, jogerős, végrehajtható határozattal (még) nem rendelkeznek, de úgy nevelik gyermekeiket hónapokon, sőt akár éveken keresztül, hogy a különélő szülő ehhez semmiféle pénzbeli támogatást nem nyújt. Mindez azért jelent problémát, mert ha a közös kiskorú gyermekkel rendelkező szülők az életközösségük megszüntetésének időpontjában nem tudnak megegyezni a gyermektartásdíj fizetésének teljesítésében és annak mértékében, a gyermeket ténylegesen gondozó szülő és persze maga a gyermek komoly anyagi nehézségekkel szembesülhet (nem említve itt a szülői felügyeleti jog vagy a kapcsolattartás kapcsán kialakult további konfliktusokat).

[27] Sinku, 2018, 251.

[28] Sinku, 2019, 256.

1. Az önhiba kapcsán kialakult problémakör

Az önhiba voltaképpen annak a szükségességét foglalja magában, hogy a mulasztás a mulasztónak felróható okra vezethető legyen vissza.^[29] A 28. BK véleményre (a továbbiakban: 28. Bkv) tekintettel az önhiba a köznapri értelemben nem jelent mást, mint valamely negatív értékelés alá eső magatartást, továbbá az annak okául szolgáló állapotot, mely történés a magatartást tanúsító személynek jogilag vagy erkölcsileg felróható. A tartásra vonatkoztatva az önhiba továbbá akkor állapítható meg, ha akár maga a mulasztás (a tartás meg nem fizetése) vagy pedig annak objektív oka a kötelezettnek felróható. Utóbbi alatt – a bűnösség foka szempontjából – szándékos magatartást kell érteni.^[30]

Az önhiba megállapításának nincs helye akkor, ha hiányoznak az alannya válás feltételei, s az elkövetőnek nincs beszámítási képessége.^[31] Ugyancsak nem lehet szó önhibáról abban az esetben, ha a kötelezettnek nincs megfelelő keresete, jövedelme, így a teljesítésre képtelen. Mindez csak akkor igaz, ha e téren felelősség nem terheli, tehát ha rajta kívül álló okokból nem tud eleget tenni kötelezettségének, például megbetegszik, és emiatt semmilyen jövedelemben nem részesül.^[32] Itt hangsúlyozni szükséges a BH 1993.655.-ben rögzítetteket, hiszen ennek értelmében a munkaviszony, a keresőfoglalkozás meg nem léte önmagában nem alapoza meg az önhibát, így az ehhez vezető okok feltérképezése semmi esetre sem mellőzhető.^[33]

Az önhiba feltárása kapcsán nehézséget jelenthet, ha a vizsgálat tárgyát hosszabb ideje fennálló mulasztások sorozata képi. Az elkövetési időszakon belül az önhiba részleges is lehet, akár hónapról hónapra is változhat a mulasztás oka, ennek folytán pedig értelemszerűen az önhiba megítélése is. Ebből adódóan adott mulasztássorozaton belül minden mulasztás, s az annak háttérében álló ok önálló vizsgálat lefolytatását igényli, tekintettel arra, hogy ilyenkor a tartási kötelezettség elmulasztása nem feltétlenül minden esedékességi időszakban róható fel az elkövetőnek.^[34]

Nem zárja ki az elkövető önhibáját a tartási kötelezettséget előíró határozat törvénysértő volta, ha azonban a határozat törvényességével szemben alapos kétség merül fel (felülvizsgálati kérelmet jelentettek be ellene), akkor ezen előzetes kérdés elbírálásáig a büntetőeljárás felfüggesztésének lehet helye. Erre olyankor kerülhet sor, ha az elkövetőt a vád tárgyává tett időszakra nézve egyáltalán nem terheli tartási kötelezettség. Más megítélés alá esik az az eset, amikor a tartás alapjául szolgáló körülményekben lényegi változás állott be. Csak emiatt ugyanis a polgári bíróság ítélete nem vesztheti hatályát, a kötelezett azonban ilyenkor

[29] Sinku, 2018, 250.

[30] 28. BK vélemény.

[31] Sinku, 2018, 250.

[32] Sinku, 2018, 250.

[33] BH 1993.655.

[34] BH 1975.107.

kérheti a tartásdíj mértékének csökkentését (megváltoztatását). A körülmények vizsgálatát az önhiba megítélésekor az eljáró büntetőbíróság vizsgálja abból a célból, hogy e tekintetben megállapítható-e a felróhatóság vagy sem.^[35] Fontos kiemelnünk, hogy a tartásdíj fizetésére kötelezett, de a gyermeket jogellenesen magánál tartó szülő a természetben nyújtott tartásra tekintettel általában nem mentesülhet a tartásdíj fizetésének kötelezettsége alól. A jogi helyzet és a tényleges helyzet megítélésekor a jogi helyzet az elsődleges, ezért a szülő mentesítésének kivételes és szigorú feltétele csak akkor állapítható meg, ha a jogellenes helyzet kialakulása a gyermek nyilvánvaló érdekében áll.^[36]

Az önhiba fogalmával és annak belső tartalmával nemcsak a büntető jogtudomány foglalkozik, egy „nehezebb, finomabb fogalom” a polgári jogi gondolkodásban is. Az adott személy saját felelősségeként jellemezhető önhiba lényegében egyfajta előrelátási kötelezettséget is takar, hiszen a vagyoni terhek vállalása esetén (pl. bankhitel) is számolni kell a jövőbeni megélhetés biztosításával, a körültekintés nélküli életvitel folytatása könnyelműsége utalhat, így megalapozhatja az önhiba megállapítását.^[37] Nem állapítható meg önhiba, ha az elkövetőnek nincs megfelelő keresete, illetőleg vagyona, de ez kizárólag akkor igaz, ha ezen okok fennállásában őt nem terheli felelősség. Az a tény, hogy a kötelezettnek nincs munkaviszonya, még nem alapozza meg az önhibát, az ehhez vezető okokat ugyanakkor fel kell tárni, amint az alkalmi munka hiánya is csak akkor róható fel az elkövetőnek, ha az ilyen lehetőséget bizonyítottan visszautasította.^[38] Az önhiba jellemző sajátossága éppen az, hogy a mulasztás (jelen esetben a nemfizetés) nem külső körülmények miatt, hanem az elkövetőnek felróható okból marad el, ilyen például a munkakerülő, italozó életmód. Végezetül e körben azt tartjuk a legfontosabbnak hangsúlyozni, hogy az elkövető nem hivatkozhat saját rossz anyagi helyzetére, mert a tartási kötelezettség prioritása miatt a szülő egyéb kiadásainak kárára is köteles gondoskodni gyermekéről, vagyis teljesíteni köteles.^[39] A 28. Bkv. a kóros elmeállapotban lévő személyek tartási kötelezettségére nézve viszont rögzítette, hogy a beszámítási képességet kizáró kóros elmeállapotban levő személy mulasztása esetén hiányzik a bűncselekmény egyik törvényi tényállási eleme, az önhiba; ezért a vádlott felmentését bűncselekmény hiányára, és nem büntethetőséget kizáró okra kell alapozni.

2. Tartásdíj végrehajtható hatósági határozat birtokában

A rokontartásra vonatkozó közös szabályok alapján megállapítható, hogy rokonaival szemben az jogosult a tartásra, aki önhibáján kívül nem képes magát

[35] Márki, 2018, 811.

[36] BH 2019.8.222.

[37] Wertan.hu: Az önhibáról, 2011.

[38] Buntetojog.info.

[39] Batki.info: Tartási kötelezettség elmulasztása, 2018.

eltartani (vagyis rászorulttá válik), és akinek tartásra kötelezhető házastársa, volt házastársa vagy volt élettársa nincs. A tartás megállapításának együttes feltétele tehát a rászorultság és az önhiba hiánya. A rokontartási kötelezettség elsősorban az egyenesági rokonokat terheli egymással szemben: a szülőnek a gyermekével és a gyermeknek a szülőjével szemben van tartási kötelezettsége; ha a tartásra jogosult gyermeknek tartásra kötelezhető szülője nincs, eltartása távolabbi felmenőire hárul; ha a tartásra jogosultnak nincs gyermeke, távolabbi leszármazói kötelesek őt eltartani.^[40] Azt a kiskorút, akinek tartásra kötelezhető egyenesági rokona nincs, nagykorú testvére köteles eltartani, feltéve, hogy ezt saját maga, házastársa, élettársa és tartásra rászoruló egyenesági rokonai szükséges tartásának veszélyeztetése nélkül képes teljesíteni.^[41] Igen fontos szabály, hogy a házastárs köteles háztartásában eltartani a vele együtt élő házastársának olyan, tartásra szoruló kiskorú gyermekét (mostohagyermek), akit házastársa az ő beleegyezésével hozott a közös háztartásba.^[42] A Ptk. részletesen rendelkezik a mostohagyermek és a nevelt gyermek, illetőleg egyéb felnőtt hozzátartozók tartási jogosultságáról és kötelezettségéről is, azonban mi jelen keretek között a gyermekek tartását állítottuk a középpontba.

Adott tehát az egyértelmű és letisztult törvényi szabályozás a Ptk. oldaláról, és úgyszintén adott ezen kötelezettség elmulasztásának szankcionálása a Btk. részéről. Rögzíti egyik oldalon a jogalkotó a gyermekek tartásra való jogosultságát, ugyanakkor ennek büntetőjogi relevanciája csak akkor értelmezhető, ha „jogszabályon alapuló és végrehajtható hatósági határozatban” írták elő ezen fizetési kötelezettséget, másként/addig a gyermektartás csak elvi síkon létezik.

A „tartás” módja kétféle lehet, történhet egyrészt természetben, másrészt pénz (tartásdíj) formájában. A tartási kötelezettség kiskorú gyermek esetén azt jelenti, hogy a gyermek szülője jogosult és köteles arra, hogy gyermekét családban gondozza és nevelje, számára a testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges feltételeket – különösen a lakhatást, étkezést, ruházattal való ellátást –, valamint az oktatásához és az egészségügyi ellátásához való hozzájutást biztosítsa. A gyermekkel közös háztartásban élő szülő természetben, míg a külön élő (vagy az együtt élő, de a tartásáról nem gondoskodó) szülő pedig elsősorban tartásdíj fizetése útján biztosítja a gyermek szükségleteit. A tartás mértékére és módjára vonatkozóan elsősorban a szülők megállapodása az irányadó, megegyezésük hiányában a bíróság dönt.^[43]

Van tehát lehetőség arra, hogy a szülők bírósági „procedúra” nélkül megállapodásra jussanak a gyermektartásdíjra vonatkozóan, de ehhez feltétlen bizalom és persze folyamatos, önkéntes teljesítés szükséges. A házasság felbontására irányuló kereset benyújtásakor többször előfordul, hogy a felek már magában a bontásban sem tudnak megegyezni (a válást az egyik fél ellenzi, nem akarja),

[40] Ptk. 4:196. § (1)-(4) bekezdés.

[41] Ptk. 4:197. §.

[42] Ptk. 4:198. § (1) bekezdés.

[43] Európai Igazságügyi Hálózat: Tartási követelések – Magyarország, 2017.

nemhogy a járulékos kérdésekben, ilyenkor természetesen a bíróság fog dönteni a gyermektartásdíj tekintetében is. Amennyiben a házasság megszűntetése ún. közös megegyezéssel zajlik, úgy a szülők egyebek mellett (szülői felügyeleti jog, kapcsolattartás, lakáshasználat, igény esetén házastársi tartás) a tartásdíjat illetően is egyezségeket köthetnek. Végrehajtható hatósági határozathoz tehát a bíróságtól kétféle módon juthatunk: szülői döntésképtelenség esetén erre vonatkozó bírósági ítélet formájában, vagy átgondolt és előre egyeztetett közös megállapodás (egyezség) keretében.

A Kúria több döntésében foglalkozott a gyermektartásdíj fizetésének egyezséggel történő vállalásával, így kimondta például, hogy nincs helye a tartásdíj leszállításának arra hivatkozással, hogy a magas összegű gyermektartásdíjat a kötelezett már eleve külső segítség igénybevételével vállalta, különösen abban az esetben, ha a tényleges jövedelmi-vagyoni viszonyait sem az egyezségkötés során, sem az újabb perben nem igazolta.^[44] A Kúria kiemelte,^[45] hogy nem kérheti a megállapodáson alapuló tartás megváltoztatását az a fél, akinek a körülmények megváltozásánál lehetőségével már a megállapodás időpontjában számolnia kellett, vagy akinek a körülmények megváltozása felróható.

„A szülői felelősség alapján a polgári jogi általános elvárhatósági zsinórmértékének megfelelően a szülőkkel szemben az a követelmény, hogy a megállapodás tartalmának (a tartásdíj mértékének) meghatározásakor a gyermekük érdekében felelősségteljesen, kellő gondossággal és körültekintéssel járjanak el. A gyermek érdekének fokozott védelme alapelvével [Ptk. 4:2. § (1) bekezdés] összhangban tehát elvárható a szülőktől az az előrelátás, hogy számoljanak azzal: egyrészt a megállapodás szerinti tartásdíj kiszámíthatóan, hosszabb időtartamon keresztül is teljesíthető mértékű legyen, másrészt az, hogy a gyermek indokolt szükségleteit folyamatosan megfelelően biztosítsa. Ebből következően a kötelezett szülőktől általában elvárható, hogy a szerződéses rendezés esetén az általa vállalt (a kimutatott jövedelmével esetleg összhangban nem álló) tartás teljesítését kellő gondosság mellett azzal a felelősséggel vállalja, hogy annak hosszú távú megfizetéséhez a teljesítőképességet biztosítani kell.”^[46]

Az egyezség megkötése nem kötelező, így a kötelezett szülőktől általában elvárható, hogy a (kimutatott jövedelmével esetlegesen összhangban nem álló) tartás teljesítését kellő gondosság mellett azzal a felelősséggel vállalja, hogy annak mindenkorai megfizetéséhez a teljesítőképességet biztosítani kell. Fontos kritérium, hogy amennyiben a kötelezett jövedelme az egyezségkötés után lecsökken, mindent meg kell tennie olyan munkaviszony (akár másodállás) létesítése érdekében, ami az önként vállalt teljesítéshez fedezetet biztosít. A Kúria kimondta az is, miszerint az „újabb” kiskorú gyermek születése nem minősül körülményváltozásnak, illetve tévesnek tartotta azt az érvelést, hogy a házastársi közös adósság törlesztésének a gyermektartásdíjra kihatása van. A szülő

[44] BH 2017.58.

[45] Kúria Pfv.II.21.327/2016.

[46] Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport, 2017, 119.

a saját szükséges tartásának korlátozásával is köteles a kiskorú gyermekek tartására, ebből következően az, hogy a volt házastársak közös adóssága milyen anyagi terhelést jelent, a gyermektartásdíj mértékét nem befolyásolja, mivel az érintett a felvett kölcsönök tudatában kötelezte magát a tartásdíj megfizetésére.^[47]

A Kúria kifejtette: lényegi különbség mutatkozik aszerint, hogy a felek a tartás mértékét korábban konszenzusos módon – peren kívül, illetve a bíróság végzésével jóváhagyott perbeli megállapodással (egyezséggel) – rendezték; vagy erről megállapodásuk hiányában a bíróság ítélettel döntött.^[48] A legfőbb cél természetesen a szülők közös értékrendje és a gyermek érdekeinek szem előtt tartása lenne, ezért a Kúria rámutatott arra, hogy a konszenzusos díjmeghatározás elsődlegesen azért indokolt, mert nyilvánvalóan a szülők ismerik legjobban a gyermekük szükségleteit, érdeklődési körét, egészségi állapotát, sport-, illetve kulturális igényét, iskolán kívüli elfoglaltságait stb., és ezzel összefüggésben tartásának rendszeres pénzbeli költségeit. A Kúria ezen döntésében is a szülői felelősséget és az előrelátás elvárását, a jövőbeni események végiggondolását nyomatékosította, másrészt, hogy az egyezségkötéskor a gyermek indokolt szükségleteit nem csak aktuálisan, hanem a jövőre nézve is tervezni kell.^[49]

A Kúria joggyakorlat-elemző csoportja részletesen vizsgálta a gyermektartásdíjra vonatkozó perek gyakorlatát, így például általános jellemzőként feltárta, hogy a bíróság a tartásdíj mértékének megváltoztatása iránti perben köztudomásúnak tekinti a gyermek életkorának változásával járó költségek növekedését; az egyik ügyben a három évet még nem, de az öt év időtartamot már körülményváltozásként értékelték. Ugyancsak bizonyítás nélkül fogadták el a bíróságok a költségek növekedésénél, ha a gyermek az általános iskolát befejezve középiskolás lett.^[50]

Mindent összevetve, a kiskorúak különleges státuszából (tartásra jogosultság sorrendje) adódóan egyetlen kritériumot kell kőbe vésni, mégpedig azt, hogy a kiskorú gyermek a nagykorút, illetve a gyermek a házastársat, volt házastársat és a volt élettársat több jogosult esetén mindig megelőzi. A gyermekvállalás az örömök mellett hosszú távú felelősséget és elköteleződést jelent, ezért a tartási képességre minden egyes felnőtt személynek – akár saját magát háttérbe szorítva, korábbi igényeit feladva – gondolnia kell. Töretlen a bírói gyakorlat a kiskorúak primátusa tekintetében, így nemteljesítés esetén aligha lesz olyan „kifogás”, amely a kiskorú gyermek eltartására vonatkozó kötelezettség minden jogosultat megelőző alapelvét felül tudná írni.

[47] Jogaszvilag.hu: Az egyezségeen alapuló gyermektartásdíj, 2017.

[48] Kúria Pfv.II.20.804/2018.

[49] Jogaszvilag.hu: A gyermektartásdíj mértékének megváltoztatása és a szülői felelősség kérdése, 2019.

[50] Kúria joggyakorlat-elemző csoport, 2017, 50.

3. Tartásdíj végrehajtható hatósági határozat nélkül

Viszonylag könnyebb helyzetben vannak azon személyek, akik a gyermek-tartásra nézve már jogerős döntés birtokában vannak. Az életközösség megszűntetésekor azonban ez az irat nyomban nem áll rendelkezésre, viszont a gyermeket az ennek megszerzésére irányuló eljárás időtartama alatt is „tartani” szükséges.

Rövid kitérőként említenénk, hogy a gyermektartás kérdése mellett a kapcsolattartás okozza a másik problémaforrást az életközösség megszakadását követően, hiszen ez a különélő szülő egyik legfontosabb jogosítványa, egyben – a tartásdíj megfizetéséhez hasonlóan – a gyermekkel szembeni kötelezettsége. Ha házassági vagy a szülői felügyelet rendezése iránti per nincs folyamatban, akkor a kapcsolattartásról a szülők megegyezésének hiányában a gyámhatóság dönt, de az eljárásban az ítéltképesége birtokában lévő gyermeket^[51] meg kell hallgatni. A kapcsolattartásra vonatkozó határozat végrehajtása 2020. március 1. napjától már nem a gyámhatóság, hanem a bíróság hatáskörébe tartozik, ahol a bíróság a gyámhivatali eljárástól eltérően azt vizsgálja, hogy a kérelmezett fél a határozatban foglaltakat felrögható módon megszegte-e. Amennyiben ez megállapítható, a bíróság elrendeli a végrehajtást, egyben önkéntes teljesítésre hívja fel a felet, ennek elmaradása esetén pedig a törvényben meghatározott jogkövetkezményeket alkalmazhatja a mulasztó félle szemben: rendőrségi közreműködést kérhet, indítványozhatja a szülői felügyelet megváltoztatását, illetve feljelentést tehet.^[52] Megjegyezzük, hogy a kapcsolattartást szabályozó határozat végrehajtására irányuló kérelem kötelező melléklete a kapcsolattartást szabályozó bíróság vagy gyámhatóság megjelölése és ügyiratszám.

Visszakanyarodva a gyermektartáshoz, a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX.10.) Korm. rendelet (Gyer.) alapján kétségtelenül lehetőség van a gyermektartásdíj állam általi megelőlegezésére, azonban az eljárás megindítására vonatkozó kérelemhez ez esetben is csatolni kell egyebek mellett a gyermektartásdíjat megállapító jogerős bírósági határozatot.^[53]

A példálózó előírásokból látható, hogy több szempontból is érdemes ezeknek a kérdéseknek a dokumentált elintézése, hiszen egyik fél életkörülményeinek, jövőbeni kapcsolatainak alakulása sem bejósolható, ezért talán nem bizalmatlanság a kardinalis kérdéseket hivatalos úton egyszer s mindenkorra tisztázottá tenni. Nem állítjuk, hogy a gyermektartásdíj önkéntes teljesítése ritkaságszámba menne, azt viszont igen, hogy az aktuális gyakorlati kérdések feltárására

[51] Ítéltképesége birtokában lévő gyermek: az a kiskorú, aki életkorának és értelmi, érzelmi fejlettségének megfelelően képes – meghallgatása során – az őt érintő tények és döntések lényegi tartalmát megérteni, várható következményeit belátni (Gyer. 2. § a) pont).

[52] Országos Bírósági Hivatal: 2020. március 1. napjától bírósági nemperes eljárásban kezdeményezhető a gyermekkel való kapcsolattartásra vonatkozó határozatok végrehajtása (ld. Birosag.hu: Gyermekkel való kapcsolattartásra vonatkozó határozatok végrehajtása, 2020).

[53] Gyer. 69. § (4) bekezdés b) pont.

irányuló – még folyamatban lévő – kutatásunkban^[54] az érintettekkel történő személyes beszélgetések már most több ponton rámutattak arra, hogy ezzel a kérdéskörrel mélységében foglalkozni szükséges.

Az életközösség megszüntetését követően – a kapcsolattartás mellett – az egyik legnagyobb gyakorlati probléma a gyermektartásdíj. Az élettársi kapcsolat lényegében a különköltözéssel megszakad, de ugyanez jellemző a házastársak esetén is, hiszen a felek ritkán maradnak együtt a házasság felbontásának és a járulékos kérdések rendezésének bíróság általi kimondásáig (az eljárás akár több évig elhúzódhat), így a probléma esetükben éppúgy fennáll. A közös kiskorú gyermeket a továbbiakban gondozó-nevelő szülő ekkor szembesül azzal, hogy a gyermek tartásához való hozzájárulás rendszeres teljesítésében csupán bízhat, mert elmaradása esetén kikényszerítésére nincs jogi lehetősége. Természetesen a lakáshasználat és egyéb függő helyzetek megoldása is fontos a szülők szakításakor, de álláspontunk szerint a kiskorú gyermek tartása minden érdeket felül kell, hogy írjon. Az életközösség konszenzusos megszüntetése sem jelent garanciát arra, hogy a másik szülő hónapról hónapra bizonyos összeggel hozzájárul majd a közös kiskorú gyermek tartásához. Sokan választják azt a megoldást, hogy ügyvéd előtt kötnek megállapodást erre nézve, ugyanakkor ez nem végrehajtható hatósági határozat, így nemteljesítés esetén a gyermektartás kikényszerítése érdekében a jogosultnak bírósághoz kell fordulnia.

A kiskorú gyermek(ek)kel egyedül maradó és gyermektartásdíjat nem kapó szülők véleménye szerint számukra megoldást jelentene, ha a jogalkotó előírná azt a kötelezettséget, miszerint a kiskorú gyermekkel rendelkező szülők az életközösség megszüntetésétől számított rövid időn belül (pl. 30 nap) kötelesek lennének megjelenni a gyámhatóság előtt, és ott ideiglenes hatállyal (a bíróság jogerős döntéséig) megállapodást kötni az alapvető kérdésekben, beleértve a gyermektartásdíjat is. Megannyi kérdés adódik ezen felvetés kapcsán, így például: nemteljesítés esetén annak végrehajtása; mi a teendő, ha a felek az öszszegszerűségben nem tudnak megállapodni; sőt mi történik akkor, ha a megadott határidőn belül a szülők nem jelennek meg stb. A gyermektartásdíjhoz való mielőbbi hozzájutás érdekében az elintézésre a bíróság jelenthet megoldást, a kérdés orvoslására bírósági ideiglenes intézkedés keretében nyílik lehetőség, függetlenül attól, hogy a szülők élettársak voltak vagy házastársak.

[54] Garai – Csapucha, 2020.

A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) alapján a bíróság a perben ideiglenes intézkedéssel határozhat különösen:

- a) a kiskorú gyermek tartása és tartózkodási helyének valamelyik szülőnél vagy harmadik személynél történő kijelölése,
- b) a szülői felügyelet gyakorlásának rendezése,
- c) a szülő és gyermek közötti kapcsolattartás, és
- d) a házastársak lakáshasználatának kérdésében.^[55]

Az ideiglenes intézkedés tárgyában hozott végzés előzetesen végrehajtható. A teljesítési határidő – ha a bíróság másként nem rendelkezik – a végzés írásbeli közlését követő napon kezdődik.^[56] A bíróságnak arra is lehetősége van, hogy a gyermek súlyos veszélyeztetése esetén ideiglenes intézkedéssel elrendelje a szülői felügyeleti jog megszüntetését,^[57] de a bíróság ideiglenes intézkedést szükség esetén erre irányuló kérelem nélkül is hozhat.^[58]

IV. ZÁRÓ GONDOLATOK

A fentiekben a tartási kötelezettség komplexitását mutattuk be a Btk.-ban szabályozott bűncselekményi oldalról, rávilágítva a gyakorlati tapasztalatokra, így az önhiba megítélésére és az egyes eljárásokban alapkövetelményként megjelenő hatósági határozat meglétére.

A gyermekvédelmi és gyámügyi feladat- és hatáskörök ellátásáról, valamint a gyámhatóság szervezetéről és illetékességéről szóló 331/2006. (XII.23.) Korm. rendelet részletesen szabályozza a gyámhivatal feladat- és hatáskörét, a gyermekek védelme érdekében számos jogosítványt adva részére. A gyermektartásdíjat ezen rendelet többször említi, a gyámhatóság dönt egyebek mellett a gyermektartásdíj megelőlegezéséről,^[59] eljár a tartásdíj külföldön való behajtása tárgyában a külföldön lakó vagy tartózkodó személy tartásdíj iránti igényével kapcsolatos ügyben, és közreműködik a tartásdíjat megállapító és megfizetésre kötelező határozat meghozatalára irányuló kérelmek, továbbá a tartásdíj felemelésére, leszállítására vagy megszüntetésére vonatkozó kérelmek ügyében is.^[60] A Gyer. főként a gyermektartásdíj megelőlegezése tárgyában tartalmaz rendelkezéseket (a formanyomtatvány kötelező adata az ügyben eljár bíróság megnevezése, a gyermektartásdíj-fizetési kötelezettséget megállapító határozat/döntés száma és jogerőre emelkedésének dátuma), míg a Gyvt. a gyermekek védelmének rendszere fejezetben tárgyalja a gyermektartásdíj megelőlegezésének törvényi feltételeit.

[55] Pp. 457. §.

[56] Pp. 105. § (2) bekezdés.

[57] Pp. 485. §.

[58] Pp. 435. § (1) bekezdés.

[59] 5. § b) pont.

[60] 9. § i) pont.

Látható tehát, hogy a jelenlegi jogszabályi környezet a végrehajtható hatósági határozat birtokában lévő szülő és gyermeke(i) számára nyújt valamiféle biztonságérzetet, az ilyen „papírral” nem rendelkezők a másik szülő önkéntes teljesítése hiányában semmilyen anyagi támogatást nem kérhetnek (ezen a jogcímen). A párkapcsolat jellegétől függetlenül a gyermekvállalás hosszú távú elköteleződést jelent, melynek a tényét a szülőknek a ”vállaláskor” kell megérteniük, felmérniük és onnantól kezdve ennek tudatában cselekedniük. A gyermektartásdíj – jellegéből adódóan – a közösen vállalt, szüleiknek kiszolgáltatott, tőlük függő helyzetben lévő kiskorúaknak jár, a róluk való gondoskodás nem kapcsolódhat a másik szülővel való együttéléshez. Nem tűnhet úgy, mintha a kiskorú gyermekeket nevelő szülők nem az első pillanattól kezdődően lennének jogosultak erre az összegre, ezért a gyermektartás megnyugtató jogi rendezése véleményünk szerint a gyermek érdekében mielőbb indokolt, hiszen a hosszútávú megoldást – és egyben a végrehajthatóságot – kizárólag ez jelentheti.

FORRÁSJEGYZÉK

- Garai Renáta – Csapucha Bernadett: *A tartási kötelezettség elmulasztása bűncselekmény (Btk. 212. §) elméleti és aktuális kérdései.* 14/2020. sz. kutatás. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest.
- Lajtár István (2013): A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények. In: Polt Péter (szerk.): *Új Btk. kommentár.* Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó, Budapest.
- Márki Zoltán (2018): A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények. In: Kónya István (szerk.): *Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára.* HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Sinku Pál (2018): A gyermekek érdekeit sértő és a család elleni bűncselekmények. In: Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog II., Különös Rész.* Hatodik hatályosított kiadás. Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Sinku Pál (2019): A gyermekek érdekeit sértő és a család elleni bűncselekmények. In: Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog II., Különös Rész.* Hetedik hatályosított kiadás. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- Szomora Zsolt (2013): A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz.* Complex Kiadó, Budapest.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK:

- Batki.info: Tartási kötelezettség elmulasztása. Mit jelent az önhiba?, 2018. (Elérhető: <https://batki.info/tartasi-kotelezettseg-elmulasztasa/>. Letöltés ideje: 2020. április 12.).
- Buntetojog.info: Btk. 212. § Tartási kötelezettség elmulasztása. (Elérhető: <https://buntetojog.info/kulonos-resz/btk-212-%C2%A7-tartasi-kotelezettseg-elmulasztasa/>. Letöltés ideje: 2020. április 24.).

- Európai Igazságügyi Hálózat: Tartási követelések - Magyarország, 2017. (Elérhető: https://e-justice.europa.eu/content_maintenance_claims-47-hu-maximizeMS_EJN-hu.do?member=1. Letöltés ideje: 2020. május 2.).
- Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport: Összefoglaló vélemény a rokontartás szabályaival kapcsolatos ítélkezési gyakorlatról, 2017. (Elérhető: https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/joggyak_osszefoglalo_2018_dr_makai_katalin.pdf. Letöltés ideje: 2020. május 26.).
- Jogszvilag.hu: Az egyezségeen alapuló gyermektartásdíj, 2017. (Elérhető: <https://jogszvilag.hu/az-egyezsegen-alapulo-gyermektartasdi/>. Letöltés ideje: 2020. május 26.).
- Jogszvilag.hu: A gyermektartásdíj mértékének megváltoztatása és a szülői felelősség kérdése, 2019. (Elérhető: <https://jogszvilag.hu/a-gyermektartasdi-mertekenek-megvaltoztatasa-es-a-szuloi-felelosseg-kerdes/>. Letöltés ideje: 2020. május 26.).
- Birosag.hu: 2020. március 1. napjától bírósági nemperes eljárásban kezdeményezhető a gyermekkel való kapcsolattartásra vonatkozó határozatok végrehajtása, 2020. (Elérhető: <https://birosag.hu/hirek/kategoria/ugyfeleknek/2020-marcus-1-napjatol-birosagi-nemperes-eljarasban-kezdemenyezhető>. Letöltés ideje: 2020. május 22.).
- Birosag.hu: Gyermekkel való kapcsolattartásra vonatkozó határozatok végrehajtása, 2020. (Elérhető: <https://birosag.hu/hirek/kategoria/birosagokrol/gyermekkel-valo-kapcsolattartasra-vonatkozó-határozatok-vegrehajtasa>. Letöltés ideje: 2020. május 22.).
- Wertan.hu: Az önhibáról, 2011. (Elérhető: <http://www.wertan.hu/az-onhibarol/>. Letöltés ideje: 2020. május 22.).

Mithay Antal fényképei az elcsatolt területekről

Mithay Antal fotói a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum helytörténeti fényképgyűjteményének egyik jelentős alapját képezik. A fekete-fehér zselatinos üvegnegatívak és üvegpozitívak mellett több száz, tizennégy albumba ragasztott kisméretű papírpozitívtól őriz tőle a fotótár. Az üvegnegatívak érdekessége, hogy a fénykép témáját, a készítés pontos időpontját, az exponálás időtartamát, a lemez típusát és az időjárási körülményeket is dokumentálta. Ez nem csupán a pontos beazonosítást teszi lehetővé, hanem fotótörténetileg is fontos adalékokkal szolgál.

Mithay Antal 1889. január 12-én Heppner Antal Gyula (Antonius Ernestus) néven^[1] született Pozsonyban, Heppner Sándor és Mithay Katalin gyermekeként, katolikus családban.^[2] Apja pozsonyi főtanító,^[3] a Simor János püspök védnöksége alatt működő Szent Márton Egyházi Zeneegylet tagja volt.^[4]

Szülvárosában végzett elemi és középiskolai tanulmányai után 1906 és 1910 között Budapesten a Királyi Magyar Tudományegyetemen tanult. 1910-ben tanári diplomát szerzett görög, latin és német nyelvből, illetve ugyanebben az évben doktori címet is. Disszertációja *A pozsonyi német színészet története a XVIII. században* címmel 1910-ben nyomtatásban is megjelent.^[5] Előbb Pozsonyban, majd a nagyszebeni főreáliskolában tanított. Nagyszebenben házasságot kötött Tiszovszky Kornélia Annával. Itt született 1916. április 5-én gyermekük, Mithay Sándor, a későbbi győri, majd pápai múzeumigazgató, régész és tanár. Ebben az évben a háború elől menekülve egy ideig Piliscsabán tartózkodtak, majd miniszteri rendelettel elhelyezték őket, így költöztek Győrbe.

1919. szeptember 4-étől a Győri Magyar Királyi Állami Főreáliskola magyar-, latin- és némettanára lett. Az értesítők szerint 1919. október 17-étől tanított az iskolában. Az 1921–22-es értesítőben még, mint a Nagyszebeni m. kir. áll. főgimnázium tanárát tüntetik fel.^[6] Áthelyezését valószínűleg ideiglenesnek tekinthették, nem gondolva a trianoni

[1] Nevét 1941-ben változtatta Mithayra. „Névváltoztatás. Heppner Antal dr. áll. gimn. igazgató a m. kir. belügyminiszter engedélyével családi nevét »Mithay« névre változtatta” (GYNL 1941.márc. 9.) 6.).

[2] SChSB 1592-1935.

[3] A főtanítói megszólítás egy levelezőlap címzésén a Pápai Múzeum gyűjteményében: Ltsz: F. 94.25.23.

[4] Pozsonyi Zene Egylet 12.

[5] Heppner: Pozsonyi német színészet.

[6] Értesítő 1921/22, 2.

országgrészek végleges elcsatolására. Eleinte az ifjúsági könyvtárat, majd 1931-től a tanári könyvtárat vezette. Győri működésének elején a Segítőegyesület^[7] pénztárosa, a füzetek és írószerek kezelője. majd 1936–41 között igazgatóhelyettesi pozíciót töltött be. 1938. december 31-én kelt kormányzói rendelettel címzetes igazgatói kinevezést kapott. 1940. január 11-től február 21-ig helyettesítette Simon Miklós igazgatót annak betegsége alatt. 1942-ben egy katonai szolgálatra bevonult tanár helyett német nyelvet tanított a textil- és fémipari iskolában is. 1946. október 1-jén vonult nyugdíjba. 1972. szeptember 6-án hunyt el Győrött.

A tanár és fényképész életének eseményei és helyszínei a biográfiai adatok kiegészítésén túl mikrotörténelmi (és várostörténelmi) kontextusba helyeződnek. Mithay Győrbe kerülése az első világháború által elindított mobilitás mintázataiba illeszkedik, tanárként és magánemberként tett sok utazása révén társadalmi pozícióhoz és életmódhoz kapcsolódó kulturális terek hálózata rajzolódik ki.

A Dévényben és környékén készült felvételeken nevezetességek, látnivalók, természeti képződmények tűnnek fel, amelyek a fiatal bölcsész történelmi-kulturális érdeklődését éppen úgy tükrözik, mint a természetjárás, a vizek iránti vonzódását. A műemlék-fotók között különleges az Árpád-oszlopról, a később felrobbantott dévényi millenniumi emlékműről készült felvétel, amelyet még épen, majd aztán romosan is megörökített. A földrajzi neveket zömmel még németül használja, de a képalírások egyébként magyar nyelvűek. Ez figyelhető meg a dévényi apácatorony (a kép címe *Reitweg a Nannenturmmal*), illetve az alatta, a Dunában levő szikla, az Asszonykő fotója alá írt szövegből (*Weiberstein*). Természetfotókat, kirándulás közben készített eseményfotókat is találunk (Kilátás a Kogli-hegyről, vagy a Kásmacher-sziget, schlosshoffi kastély, a hainburgi bécsi kapu), amelyek a környék alapos bemutatása mellett a lokális identitást meghatározó helyek enumerációjaként is szemlélhetők.

Több utcaképen is megörökíti a korabeli pozsonyi városképet, lefényképezi a nevezetesebb épületeket, a főteret, a városházát, a színházat, a pozsonyi főreálgymnázium épületét és annak régi és új templomát, a Kereskedelmi és Ipar-kamara épületét, a ferences templomot, a zsinagógát, az evangélikus líceumot, illetve az internátust, a vásárcsarnokot, a betegsegélyező pénztárat és a fémipari szakiskola épületét is. Ezek a képek annak tükrében is fontosak, hogy Pozsonyba annak elcsatolását követően is többször visszatért, és látogatásai alkalmával a változásokat (a megmaradt és eltűnő épületeket) igyekezett dokumentálni.

1912-ben nyeri el a Nagyszebeni Állami Főreálgymnázium tanári állását, ez idő tájt készített fotói képet adnak Nagyszeben világháború alatti életéről.

A korai fotók helyszínei alapján az életmódra vonatkozóan is érdekes megállapításokat tehetünk. A dévényi, pozsonyi és nagyszebeni (Reisper Gasse

[7] Értesítő 1922/23, 86.

31)^[8] otthoni felvételei jómódú polgári életmódot sejtetnek. Az enteriőrökön a század eleji polgárság körében igen elterjedt ún. ónémet bútorok, zongora, szobor, cserépkályha, a falakon a szülők portréi és más fényképek láthatók. Az akkoriban döntően németajkú szászok által lakott városban az Erlenspark szolgáltatja az egyik kedvelt témáját. Utcákon, tereken készült képein az épületek, cégek mellett a mára teljesen eltűnt nagyszzebeni szász kultúra nyomai is gyakran fellelhetők.

A világháború hadi eseményei Mithay képein szinte egyáltalán nem jelennek meg. Először az 1915. augusztus 1-jei nagyszzebeni vashonvéd-szobor avatásáról készült fotók jelzik a háborús állapotokat. A hadiárvák és özvegyek segélyezése céljából felállított szobor a határon túli vashonvédek közül a temesvári mellett az egyetlen, amely megmaradt, ma a Bruckenthal Múzeum őrzi, amely szintén ennek a térnek a nyugati oldalán áll, épp ott, ahonnan a fotó készült.

Nagyszzeben az 1916-os román betörés során hadicselekmények helyszínévé vált. Mithayék a nagyszzebeni csata idején még Nagyszzebenben voltak, fiuk, Sándor április 3-ai születését követően valószínűleg nem menekültek el, noha hatalmas menekülthullám indult Magyarország belseje felé. Nagyszzeben egyik negyedében, a Dumbrava erdő szélén lévő Goldtalban egy román fedezékállást is lefotózott, tudósít a hadikórház elköltöztetéséről is, ugyanakkor felvételt készített feleségéről is, amint egy-két éves fiát tolja a babakocsiban a szebeni nagy piactéren. A képaláírásokból az is kiderül, hogy 1917 októberére a család tifuszfertőzéssel is átesik. Az album további képein már budapesti, piliscsabai és győri helyszínek is vannak, de nem teljesen időrendben, így nem tudunk pontos képet kapni a Nagyszzebenből való elutazásuk és Győrbe érkezésük közötti időről.

Későbbi fényképei vizsgálatával mikrotörténelmi kontextusban vizsgálható a világháború és a trianoni béke következtében elszakított területen élt, kényszerűen mobilissá vált emberek további sorsa. Az új környezetbe való beilleszkedését a város és környékének a fotózás általi megismerése is segítette, hiszen fotótémái révén identitását és érdeklődését, tanári és társadalmi szerepvállalásai révén pedig korábbi, amúgy is mobilis életvitelét megőrizve tudott győri polgárrá válni.

- Értesítő 1921/22. = A Győri M. Kir. Állami Főreáliskola Értesítője az 1921/22. iskolaévről, Győr, 1922.
- Értesítő 1922/23. = A Győri M. Kir. Állami Főreáliskola Értesítője az 1921/22. iskolaévről, Győr, 1923.
- Heppner: Pozsonyi német színészet = Heppner Antal: A pozsonyi német színészet története a XVIII. században. Pozsony, 1910.
- Pozsonyi Zene Egylet = A Szent Mártonról címzett pozsonyi egyházi zene egylet tagjainak névsora az 1889. év kezdetén. Pozsony, 1889.

[8] Nagyszzeben belvárosának egyik reprezentatív főútja, ma Strada Avram Iancu a neve. Mithayék háza még áll, szemben az egykori orsolyita templommal.

- SChSB 1592-1935 = Slovakia Church and Synagogue Books, 1592-1935, database with images, FamilySearch. (<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9R74-S9VC?c=1554443&wc=9P3Y4WP%3A107654301%2C107722701%2C125675601%2C125921801>), Roman Catholic (Rímsko-katolícká cirkev) > Bratislava > Sv. Martina (Part V) > Baptisms (Krsty) 1887-1889 (Inv. č. 49) > image 208 of 305; Odbor Archívnickva (The Archives of the Republic), Slovakia. (Letöltés ideje: 2017.11.28.).

•
Iskola Poplákán (1912)

- BARANYI EMESE ZSUZSANNA PhD hallgató
SZTE Állam- és Jogtudományi Kar
- CSAPUCHA BERNADETT PhD hallgató, tudományos segédmunkatárs
PPKE Jog- és Államtudományi Kar, OKRI
- DANIEL HAITAS egyetemi idegen nyelvi lektor, tudományos
segédmunkatárs
DE Állam- és Jogtudományi Kar, MTA-DE Közzszolgáltatási Kutatócsoport
- EÖRDÖGH ISTVÁN történész
- GARAI RENÁTA PhD hallgató, tudományos munkatárs
KRE Állam- és Jogtudományi Kar, OKRI
- LEGÁRD ILDIKÓ PhD hallgató
NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar
- PAYRICH ANDRÁS egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- STUMPF ISTVÁN egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, TK Politikatudományi
Intézet, NKE Eötvös József Kutatóintézet, Amerikai Tanulmányok
Kutatóintézet
- SZALAI ZSOLT adattáros,
digitális-hozzáférés-támogatási osztályvezető
Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum
- SZÉPVÖLGYI ENIKŐ PhD hallgató
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- ÚJVÁRI EMESE egyetemi adjunktus
DE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.
3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
4. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dólt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitális stb. használatát kérjük mellőzni.
5. A hivatkozásokat felső indexben, az adott írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY szerint.^{1,2} Továbbá...”. A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat esetén idézőjel van a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik).

A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:

- a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagyköötőjel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010, 10.; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
 - b) Online hivatkozásnál Weboldal neve: Téma (nagy kezdőbetűvel), évszám:
Hvg.hu: Cikk címe, 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).
6. Az irodalomjegyzék csak a hivatkozott publikációkat tartalmazza, és korlátozunk ezek számát 10-15 forrás megjelölésére. Rendezzük ABC-sorrendbe.
 7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolásjellel ellátva:
 - a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:
 - Kiss Péter-Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
 - Smith, Joe-Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.
 - b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek:
 - John, Smith (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London.
 - c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:
 - Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.
 - d) Online hivatkozás esetében a webcím (url) és a megtekintés idejének feltüntetésével:
 - Hvg.hu: Hitelek. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.).
 - e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

8. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalomjegyzék után feltüntetni.

9. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a dőlt, félkövér, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

9. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.

10. A (fekete-fehér) táblázatok és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldalszám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.).

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

12. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

13. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefonszám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

A szerkesztőség

- ◆ Franciaország és Anglia a Monarchia gyengítése érdekében az öt környező, vele szövetséges országokkal kötendő titkos szerződésekkal és a nemzetiségi érdekeket szolgáló félhivatalos ígéretekkel kezdeményezték. Az Antant projektálta szerződések és ígéretes ugyanakkor Olaszország és Románia területi aspirációit elégítették ki, de a fő cél a Monarchia 1918-ig ugyan ki nem mondott szétdarabolása volt. A casus belli-t szolgáltató Szerbia ugyanis egyáltalán nem szerepelt a francia-angol aggodások központjában, holott a szerb kormány már 1914 szeptemberében megfogalmazta azt a célját, hogy a háború eredményeként magához akarja csatolni a Monarchia délszláv területeit, de ezt az igényét akkor csak Oroszország ismerte el. Sőt, az Antant hallatlanná tette a szerb követeléseket az Itáliával 1915. április 6-án Londonban megkötött titkos szerződésben is, különböző régiókat ígérve Olaszországnak, melyeket hiány nélkül garantált is az 1918. november 3-i pádovai fegyverszünet alkalmával. Az akkor meghatározott demarkációs vonalak ugyanis szöges ellentétben álltak a szerb követelésekkel, amelyek fosztásban maradtak, pontosan az előző titkos megegyezések miatt. | Eördögh István
- ◆ A 20. század végére a számítógépes rendszerek, valamint az általuk (is) reprezentált digitális világ lassan behálózta a mindennapi életünket, így már a fejlett társadalmak működése – a közigazgatáson, a mindennapi közműszolgáltatásokon, a telekommunikáción, a közlekedésen keresztül a gazdasági életen át a honvédelemig – elképzelhetetlen az információs technológiákra épülő infrastruktúrák alkalmazása nélkül. Napjainkra az egyik legértékesebb tényező az adat, az információ lett – Nicholas Negroponte szavaival élve az atomok világát felváltotta a bárhol és bármikor előállítható bitek korszaka –, melyek megszerzéséért kíméletlen harc indult el, különböző „frontok” nyíltak, új „hadszínterek” keletkeztek, nemcsak a globalizált világ gazdaságában, az államok és a transznacionális képződmények versengésében, hanem az egyes államok társadalmi életének szinte minden területén. Az állítás igazsága különösen nyilvánvaló, ha az államok és szövetségeik közötti politikai-diplomáciai-katonai érintkezések békés és háborús formáit, a nyílt és rejtett, azaz a normáltársadalom számára láthatatlan „hadszíntereket” vizsgáljuk. A modernitás legújabb fejleménye, hogy a hadszíntér „hagyományos” fizikai-szociális dimenziói kiegészültek az úgynevezett virtuális dimenziókkal, s kezdetét vette az államok információs rendszerei között zajló „virtuális” háború, amely különböző formákat ölt, s jelen van a társadalmi-kulturális élet szinte minden területén. Az új információs hadviselés egyik legfontosabb színtere a kibetér lett, melynek stratégiai jelentősége folyamatosan nő. | Legárd Ildikó
- ◆ Az Európába irányuló bevándorlás kérdése különösen az utóbbi években került előtérbe. Bár a bevándorlás Európába az Európán kívüli országokból már a második világháborút követően észrevehetően fellendült, a 2015-től datálható úgynevezett európai migrációs- és menekültügyi válság tette világossá az európai politikusok és lakosság számára, hogy a nagy számban érkező, jellemzően muszlim bevándorlók valószínűleg megváltoztatják Európa kulturális arculatát. Az iszlám szinte megszületésétől fogva valamilyen hatást gyakorolt Európára az évszázadok során, viszont Nyugat-Európában csak a 20. század második felétől alakultak ki jelentősebb muszlim közösségek. Különösen az utóbbi években növekedett ugrásszerűen a muszlimok száma a kontinensen: a 2010-es becslések szerint 19,5 millió muszlim élt Európában, 2016-ra viszont 25,8 millióra nőtt a számuk. Az előrejelzések azt mutatják, hogy bármilyen forgatókönyv esetén a muszlim népesség 2050-ig jelentősen növekedni fog Európában. A tanulmányomban bemutatom az iszlám és Európa közötti kapcsolatokat a történelem során, illetve betekintést nyújtok az Európába irányuló muszlim bevándorlás történetébe. Az Egyesült Királyság muszlim kisebbségének kialakulását részletesebben igyekszem bemutatni. Az Európába irányuló muszlim bevándorlás ugyan több szempontból is vizsgálható, ám e tanulmány mindenekelőtt a történelmi és demográfiai szempontokra összpontosít, áttekintve az európai muszlim népesség alakulását a történelem során. | Baranyi Emese Zsuzsanna

